سنگ را در دل جانور گدازش از آیت قدرت او گاه نسیم لطفش سیب و انار
باشد نے را صفیر بانی کند و گاه سموم قهرش از آسیب نار بانی را دباغت و بادهندس
حکمت در ربع مسکون رقم تغیر و تبدل بتدبیر او کشد نقاش طبیعت بر فرش بوقلمون قلم
تصویر بتقدیر او راند گاه از سحاب نیسانی شاخ نیستان را سرسبزی دهد گاه از ریاح
زمستانی برگ ریاحین را سرخروئی بخشد قدرتش را در هر باب قوتے است
بیواسطه آلت و حکمتش را در هر فصل صنعتے ست بی شائبه علت مثنوی

ز بادِ خزان صنع پالکش نگر	روان کرده بر روے برگ آب زر
ز نقره همو بست هنگام دی	کمر بر میان همه چوب و نے
دگر باره نازان عروس چمن	هم از لطف او گفت گو هیچ من
نسیم بهار و سموم تموز	خرد را دلیلے ست روشن چو روز

ای آنکه طاق و جفت ما گذر بجز تو وای آنکه نه طاق چنبری چون حلقه
بر در تو ای آنکه خار و گل از کرمت آب در جوی ای جزو و کل را از نظرت رنگ
در رهروے وای مثال خفوت عذر پذیر هر بعذری وای برات رحمت عبید
بخش هر بی قدری ای رقم هستی کشیده بر بالا و پست و ای قلم نیستی رانده
بر هشیار و مست نظم

ای همه تو چگونه ست که همه کان منی	هم ز میان بندی هم ز نشان منتهی
قوت فکر و مبدم مو بموز د قدم	یکسر موے بیش و کم از تو نیافت آگهی

قومی را اندیشه بخود رسید گمان بردند که رسیده اند گروهی را فکر بخود
رفت دانستند که راهی رفته اند چون هر دو در حکایت پیوندند یقین شد که نارسیده

اند[۱۱] دریں جا بیتے موافق بیادم آمد رُباعی

در راہِ تو فکرِ من بجائے نرسید	کانجا زمن و فکر نشان نیست پدید
من کیستم و راہِ تو کو فکر کجا	حقا کہ خیال ست ہمہ گفت شنید

الٰہی تلقینِ عقلِ ما ہمہ خود نمائی ست ہر چہ عنکبوتِ فکرِ ما یافت ہمہ ہوائی بود اثبات[۵۳] و نفی او بے تشبیہ و تعطیل نیست۔ این آیت را کہ وصف تو میکنند تاویل[۵۴] نیست لَا یَعْلَمُ تَاوِیْلَہٗ[۵۵] اِلَّا اللّٰہُ ہیچ ذرہ نیست کہ خورشید بر و نتافت اما کہ گفت کہ ذرہ خورشید را یافت نظم

ای بوصفت بیان ما ہمہ ہیچ	ہمہ آنِ تو آنِ ما ہمہ ہیچ
بی من توئی چنانکہ توئی۔	بی نشانا نشانِ ما ہمہ ہیچ
ما بکُنہِ حقیقتت نرسیم	ای یقین و گمانِ ما ہمہ ہیچ
ہر چہ بیند خیالِ ما ہمہ نقص	ہر چہ گوید زبانِ ما ہمہ ہیچ
ای حسینی چو اوست فاش و نہان	آشکار و نہانِ ما ہمہ ہیچ

الٰہی کلام کلیم تست سُبْحَانَکَ[۵۶] سُبْحَانِی تُبْتُ اِلَیْکَ و نداء ندیم تست لَا اُحْصِیْ ثَنَاءً عَلَیْکَ ما مفلسانِ بی زبان این عقدہ را در چہ محل حل کنیم یا خود درین دائرہ بکدام قدم دم زنیم ای در سرادق لم یزلی بفردانیت[۵۸] معروف و ای بر سریر لایزالی بوحدانیت موصوف ای صداء ملکوت قُلِ اللّٰھُمَّ[۵۹] مَالِکَ الْمُلْکِ و ای نداء جبروت کُلُّ شَیْءٍ[۶۰] ہَالِکٌ اِلَّا وَجْہَہٗ ای برقعہ جمالت اَلْکِبْرِیَاءُ رِدَائِیْ و ای عرصۂ جلالت لَا یَسَعُنِیْ اَرْضِیْ وَلَا سَمَائِیْ

ای بی همه از کمال بی نیازی وای با همه از غایت بنده نوازی مثنوی

ز حد لامکان تا خاک نشاک	همه سر در نقاب ما عرفناک
بگیر از من اگر گشتم بهر دست	که چشم عقل را حیرت فزودست
تحیر میدواند شیب و بالا	کهی در کنه لا گه سوی الا
درین میدان دلم بسیار شتافت	میان لا و الا یک الف یافت
چو کرد آن حرف را با خود شماری	الف را الف دید این طرفه کاری
در نخالت که حیرت میزند جوش	ز وحدت سوی کثرت میرود هوش
چه بیند دل که هم خود شد حجابش	ازین معنی بهم برزد حسابش

ای عطا پاش خطا پوش ای جرم بخش عذر نیوش ای جهان بان نهان بین
ای پیدا کنندهٔ آسمان و زمین ای بی نشان پریشان نواز ای یگانهٔ بیگانه گ
ای آنکه از در کرمت هیچکس بیرون نبود و ای آنکه بیرون هیچکس از در لطفت د

نبود نظم

ای از تو جهان جان پر آشوب	فکر همه در رهٔ تو مغلوب
کو فکر چه وهم وه چه گفتم	آید ز حدیث خود شگفتم
اسرار ازل چو نیست مفهوم	کو علم چه عالم و چه معلوم

الهی آنچه در تحت عبارت گنجد همه اسم بود و هر چه در میزان طبیعت
سنجد همه رسم بود ای در تق عزت بی نیازی منزه از رسم و اسم و ای

در حریم کبریا منزہ از جوہر و جسم مثنوی

اے دل از تو در مضیق علم و عین — والہ و سرگشتہ بین الاصبعین
ذات پاکت برتر از کیفیت ست — چون کنم کین جنبش از خاصیت ست
می بر د اجنبیت ان اعرف مرا — ورنہ کو اہلیت این صنف مرا
فاد کر وے گر نفر مودی مرا — زہرہ یادش کجا بودے مرا

الٰہی اگرچہ کارسازیت برآ ہمہ است بی نیازیت ورائی عقل ورائے ہمہ است
بلعم باعور را از بی نیازیت سگ صفت نابکار و سگ از کارسازیت با
شیر مردان یار غار سنگ بیدل از نظر لطفت بیجادہ گشتہ و دل بے
سنگ از اثر قہرت بیجادہ شدہ مثنوی

پشہ را قہرت آرد از نم رود — تا خورد مغز در سر نمرود
بی نیازیت چوں شر افزاید — کرم زایوب طعمہ سازد

نعت سید المرسلین خاتم النبیین محمد مصطفے صلی اللہ علیہ وسلم

بعد از حمد خالق ودود و درود نامحدود و ثنای نامعدود بر آں محبوب عاقبت محمود باد۔ آن سیمرغ قاف قدس و آں شہباز فضاء انس آن صاحب صدر نشین مسند کنت نبیا و آدم بین الماء والطین بیت

تا ظن نبری کہ من ز آدم بودم — آدم کہ بودہ است من آندم بودم

و آن نازنین چار بالش وما ارسلناک الا رحمۃ للعلمین آن طوطی شکر شکن سرا و کاید ہوا عن الہوی و آن بلبل بستان سرائے منحنا اللہ الذی اسری آن شہباز بلند پرواز انا سید ولد آدم و آن عندلیب روشن آواز وعلمک ما لم تکن تعلم

قطعه سبب آفرینش عالم | منبع جود معدن الطاف
شرف دودمان آل قصی | نانه سر مهر عبد مناف
همچو قدرش بلند رفته قدم | همچو نامش ستوده بود اوصاف
نردبانش فلک شب معراج | دیده بانش ملک بروز مصاف

آن ندیم خاص الخاص ابیت عند ربی وآن مرید صاحب اخلاص و لاینام قلبی آنکه لعمرک سوگندیست بجان وسر او وآنکه عفا الله عنک سیندیست گرد رخسار دیرادو آنکه والیل اذا یغشی قسمیست بموی مشکبارش وآنکه والنهار اذا تجلی قسمیست بموی مشکبارش وآنکه والنهار اذا تجلی قسمیست از رنگ رخسارش

قطعه

رسول مشرق ومغرب امام انس وملک | که بر بساط شرف شهسوار کونین است
زهی بلند کمانی که در صف دعوی | همه نشانه او قلب قاب قوسین است

فتح نامه رقعتش کارخانه کسری را کبریای افگنده ودیده بد رسالتش قصر قیصر را در هم شکسته که برای معجزه دشمن بدر کامل را بیک انگشت دو نیم کرده که بجنگ بدر دشمن ناقص را بدستش تمام کشته فرس راه فرسا را وکارخانه فلک را زیر پا کرده دست ابر آساش بنامه حاتم سطے راسطے کرده دریا پیش کفش همچو کف پیش دریا خوار نموده آفتاب در پیش نظرش همچو نظر در آفتاب خجل مانده

قطعه

صدر عالم آفتاب شرع ودین | قدر او را عرش اعظم چون زمین
یک پیاده در رکابش عقل کل | یک سوار اندر صفش روح الامین

در ازل منشور او فخر البشر	تا ابد طغرائش ختم المرسلین
من چگویم مدح او جبار گفت	وصف پاکش رحمة للعالمین

آنکه در پیش چشمش از عین خود را یک جو سنگ ندیده و آنکه در پیش دستش مال صامت بگفت اندر نیامده که چون نیزه طعن دشمنان را کمر می بست. گاه چون تیغ جواب خصمان را زبان میکشاد قلم دو زبان را دستبوس او دست نداد تا پنج حس را انگشت بر حرف او نیاشد تیغ یک رویش دست منافقان را قلم میکرد تا هیچکس بلا از خط او بیرون نهد تیغ چون همگی خود را در میان نهاد از دست او بسر آمد قلم چون از دست او گوشه گرفت ازان بسر در آمد **قطعه**

قلم بر خط او چو نهاد سر	ازان آرزو زرد و بیمار ماند
چو آن دولتش دستگیری نکرد	سیه روی گشت و نگون سار ماند

وجودش عالم علم را کوه راسخ بود اما عجب کوهی که در غار در آمد طلوعش ظلمت کفر را صبح صادق بود اما طرفه صبحی که در شام دمید آن خلاصه عنصر لؤی بن غالب که لوای دولتش همیشه غالب بود اگرچه در اول بدر ابو طالب آمد اما آخر بدر **بهر طالب آمد قطعه**

میان بخدمت سر عشق بحان و دل در بند	بدولتش مگر از دوزخت نجات بود
چو کد خدای بهشت و شفیع محشر اوست	اگر بصدق نیائی چگونه جات بود

و صد هزار تحفه تحیات نثار ارواح مطهر اولاد معظم و ازواج مکرم و اصحاب محتشم و اتباع محترم او باد که هر یک ستاره اوج سروری و سیاره برج مهتری اند رضوان الله علیهم اجمعین بایهم اقتدیتم اهتدیتم

در منقبت امیر المؤمنین ابا بکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ

علی الخصوص والخلوص بر آن مخصوص یار ثانی اثنین اذ ہما فی الغار آن سر حلقۂ جمع مہاجر و انصار آن مخزن اسرار نبوی و آن مہبط انوار مصطفوی آن قافلہ سالار قد افلح المؤمنون و آن سہم الجیش و ان جندنا لہم الغالبون آن کلیم صفت در گلیم تجرید و آن خلیل سیرت در خلعت تفرید مثنوی

آن محرم راز آسمانی — وان مجرم کعبہ معانی
آن بزم خاص ثانی اثنین — وان حاجت چار سوے کونین
در بستند حکم سید عدل — در آخر عہد امام اول
صدیق طریق استقامت — سالوک معارج کرامت
صاحب قدم مقام تجرید — سر دفتر جملہ اہل توحید
او را قدم از دم یقین بود — زان پیشرو سپاہ دین بود
در جمع مقربان صادق — خفاکہ جز او نبود سابق

در منقبت امیر المؤمنین عمر خطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ

و بر آن سایش عرب و عجم و آسایش بطحا و حرم آن مظہر کلمۂ صدق و دیانت و آن معمار مقصورۂ شرع و دیانت آن بانی قاعدۂ جہانبانی و آن تخت خلافت را سلیمان ثانی مثنوی

چو بر تخت خلافت رفت فاروق — شد اعلام ہدی را سر بعیوق

ز صدیق ارچه عالم زیب و فر یافت
خود از عدل عمر عمر دگر یافت

سپهسالار دین گر زاء عالی
جهان را داشت از بیه او خالی

چنان [illegible]

[illegible]
که نیمو دش نهادند از بدینند

عروس [illegible] گم کرده شورا
ازان شد بعد ز دین کار شوری

در منقبت امیر المؤمنین عثمان رضی الله تعالی عنه

و بر آن امام معصوم و محترم مرحوم آن ضابطهٔ حیش و عشرت و آن واسطهٔ
عیش و نصرت آن قدوهٔ اصحاب علم و آن قبلهٔ ارباب حلم قطعه

ز هی بر سپهر شرف کوکبی
که بودش همی باد و اختر قرآن

همه قول او همچو فعلش صواب
همه جود او چون حیا بیکران

نه در کار دین بود رایش سبک
نه از بار کس گشته طبعش گران

جهان صفا صوفی پاک رو
امین زمین و امان زمان

چو از صفحهٔ الله شد او سرخ رو
بمعنی بیه گشت روی جهان

در منقبت امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه

و بر آن سرور مطلبی و ابن عم نبی و آن اصل شجرهٔ ولایت و آن فرع ثمرهٔ

نیایت آنکہ بی او مدینہ علم را دری بایست و آنکہ با او مصر دین را ہیچ دری
بایست مرد یکہ در ہیجا ہیچ رو پشت نداد و شیر یکہ در ہیچ جا ہیچ پشت روئے
نیاورد و آن پر دلی کہ بیک نعرہ لشکری را دو بارہ می شکست و آن صفدر
کہ بیک حملہ قلعہ دو بارہ را می افگند سخنش بگرویہ بود ازان در دل دوستان
می نشست و تیغش دورویہ بود ازان در میان دشمنان میرفت قطعہ

شیر یزدان کز نہیب خنجرش	خصم را بفشرد خون در حنجرہ
بود از آسیب او پیش از اجل	جان دشمن از غمے در غرغرہ
اوست قلب لشکر اسلام زان	مہرہ دین بے مہر او ناآمدہ
بر فراز قدر عالی منظرش	من نہ گویم آسمان را کنگرہ
چون کم از یک نقطہ موہوم شد	در محیط مرکزش نہ دائرہ

مناجات

الٰہکا پادشاہا زبان ما از ہر چہ زبان ماست خاموش کن و بر دل ما ہر چہ سبب
ذل ماست فراموش گردان قالب را بتوفیق ہدایت کرداری دہ و قلب را از تلقین
عنایت گفتاری بخش نوری دہ کہ ظلمت آب و گل را بر باد و بیم حضوری بخش کہ
از فضول جان و دل باز رہیم علمیکہ عطا کردہ بعمل رسان و بیقینیے کہ راہ نمودہ باصل
برسان

مثنوی

ای کار ہمہ ز تو فراہم	چون مرہم جملہ بر تو آہم
زان پیش کہ بیند آریزم	از روے کرم دہ آرزویم

خلوتی دہ کہ آنجا من و ما نگنجد سکوتی دہ کہ دو عالم را یک جو نسنجد شناسائی دہ
کہ بی پندارِ معرفت آشنائی نبخشد بی خیالِ محبت در مجلسِ اُنس نشاطی نوزد
بر بساطِ قرب انبساطی کرامت کن مثنوی

خرد سر رشتہ گم کرد از تحیّر	یقینے دہ مرا اورا بے تغیّر
فضولی میکند نفسِ بد اندیش	تو دانائی کہ مجرم ازین ریش
دلم را در غمِ خود شادے دہ	بجویش از بند آن آزادے دہ
درون را بی تمنائے برون دار	بہ آمد دہ نمیگویم کہ چون دار

وقتی دہ کہ اندوہ گذشتہ نخوریم حالتی دہ کہ رنج نامدہ نبریم بغرور وقت حال
مارا مہجور مکن بگمان نزدیکی مارا دور میفگن گرہی کہ نفس نبندد بکشا راحتیکہ
روح خندد بیفزا نظم

ای خالقِ خلق و عالمِ غیب	ما ہیم و دمی و عالمِ غیب
ای از نظرِ تو کار ما راست	آراستۂ تو ہر چہ ما راست
عذرِ ہمہ لطفِ تو پذیرد	کس را نکنے تو از بدی رد
رحم آر کہ جملہ بے مداریم	سرمایۂ امید و بیم داریم

بی خمار تشبیہ و تعطیل دمِ تو حیّ روزی کن بی شمارِ نفی و اثبات قدمِ
تجرید ارزانی دار شکستگے مارا باعتقاد درست پیوند کن و آلودگی مارا بیقینِ
خالص بدّل گردان غفلتی کہ رفت بر ما مگیر طاعتی کہ آمد از ما بپذیر نفس را با نفس
برادری دہ قدمِ ما را با نظر برابری دہ مثنوی

دمی نقدم فراغی بخش زین درد	غم فردا دمی تا کی توان خورد

بیاش اندر دلم تخم سعادت | بکن بنیاد رسم شیخ عادت

الٰہی باین وآنم مگذار کرم در باغ تست اگرچہ من باغبیم کرم در باغ تست

[illegible] راہی آلودہ معاصی است و آرزوہا بیہودہ نامتناہی

واماندہ است اگرچہ طاعت نیست عزیمت صادق است اگرچہ استطاعت نیست

اندیشہ را پایمردی نیست و زبان لال تقصیر از عاجزی آید نہ از ملال

نظم

اگر کار یک خس بسامان شود | ز دریای رحمت چہ نقصان شود

امید مرا قاعدہ محکم است | اگرچہ بدی بیش و نیکی کم است

بسا نفس اماره آواره گشت | بپرسی یکی آنچہ بر من گذشت

بر اسپ ہوا گرچہ تازندہ ام | دلم را تو ئی قبلہ تازندہ ام

فصل اول در ابتدا سلوک

الٰہی این چہ سودا است کہ مایہ عمر خود در سر آن کردیم و این چہ تمنا است کہ کار بر خود ابتر کردیم این چہ طوفان است کہ از تنور ما بر جوشیدہ و این چہ خمار است کہ عقل ما را بپوشیدہ و این چہ خار است کہ در دامن ما آویخت و آبچہ باد است کہ گرد از ما برانگیخت

رباعی

ای غم ہمہ سوئی من عنان تافتہ | تا کہ مرا ز بون ترک یافتہ

آن روز مرا دو چشمہ تو سرخ نمود | بر خود کہ گلیم من سیہ بافتہ

ساکنانِ ملکِ ملکوت از غایت غیرت درین حیرت که مالکِ الملکِ ارباب و ربِ الارباب چه بتوان کرد که محمود را با چندین جدّ و حشم نظر بر ایاز بود و بنگر که ایاز را با وجه برگ و ساز بود

اگر بادشاه بر در پیره زن	نشیند تو ای خواجه تنگی مکن
چه اور جهان افتد این بانگ و شور	سلیمان اگر گشت مهمان مور
درین حال گر من برآشفته ام	ملامت مکن نے بخود رفته ام

تخم حیرت در گل پاشیدند که این معرفت است نهال محنت در دل انشاندند که این محبت است این ظلوم و جهول را با این همه بر سر با این همه طعن

فیها ما تشتهی الانفس

من خود ز غم تو میکشم بار گران	نیست ای دوست مرا طاقت بار دگران

عقل معروف ازین ولایت معزول ماضی و مستقبل درین حال مجهول بر ساحل نمی پدید آمده که عالمی دران غرق شده در بیابان سمومی وزیده که معلوم دران حرق گشته

تو آن شیدی که عالم دانه تست	همه معلوم علم افسانه تست
عجائب قصه و مشکل حدیثی	که عقل از زیرکی دیوانه تست
تو ای مفلس ازان بدنام گشتی	که جای گنج در ویرانه تست

چو پیچاند ترا زلف از نکوئی	اگر یک تار زان در شانه تست
همه مجلس حضور شمع خواهد	ولیکن شبهم پروانه تست
ترش روی مکن باد شمن و دوست	که این شور از میان خانه تست

کجاست طاقت این کار و کراست زهره انکار دیدن خود عیب و داستن خود هنر میان هر دو آئینه است در وی مگر

نظم

با سرشتت چها که همراه است	خنک او را که از خود آگاه است
گوهری در میان این سنگ است	یوسفی در میان این چاه است
پس این کوه قرص خورشید است	پیر این ابر زهره و ماه است

او را نظری است با تو و ترا نفسی است با او بی ترتیب نظر نفس را وجودی بی مدد نفس ازان نظر جزی نی

شعر

فلولاکم ما عرفنا الهوا	ولولا الهوا ما عرفناکم

پیر هری خواجه عبد الله رحمة الله علیه گوید الهی آهی ده که چون برآید کار هر دو عالم بر آید خواجه شبلی رحمه الله میگوید طوبی لمن کان له فی عمره نفس

رباعی

رندم نه مرا شراب و شاهد هوس است	نی چشم دلم مایل هر خار و خس است
مستم نه ز هشیاری و مستیم خبر	مقصود من از هر دو جهان یک نفس است

نفس مطیه است که تحمل اثقالکم الی بلد لم تکونوا بالغیه الا بشق الانفس نفس باد است آتش طبع و آتش است آب مزاج هم کارساز و هم جهان سوز

همم عقل گداز و هم جان افروز فرد

دمن هر شب نسیم صبح را آمد شدیست | کز تو پیغام آورد از من برد آرام را

فصل بهار و ادان شگفتن ازهار بیچ نفسی خوشتر و بیچ نالهٔ دلاویزتر

از آه هزاران شحرگاه نیست چندین هزار مرغ که در پیش و پس اند بحکم آن نظر اند

صاحب این نفس اند ثلة من الاولین و قلیل من الآخرین نظم

چرغ و شاهین را نه سودای گل است | زاغ و کرگس را نه بانگ بلبل است

چغد را ویران گنج خراب آمد نصیب | بزم شه را در خور آمد عندلیب

آمد و شد عاشق واسطهٔ دلیل بر صفا معشوق است هر کجا نفسی است

نظر محبوب بران مسبوق است شعر

انانی هواها قبل ان اعرف اهواها | فصادف قلبی خالیا فتمکنا

یحبهم و یحبونه نظر را با نفس اشارتی است تا نه پنداری که نفس را بشارتی است فما لهؤلاء القوم لا یکادون یفقهون حدیثا بیت

موج دریا است آمد شد مدام | گفتم این حال حقیقت را تمام

نصیب کف از دریا چیست سرگردانی مقامات و احوال همین است اگر دانی خواستند که شناخته شوی گفتند باید که گداخته شوی آنگاه هم و طالب و هم مطلوب درآمدن محب و در رفتن محبوب سخن فرید الدین عطار رحمة الله علیه است بیت

عاشق حسن خود است آن مه لقا | حسن خود را خود تماشا میکند

فرد

بخود مے باز از خود عشقبازی | خیالِ آب و گل در ره بہانہ است

آنجا کہ ازل با ابد پیوند و حقیقت بر مجاز خند و راہی کہ تو پوئی نا رفتہ بہ حرفی کہ تو گوئی ناگفتہ بہ این طائفہ گفتہ اند زندہ کسے است کہ از خویشتن مردہ است و مُردہ کسے است کہ خود را زندہ شمُردہ۔

فصل دوم در معرفتِ سلوک

محرم این سخن را دو حالت رو دہد یکی سوختنِ بی تکلف و دوم ساختنِ بی تصرف ہمین دو حالت در پروانہ موم موجود است ازان ہمدم آتش بتوانند بود۔ حکایت پروانہ با شمع اگرچہ معلوم است اما صفت یگانگی در موم بہ است صفتِ موم چیست خود را در آتش فنا کردن و صفتِ پروانہ چیست خود را پیش آتش فدا کردن و در حقیقت اگرچہ ہر دو سوختہ اند اما خوب پروانہ محب است موم محبوب

نظم

پیدا شدہ تمام معلوم | پروانہ ز آتش آتش از موم

تا موم نگشت ہمدمِ نور | تابِ رخِ او نگشت مشہور

تحقیق ترا چو موم کردند | پس نامِ ترا ظلوم کردند

آنجا بقبولِ خود نشاندت | اینجا بلقبِ جہول خواندت

تا عجب حال این یا مین را تو بنگر | بصر آور دو در خانہ برادر

دربارِ تو چون صانع ملک یافته اند	این گفت و گو با تو در یافته اند

پروانه را گفتند که خود را بر آتش مزن که زیان ست وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ فرمان ست گفت أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ فرمان ست گفت وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا فرمان ست گفت وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ فرمان ست گفت أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ فرمان ست گفت وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا

بعد ازان پروانهٔ روسوی موم کرد و گفت ای جوهر گرانمایه و ای اختر بلند پایه آنے
در بزم صبح خیزان منبع نور و ای در عرصهٔ شام چون کوه طور ای نهان شکلے که
اهل ظلمت را ید بیضا نمائی و ای سودا زده کرا زغلبه حرارت رگ صفرا کشائی یا من
یکو که اندیشهٔ تو چیست و در دولت سودا کیست موم دانست که پروانه صاحب
شکر است عربده بسیار خواهد کرد موم از دل نرم نفسے گرم برآورد و گفت اے پاکباز
شهباز بلند پرواز ای غنڈیب روشن کارواے هزار داستان عجب داستان ای مرغ سلیمان محبت
و اے پیک سلطان بخت در بدایت جستجو پیش ازین گفتگو بکن نظم

از عدم تا در وجود آمد تنم	سر برآور دار گریبان این عجم
پیش ران کز خود بیایم آگهی	این حکایت کرد با من همرهی
نور آتش سایهٔ بر من فگند	تلخ و شیرینی که بود از من بگند

الغصه از وے پرسیدم که این سودا ے تخیم یا لیتنی کنت معهم فافوز فوزا عظیما

رباعے

باد سحر این گردنه انگیخته بود	کاندوه تو در دامنم آویخته بود
از دل خبر عشق تو می پرسیدم	خود عشق تو با جان من آمیخته بود

اکنون که رو از همه عالم برتافته ام و در صحبت یار بار یافته ام ممکن نیست که از
جدا شوم هر کجا که خواهد بود مرا از صحبت او گریز نیست و از خدمت او گریز نه بیت

تا کور شود از غم من دیدهٔ بدخواه	زین پس من و معشوق توکلت علی الله

پروانه چون حکایت موم شنید و سلیم دلی او بدید با خود گفت ازین اختلاف مزاج دردی پدید آمد بے علاج رباعی

دریغ این درد را درمان ندیدم	امید وصل بود آن هم ندیدم
ازان کار مرا سستی بنیاد	که عهد دوستان محکم ندیدم

آخر الامر با خود مقرر کرد که هر آئینه ازین دو کار یکی اختیار باید کرد فرد

یا دل ز هوای یار باید برداشت	یا در غم او ترک جان باید گفت

چو شمع در میان جمع آمد و از دور و نزدیک خود را بخلق نمود موم چون اول حال با آتش ساخته بود و از حکایت خود با او باز پرداخته در مشاهده دوست چنان مستغرق و مستهلک بود که غیر ندید و دران حیرت از غیر شش یاد نیامد بزبان حال میگفت شعر

اذا اشتغل اللاهون عنک بشغلهم	جعلت اشتغالی فیک یا منتهی شغلی

پروانه را چون سر و کار با خود بود خواست تا سر خود گیرد و بهیچ نوع دستش نداد و بخندید پروانه من همه کشمکش دردی از خلق نگردانید چون پشت بدیوار صبر نهاد گفت که

مصرعه عشق آمد و کوس سر ما بے برفت

چون در خود نه طاقت گریز دید و نه قوت پرهیز یافت افتان و خیزان رو بقبله مقصود آورد و چاچی صفت گرد حرم چون محرمان نامحرم طواف میکرد و مانند باچی می گفت شعر

دنت عن ناظری تلک الخیام	علی سکانها منی سلام

بعد ازان پروانه روسوی موم کرد و گفت ای جوهر گرانمایه و ای اختر بلند پایه آے
در بزم صبح خیزان منبع نور و ای، عرصهٔ شام چون کوه طور ای تبیان شکلے کہ
اہل ظلمت را امید بیضا نمائی و ای سودا زده کہ از غلبه حرارت رگ صفرا کشائی یا من
بگوکہ اندیشهٔ تو چیست و در دلت سودا کیست موم دانست کہ پروانه صاحب
شکر است غریده بسیار خواهد کرد موم از دل نرم نفسی گرم برآورد و گفت اے پاکباز
شهباز بلند پرواز و ای غنديب روشن گوار و ای هزار داستان عجب پرداز ای مرغ سلیمان بخت
و اے پیک سلطان بخت در بدایت جستجو پیش ازین گفتگو بکن نظم

از عدم تا در وجود آمد تنم	سر بر آورد از گریبان این علم
پیش زان کز خود بیایم آگهی	این حکایت کرد با من همرهی
نور آتش سایهٔ بر من فگند	تلخ و شیرینی کہ بود از من بخند

القصه از دوام بودم کہ این سودای نخیم یا لیتنی کنت معهم فافوز فوزا عظیما

رباعی

باد سحر این گردنه انگیخته بود	کاندوهِ تو در دامنم آویخته بود
از دل خبر عشق تو می پرسیدم	خود عشق تو با جان من آمیخته بود

اکنون کہ رواز همه عالم برتافته ام و در صحبت یار بار یافته ام ممکن نیست کہ از او
جدا شوم هر کجا کہ خواهد بود مرا از صحبت او گریز نیست و از خدمت او گریز نه بست

تا کور شود از غم من دیدهٔ بدخواه	زین پس من و معشوق توکلت علی الله

پروانه چون حکایت موم شنید و سلیم دلی او بدید با خود گفت ازین اختلاف مزاج دردی پدید آمد بے علاج رباعی

دریغ این دو روزه عمر بسر ندیدم	امید وصل بود آن هم ندیدم
از آن کار مرا سست بنیاد	که عهد دوستان محکم ندیدم

آخر الامر با خود مقرر کرد که هر آئینه ازین دو کاری اختیار باید کرد فرد

یا دل ز هوای یار باید برداشت	یا در غم او ترک جان باید گفت

چو شمع در میان جمع آمد واز دور و نزدیک خود را بخلق نمود موم چون اول حال با آتش ساخته بود و از حکایت خود با او باز پرداخته در مشاهده دوست چنان مستغرق و مستهلک بود که غیر ندید و دران حیرت از غیر شش یاد نیامد بزبان حال میگفت شعر

اِذَا اشْتَغَلَ اللَّاهُونَ عَنْكَ بِشُغْلِهِمْ	جَعَلْتُ اشْتِغَالِي فِيكَ يَا مُنْتَهَى شُغْلِي

پروانه را چون سر و کار با خود بود هر چند تاثیر خود گیر دید هیچ نوع دستش نداد بخندید و پیرانه سر بحرکت آمد و روی از خلق بگردانید چون پشت بدیوار صبر نهاد و گفت که

مصرعه عشق آمد و کوس سر بایے برفت

چون در خود نه طاقت گریز دید و نه قوت پرهیز یافت افتان و خیزان رو بقبله مقصود آورد و چاچی صفت گرد حرم چون محرمان نامحرم طواف میکرد و نادیده می گفت شعر

دَنَتْ عَنْ نَاظِرِي تِلْكَ الْخِيَامُ	عَلَى سُكَّانِهَا مِنِّي سَلَامٌ

پروانه مجلسی دید از نور شمع آراسته و فریاد از چپ و راست برخاسته موم چون ستون خیمه در محل مشاهده استقامت یافت و پروانه طناب غصه در گلو کرده بود و می نافت چون میسر نشد که دست از دوست بدارد و عاقبت پا بر گردن حلق نهاد و صوفی وار گرد سر معشوق چرخی میزد و میگفت رباعی

از دست فراق گر امانی بودم	باشد که امید نیم جانی بودم
چون شاخه همی گرد سرت میگردم	تا یک سر موز تو نشانی بودم

پس روی بخاک نهاد و ساعتی پر و بال زدن گرفت و این نظم میخواند نظم

خوش خوش غم تو خون دلم پاک بخورد	از ناله من نیامدش باک بخورد
بیچاره دلم زمین بدندان بگرفت	از دست ستمهای غمت خاک بخورد

نور از تیغ عزت و ناز حالتهای او را مشاهده میکرد و از گوشه سوی او التفات می نمود هنوز پروانه را یقین نبود که معشوق را بروی نظری هست ناگاه بگوشه چشم از میان خلق بیرون نگریست چون دوست را نگران خود یافت از غایت شوق این شعر را ادا کرد شعر

اَللّٰهُ یَعْلَمُ اَنَّ النَّفْسَ قَدْ تَلِفَتْ	شَوْقًا اِلَیْکَ وَلٰکِنِّیْ اُمَنِّیْهَا
وَنَظْرَةٌ اِلَیْکَ یَا سُوْلِیْ وَیَا اَمَلِیْ	اَشْهٰی اِلَیَّ مِنَ الدُّنْیَا وَمَا فِیْهَا

مثنوی

خدا داند که خون شد دل تو جانم	ولیکن بر امیدت زنده مانم
ببین کان یک نظر ای زندگانی	مرا خوشتر ز عمر جاودانی
دلی درویش ازان باد در سازد	مگر روزیش معشوقی نوازد

اضطراب و اضطرار او چون بغایت رسید بسر او ندا کردند که ای مدعی ریائے خود را بخلق چند نمائی ماهذا الامر لابدان الروح

نظم

بمیر از خویش تا یابی رہائی	کہ پیوند تو آمد این جدائی
ز تو این شکل و شیوہ کی پذیرند	چو پا بر خود نہی دست تو گیرند
نہ کس را آرزو مستی تست	حجاب اعظم اینجا ہستی تست
بہشیاری قدم بر جای خود نہ	پس آنگہ سر بزیر پای خود نہ

پروانہ بعد از طپیدن بسیار دانست کہ این ہمہ صفت نفس نادانست چون او را محرم نیافت خود را محروم محرم یافت زبان ملامت بکشاد و گفت رباعی

ای نفس بلای من دل ریش توئی	سرمایہ محنت ای بد اندیش توئی
خواہی کہ شوی بکام دل ہمدم دوست	با خود منشین کہ دشمن خویش توئی

بعد ازان در مقام استغفار آمد و عذر آنچہ رفتہ بود بدین بیت میخواست شعر

ارحم بقیۃ نفسی فیک قد تلفت	قبل الممات فہذا اخر الرمق

بیت

رمقی بیش نماندہ ہست ز بیمار غمت	قدمے رنجہ کن ای دوست کہ در میگذرد

قطعہ

با تو میگفتم کہ عشقت ناگہان	خواہدم کشت از غمت این آن غم است
بیش ازین با ورنمی بودت ز من	گر ہمی گفتم کہ کارم در ہم است
وقت آن آمد کہ رحمم آید ترا	بر دلم چون واپسینم این دم است

تا قیمت نفس را بگذاشت و در نظر شمع نفسی برآورد و در انجال میگفت فرد

تماشائے رویت بچشم خوش است | ولیکن دلم از تو در آتش است

پروانہ ضعیف چون نفس خود را با نظرِ دوست ہمنفس کرد ہم بدین یک بیت بس کرد

شعر

لَا اَخْرُجُ مِنَ الدُّنْیَا وَحُبُّکُمْ | بَابُ الْجَوَازِ لَمْ یُشْعَرْ بِہٖ اَحَدٌ

فرد

خاکِ درت ای جان و دل از دیدہ بر قیم | گر در دسرے بود بسر دیم و بر قیم

چون نور دید کہ بصورت و معنی خود را تسلیم کرد و ظاہر و باطن او اطمینان یافت خطاب آمد اَرْجِعِیْ اِلٰی رَبِّکِ رَاضِیَۃً مَّرْضِیَّۃً

رباعی

بیا بیا کہ مرا آرزوئے تست آخر | نشاطِ من بتماشای روئے تست آخر

ببین در آئینہ یک شیوہ کہ چشم تو کرد | دلم ربود کہ سرمست بوئے تست آخر

و بعد از رفتن او این سنت در میانِ مرغانے کہ از جنس او بودند باقی ماند ہمہ را گفتند کہ با صل موافقت کنید اگر وصل شمع مے خواہید یعنی مُوْتُوْا قَبْلَ اَنْ تَمُوْتُوْا صد ہزار اختلاف مزاج زین حکایت پدید آمد بے علاج و گفتگو ایشان بسیار شد فَمِنْہُمْ مَّنْ اٰمَنَ وَمِنْہُمْ مَّنْ کَفَرَ وَمَا اٰمَنَ مَعَہٗ اِلَّا قَلِیْلٌ

رباعی

مردی کہ وجود او عدم باشد کو | یک دم کہ موافق قدم باشد کو

از عشق بنام جملہ خورسند شدند | آن دل کہ درو نشانِ غم باشد کو

فصل سوم در مقامات سلوک

در آن حالت که پروانه خود را فدای شمع میکرد چون پا بر سر خلق نهاده بود دوایشان را پیش چشم نیاورده همه را رگ گردن بجنبید و این غصه در گلو ایشان بگرفت از غایت خود بینی رنجی نمیبردند و از سیاه دلی دندان تغصب سپید میکردند پروانه گوش بسخن ایشان نداشت و خاطر خود را ازان جمع پریشان نکرد

و با خود گفت قطعه

ملامت گوی را چشمے ست احول	اگر بر عکس بیند مست معذور
ترا گر آرزوی انگبین است	بباید ساختن با نیش زنبور

دشمنان همه از نزدیک و دور ابرو ترش کرده بودند که پروانه شیرین کار نزدیک دوست رسید شمع را دیدند ایستاده که ساعتے بر و گرم شد اما در ان حالتش سر فرو کرد و چون آن معامله مشاهده کردند بیکبار بطعن آن دهان بسته زبان ملامت

برکشادند کام بنا کام خوش مے کردند شعر

لَوْ اَنَّهُمْ عَشِقُوْا مَا مَدُّوْا	لٰکِنَّهُمْ عَذَلُوْا فَمَا عَشِقُوْا

پروانه را از ملامت ایشان جگر خون می شد اما خود را بدین نظم دل میداد

رباعی

در عشق ز راحت و خوشی فائده نیست	تا زهر بلا بل نچشی فائده نیست
خواهی که ترا بر در او بار دهند	تا بار ملامت نکشی فائده نیست

پروانه مستمر هر دم روسوے شمع میکرد و میگفت شعر

اَيُّهَا الْمَلَامَةُ فِي هَوَاكَ كَلَامَةٌ	حُبًّا لِذِكْرِكَ فَلْيَلُمْنِي اللَّوْمُ

چون بمکنت او در محل قربت معین شد و حضور او در حضرت نور مقرر گشت
بایکدیگر گفتند مَا هٰذَا اِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُرِيْدُ اَنْ يَّتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ این ننگ را از کجا بریم
که آنجنان بادآورده که در خاک می غلطید نزدیک است که پیش آتش آبروی ما
ببرد پروانه را در ان حالت این بیت یاد آمد رباعی

در عشق تو از دلم سلامت برخواست	بیگانه و خویشم ملامت برخواست
تشنه هنوز با تو یکدم بسر او	کز هر دو جهان چنین قیامت برخاست

پس گفتند مایه بال و پر داریم خیزید تا قدم برآوریم و کمر موافقت بر میان بندیم
تا این سخن را با شمع در میان نهیم شمع را خود حکایت ایشان روشن بود خواست تا
قلب نقد هر یک را که نقد قلب ایشان بود در بوته امتحان گذارد شبی دهد و قراضه
دعوی بمعنی همه را بر محک تبیین زند تا قیمت خود بدانند و چپ و راست حکایت
ناموزون نکنند و از پس و پیش سخن کم و بیش نگویند گفت اے کوته نظران
پیشتر آید تا حکایت پر شکایت شما را جواب باصواب بگوییم تا هر یک را حقیقت این
پیدا شود که پروانه مثال قربت بواسطه کدام خدمت یافته است و از چه سبب مستوجب
این منزلت گشته قطعه

سالها خون خورد ناقه تا مگر	بوئے مشکے در مشام او رسید	
شیشه خود را بهر آن بگداخت تا	قطره از وے بکام او رسید	

هر یک از مقام خود در حرکت آمدند چون بتکلف قدمی چند برداشتند دعوی درویشی خود را طاقت آن نزوغ ندید و از نهیب آن صولت همه را سبلت سعادت شبنگ گرز را گفتند که باز گردید که جایگه سرفرازی نیست و با آتش سوزنده مجال بازی نه

مثنوی

از دهر چند ما را آشنائی است	ولی با او چه جای آشنائی است
کسی خود را در آتش کی پسندد	ازین اندیشه بر ما عقل خندد

فریاد برآوردند که ربنا ولا تحملنا ما لا طاقة لنا به گفتند چون میدانید که نه مرد این میدان اید از جوار ما دور شوید فالتمسوا انفسکم

مثنوی

اگر میکشی بار سلمان درآی	وگرنه مجنبان چو اشتر درای
اگر آهنگ این بحر داری درست	بگام نهنگ است منزل نخست
گل باغ جوی پی بخار گیر	بصد گنج داری دم مار گیر
چو پروانه آنکس که سوزنده نیست	برو شمع معنی فروزنده نیست

فصل چهارم در نصیحت سالک

پسندانا که میتوانی بکوشش این سخن را تاندانی مکوشش زیرا که در تو نیست این گنجائی که بی رنج بر سر این گنج آئی تحمل محبت بی تحمل محنت محال است گوئی

آن زر دو گیر چوگان صاحب جمال است

رباعی

تو چون گوئی در این میدان نبیند	کجا خواهی رسید از کوشش خویش
برو تسلیم چوگان شو زمانی	مگر یابی ز حال خود نشانی

پالودهٔ علم مشو که آلوده مانی و دست عمل میاش که مستعمل گردی علم و عمل دلیل عبارت است آنجا که معلوم را اشارت است و هر دو نشان بیگانگی است آنجا که حدیث بیگانگی است

مثنوی

گر مرغ حقیقتی درین دام دلم	با علم و عمل بگیر آرام
اندیشه گل بکن دل این است	آن جمله ره است منزل این است

عاقلا علم و عمل اسم و رسم را اساس است و این هر دو نتیجه و هم و قیاس است سعادت آن باشد که ترک سعادت کنی نمازی که بر سم گذارد اعادت کنی

حکایت

شنیده ام که امام اعظم مقتدا عالم آن بظاهر و باطن صوفی ابو حنیفه کوفی رحمة الله علیه با چندان علم و عمل هرگز یک روزه نماز قضا نه کرد و امانماز چهل ساله را قضا کرد و سراج امت بود خود را می سوخت و چراغ برائی خلق می افروخت شک نیست که دیندار اوست که در همه راه اروست

نظم

همه آزادگان کز رخنه جستند	بیان خویش سود خلق جستند
هنرمندے که ره تا پا و سر دید	ز خود عیب و ز بیگانه هنر دید
بخیلانی که دور اندیش بودند	دوار خلق و در خویش بودند
درخت از بار بردن رنج و بر یافت	ولی دولت کجا هر پنجه بر یافت

هر که خود را گرفت کذاشته این راه است و هر که از خود گذشت برداشته الله است
(بیت دوم ابیات ۱۲)
تا مزاج تو با مجاز مخلط است اگرچه بسیار دوی دوی باقیست **فرو**
(بیت اول ابیات)

هر که بخود نظر کند آن نه نظر افتنی بود	بلکه نیز و اهل دل آن نظر آفتی بود

قوت نفس و قوت جسم از دیدن رسم و دانستن اسم است عبادتی که از پی نهاز اید جز عادت نیفزاید اگرچه کون و مکان در چشم ره روان رهش نمی نماید اما چشمهٔ خورشید در چشم ایشان شب نمی نماید اگرچه در چشم عادت است روان نمی نماید چندانکه روز بر آید شب نمی نماید **فرو**

از بدان گر نیک بینی آن نه از فر بهی است	هر کجا آماس باشد کس نگوید فربهی است

طاعت رسمی و عبادت اسمی بضاعت مزجات است ترک عادت دلیل سعادت و نجات است خم کردن پشت جز بیکاری نیست بی راستکاری امید رستکاری نیست **بیت**

تا عکس هستی تو نماید در آینه	معبود تو خیال تو باشد هر آینه

عاشقان مشغول آینه باشند مغرور رسم و آئین نباشند ایشان از دل کم و بیش رفته اند و بترک عادت قدمی چند پیش رفته اند ایشان جز انس جان نجویند
(بیت دوم ابیات ۱۲)

ع کون و مکان در نجا عبارت رسوم و عادات عالم صورت است که آنچه جاریست طبیعی است در چشم شهود ایشان راه نمی نماید و مشغول و خاطر ایشان نمیشود و با چشم خود نمی بینند که بصورت در حجاب نورانی است و چشم ایشان مقدار پشیم هم نمی نماید و بکلی

سخن از انس و جان نگویند دل شب داند که جگر ایشان سوختہ چیست نسیم سحر بیند که چراغ شان افروختہ کیست گریبان صبح چاک از غم ایشان است و دامن شفق پر خون از دم ایشان شعر

اَلصُّبحُ یَعلَمُ مَا بِیْ حِیْنَ یَعلَمُ بِہٖ	فَمَا یَزَالُ مُبَاعِدًا عَنْ مَدمَعِ الْبَاکِیْ

ہمہ روز در کوے ملامت برد آرند و ہمہ شب پہلوے نسیم سحر بیدار ندعجب قومی کہ باد صبح را ہمدم خود سازند و ہر دم با او سخنی پردازند باد بحکم طبیعت بر خاک میگذرد پندارند کہ سخن ایشان مے آرد و مے برد آخر سخن باد آورده را چہ اعتبار است شعر

عَھدُ لَمَا یَالرَّمْلِ قَد نَقَضَت	کَذَالِکَ یَنقُضُ مَا یَبنِیْ عَلَی الرَّمْلِ

شورش خاک از تاثیر آمد شد باد است خود را اساسی مہنہ کہ بے بنیاد است شیخ احمد غزالی قدس سرہ میفرماید کہ چون تیر عشق بر جان آدم رسید مجروح گشت پارہ خاک بر آن جراحت پاشیدند و خون بالا آورد خاک پوشیدند گفتند اے مجروح ترا از خاک چہ راحت بغیر از پنہان داشتن

جراحت مثنوی

عجب می آیدم ای گوہر پاک	کہ چون افتادہ در دامن خاک
چو از خاک تو میخیزد غباری	مدہ خود را چنین بر باد باری

فصل پنجم در بدو خلقت

چون تیر تقدیر از عالم بے نشان جان آدم صفی را نشانه کرد و باد بے نیازی زلف پرپیچ و تاب حکمت را شانه کرد این سخن را با خاک درمیان نهاد و گفت پیش از آنکه آب بدو رسد و این جراحت سر برکشد احوال تیر خورده مارا پوشیده دار و حکایت این خسته را همچنان سربسته بگذار حتی یاتی وعد الله

رباعی

هم اکنون لاله و نسرین برآید — تغیر از بلبل مسکین برآید
فرو افتد نقاب از عارض گل — دمار از لعبتان چین برآید

خاک ازین حکایت بغایت افسرده گشت و خشک و تر و ماند و گفت این خسته را تیر بر جگر رسیده است و پیکان در دل نشسته پیدا است که چگونه پنهان توان داشت

شعر

ولکن لا انصباب الجنات وجدی بهم — ولکن نحول بالتکاتم لیشهدوا

راز عشقت گر بدانند هر کسی از من برند — من نمیگویم ولیکن چهره پیدا میکند
آتش دل را نهان میدارم از بیم خلق — آب چشمم میرود پیوسته رسوا میکند

گفتند که هنوز او صاف نشسته است و اوصاف نیمه در طینتش باقی است و اینهمه استبداد از نتایج آنست که گفته اند

نظم

اے زر اگر رنگ تو دارد وفا — تا نگدازی نخورد تت بها
گرچه بسے در دل و کان بود — بوته نشین باش که آنبود

درمیان کعبہ و طائف خلوتخانہ است آنجا طائف شوای مردہ دل آنجا چہل صبح زندہ دل
بعد ازان در حرم عشق طائف شو خاک چون آدم بہ بصیرت قدم در زاویہ عزلت نہاد گفت رباعی

تا تیر نعمت میان جانم برسید	در عشق تو طاقت و توانم برسید
اندوہ تو ام ز پا در آورد و گرفت	وین درد بمغز استخوانم برسید

حاصل الام خاک از بی آبی خود را برباد مجاہدہ میداد و آتش اندوہ در نہاد خود می نہاد
و چون راہب تبخانہ ریاضت چلہ میکشید تا ہفتاد ہزار حجاب ظلمانی کہ لازمۂ ذات
او بود بگذشت بعد از آتش تاب و آتش سوگند دادند چنانچہ در قرآن مجید خبر داد
وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَىٰ آدَمَ مِن قَبْلُ چون بچندی بر این برآمد و اختلال مزاج آن خستہ بکمال
اعتدال برسید صد ہزار شجرۂ طیبہ از نہاد او سر بر زد رباعی

چون گل بکنار برگ نشست	از غم سر و پا رخا ریشکست
از شاخ شگوفہ چون جدا شد	صد گونہ خوشی بباغ پیوست

مرغان ملک ملکوت ہر چند سر بر زمین زدند و بمنقار نقار خاک را زیر و زبر کردند یکدانہ
ازین پیمانہ بدیشان نرسید استادستان انبار خانہ چندین ہزار سال را بکشادگاہ
برگی حاصلش نیامد گفت بیت

بسیار جو برگ عاشقش گشتم بے او	دیدی کہ بہ نیم جو غمش نبود

ابلیس گندم نما جو فروش بود از دکان فرودش افگندند آدم جو نما گندم فروش
بود از دو کونش برگشیدند ابلیس بازاری بود کارش بہ بیزاری کشید آدم چہ
بازاری جو و آزاری بدو رسید۔ ابلیس بیگانہ بود

بهشت را گفتند او را جامه آدم یگانه بود درخت را گفتند او را جامه ده نظم

تا چند روی برای او باش	گر مرد رهی برای او باش
میدان عمر سے اگر بدانی	ابلیس خودی اگر ندانی
آدم بدمے که از ندم زد	در بارگه رضا قدم زد

فصل ششم در بیان وحدت

فاتحهٔ عشق اخلاص است اما کسی را که از خود خلاص است بحساب ابجد الف یکی است و با دو و بحساب عشق الف اوست و با تو حساب ابجد در گرفتن انگشت است حساب عشق در گشادن مشت و جمع آن با تمام و جمع این با قدام اگرچه شما هر دو بر تختهٔ خاک است اما شمار این بر دل پاک است آنجا خاک را از تخته تراشند این نفی و اثبات اگر ترا مشکل ست در دل نگر که لوح محفوظ دل است نظم

ازان بیشت نهند این تختهٔ خاک	که تا هر دم شمار خود اکنی پاک
چو بر تخته یکی ماند شمارت	برون آید حساب صد هزارت

اَلْوَاحِدُ یَکْفِیْکَ مِنَ الْکُلِّ وَالْکُلُّ لَا یَکْفِیْکَ مِنَ الْوَاحِدِ

حکایت یکی نزدیک بایزید بسطامی رحمة الله علیه آمد و گفت شیخا شماری

دارم آنرا عقد کن او هر عددی که از کثرت میگفت شیخ از وحدت جواب میداد
مرد بیچاره درماند و گفت این چه حساب است که تو میکنی گفت من جز یکی
ندانم که همه از یکی آید و یکی از نیاید ثبت واحد یعدل الفا همان الف است که
الف میگردد **قطعه**

در هر چه نظر کنم بتحقیق	جز نور رخ تو نیست منظور
در چشم یقین بجز یکی نیست	احول که دو دیده است معذور

حکایت گویند احولی نشسته بود یک مرغ از پیش او برخاست در آنحال
از او پرسیدند که احول همیشه یکی را دو می بیند سبب چیست گفت این سخن
راست نیست و اگر نه بایستی که من این دو مرغ را چهار دیدمی **نظم**

چون پرده غفلت است پیشت	نمودیکی هزار بیشت
آراسته شو بحسن بصیرت	تا راست شود ترا البصیرت
دانی که کژ از چه میرود تیر	تا بی است درون او برون گیر

حکایت روزی شیخ لقمان سرخسی رحمة الله علیه نبیره ابو الفضل حسن
که افضل و احسن عهد خویش بود در آمد و او را یافت جزوی کاغذ در دست
داشت گفت یا ابا الفضل اندرین جزوه چه میجوئی گفت همان که تو در ترک
او دی گفت این چندین خلاف چرا است گفت خلاف تو می بینی که از من
می پرسی که چه میجوئی از مستی هشیار شو و از هشیاری بیدار تا بدانی که هر دو
آب یک جویم و درین آمد و شد چه بے جویم **مثنوی**

ترا گر دیده احول نبودے	حدیث آخر و اول نبودے

تو مغز عالمی از پوست بگذر | درین خطی که موهوم است منگر
چه باشد ما و من با این و آن چیست | بجز یک نور در کون و مکان چیست
اگر چشم یقینت روشنستی | ترا جنبش نه از ما و منستی
ترا از صحبت خود کار خام است | اگر نه ظاهر و باطن کدام است

عزیز من از خود مگو و بخود مشنو که توحید تو شرک است و معروف تو منکر یکے مگوید مگر آنکه دو بیند تو در گفت نیچ که در گفت هیچ نیاید دریاطلب

کن که کف هیچ را نشاید نظم

ای هیچ و خس آمده بساحل | جز کف نکنی تو هیچ حاصل
گوهر طلبی صدف شکن باش | غواص محیط خویشتن باش

فصل هفتم در تجرید سالک

روحی که مجروح عشق است او را از کارخانه بیچگونه دو صفت داده اند یکی بندگی و دوم آزادگی بندگی حقیقت فقر است و آزادگی حقیقت تصوف. باهر که این دو صفت همراه نیست از اصل صفوت آگاه نیست بندگی معرفت نفس است و آزادگی معرفت حق هر که دوئی را ندانست یگانگی را نشناخت

سخن حکیم سنائی راست بیت

چون تو در نفس خود زبون باشی | عارف کردگار چون باشی

میان این دو صفت که شنیدی صد بار صد هزار مدعی را غیرت عشق غارت کرد که یکے از صورت بسیرت نرسید و از اهل بعمل

نرسیدست جملہ مقصود دنیا دانستند و مشغول غول غفلت گشتند ہمہ را
سر بلاہی فرود آمد و از سر آلہی محروم شدند رنگ ظاہر رنگ باطن ایشان
گشت و نقاب اسم و رسم عقاب روح انسانی جسم ایشان شد رباعی

ای خوردہ شراب غفلت از جام ہوس	مشغول مشو بخویش چون خر بجرس
ترسم کہ ازین خواب چو بیدار شوی	مستی برود در دو سرت ماند و بس

بندگی آنست کہ طاعت بدل کنی و آزادگی آنکہ قبلہ را بدل کنی بندگان از
دنیا و عقبی را دو پرساختہ اند نہ آنکہ ہر دو را پیش خود سر ساختہ عام دنیا را دید
گفت منزل این است خاص عقبی یافت گفت حاصل این است عاشق
مولی خواست گفت مشکل این است عام را دوزخ رسید خاص را بہشت

عاشق مولی را دید ہر دو را بہشت شعر

قَوْمٌ ھَوَوْھُمْ بِاللّٰہِ قَدْ عَلِقَتْ	فَمَالَھُمْ مِنْ ھَمٍّ تَسْوَا اِلَی اَحَدٍ

مرد آنست کہ گرد دنیا گرد او نگردد و مایہ عقبی سرمایہ او نباشد گاہ تو حق
وُجُوْھٌ یَوْمَئِذٍ نَّاضِرَۃٌ نشان درویشان است یُرِیْدُوْنَ وَجْھَہٗ در شان
ایشان است رباعی

تا روے ترا قبلہ جان ساختہ ایم	بر قطع عمت ہر دو جہان باختہ ایم
در اصل سمند ما چنان تیز دو است	کز کون و مکان بیشتر ک تاختہ ایم

دنیا و عقبی طالب خود را ہمان گویند کہ ہاروت و ماروت مر طالب سحر را یعنی لا
نَحْنُ فِتْنَۃٌ فَلَا تَکْفُرْ رابعہ بصری را گفتند ادْخُلِی الْجَنَّۃَ گفت الْجَارَ ثُمَّ الدَّارَ طبع

گر ہست ترا صفاے دل و روشن رای	ہمسایہ طلب نخست و آنگاہ سرای

حکایت آورده اند که یکی ازین طایفه گرد محلتے طواف میکرد - ناگاه
نظرش بر منظری افتاد زیبا طلعتی دید که همچون آفتاب از برج خوبی طلوع
کرده بود چون از اوج حسن خود با برج آن خاکی مقابل گشت بیچاره همچو
ذره در هوا او باد سار شد و آتشے در نهاد او افتاد چون خاک در غم او پست
شد - و آب چشم باریدن گرفت چون نگران آن حسن حیران شده بود دستش
نداد که پای از جا بر گیرد و در میانه راه از وی آهی بر آمد و هم بر جا فرو نشست
ساعتی پای در دامن صبر کشید و سر در گریبان خود بگرفت چون سر بر آینه
زانو نهاد از عکس روی آن زن که دیده بود زنگی بر آئینه ضمیرش پدید آمد از
دریای وجودش خروش غیرت حمیت موج زدن بر گرفت و گفت نظم

نه آن مرغم که باشم صید هر دام	نه آن بحرم که گیرم با خسے آرام
نه آن بادم بهر کوئے در آیم	نه آن ابرم ز هر سوئے در آیم
نه آن خاکم که افتم زیر هر پائے	نه آن آیم که روآرم بهر جائے
توئی مقصود گر مشغول غیرم	توئی معبود گر نزدیک دیرم

درویش درین سخن بود که آوازی پر فرع و نالہ با جزع بگوش او رسید پیش
از انکه سر از خرقه بر آرد یکی خبر آورد که درین منزل ماهی بود سمان عمرش پنجاه روز
رسیده همین ساعت از برج خود نقل کرد و بمفاجات ازین بیوفا جا رخت
بر بست مرد عاشق از فروشدن آن ماه چون صبح صادق خنده بزد و از
گردش روزگار کاذب چون فلک دوار در چرخ آمد و گفت نظم

عشق تو نظر بهر که افگند	از نیک و بدش بر ید پیوند

دل خانه صبر اساس میکرد — آن قاعده را غم تو برکند
آن مرغ که از تو دانه یافت — دشوار شود اسیر هر بند
بلبل چو نسیم گل بیابد — در سایه خار نیست خرسند

جوانمرد ابعد دهر نفسی ترا حجابی در راه است جهد آن کن تا با عشق در فراز و نشیب نسبت خود درست کنی چون از نزدیک و دور قدر خود بدانستی هر آئینه غیرت عشق با غیرت ترا نگذارد و بیک حمله جمله را از پیش تو بردارد نظم

بیخود را در رکاب عشق بستی — بر و مندیش زین بالا و پستی
چنان رو کز دو کون آسوده گردی — وگر بی عشق رفتی سوده گردی

من تقرب الی شبرا تقربت الیه ذراعا بیان آن نسبت است و آن نسبت بچگونه درست میگردد و رونده راه ازین نسبت اصل خود را میتواند شناخت و بچه عبارت از آنست هر که عارف آن اصل نیست و صل نیست زیرا که اصل صفوت جز این حاصل نیست نظم

تا بی خبر از وجود اصلی — ای خام طمع نه مرد وصلی
زین حرف نشان بپرس تا تو — در دام هوا اسیر عقلی
طبع تو مخالف ست زان رو — کاشفته این چهار فصلی
تا بیکدل و یک نفس نگردی — مغرور خیال قول و فعلی

حکایت پیر مردی بر سر گور استاده بود صاحب جمالی بر او بگذشت بیچاره بیک نظر مبتلا گشت و سر در پی او نهاد و گفت هر چه مرا بود در ربوده تو شد معشوق شیرین سخن و موزون طبع بود گفت مبارک باشد اما چنین نرگی زیرک که تو ئی دریغ آید م که در دام همچو منی افتی مرا خواهری است که در زیبائی هزار چند از من خوبتر است اینک در عقب من میرسد بیت

چو گل باشد چکار آید سپر بلبل غم	چو آب آید نمی شاید تیمم

آن سلیم القلب گوش بسخن او داشت و از نادیدگی چشم از و برداشت و در عقب نظر کرد کسی را ندید معشوق از سر غیرت طپانچه بر روی او زد و گفت ای مدعی هشدار اگر ربوده منی با غیرت چکار **نظم**

برو جان مادر سیر خویش گیر	چو عاشق نه کار خود پیش گیر
تو با این گدائی و گنده بغل	بدرگاه شاهان نیابی محل

فصل هشتم در قاعدهٔ طریقت

هر که دعوی عشق کند قاضی وقت از و دو گواه طلب کند یکی ذکر مدام دوم فکر تمام تا هر دو در حضور متفق اللفظ والمعنی شهادت ادا نکنند دعوی بقطع نرسد و کالا بخصم تسلیم نشود جهد کن تا بگفته این نکته برسی و معنی این دعوی از خود پرسی **نظم**

چو تو از حال خود خبر یابی	از درخت امید بر یابی
از دو عالم بیک کرانه شوی	در میان از میان گذر یابی

عزیز من در پرده که خیال راه یافت از هر رشته صد هزار هوس بودن گرفت
و در هر نقشی چندین هزار شاخ و برگ پدید آمد اگرچه سوزن از برای
خلاص خود سر بهر سوزنند اما چون ریسمان در او آویخته است و گره محکم شده
ممکن نیست که بجهد از ان دام بردن بجهد لاجرم در آن خیال می آید و
میرود تا انگاه خود را علمی کند و این همه نشان بی علمی اوست نظم

جوانمردا ترا با این علایق | گذر کردن درین ره نیست لایق
تو جهل خویش را دانش شمردی | بنادانی درین پندار مردی

عالم گفتار درین عالم بسیار است اما عالم کردار بودن دشوار است این
آیت را مفسران روایت نکنند و نزولش مسافران حکایت کنند
هر که در خود سیاحت نه کرد در بحر معنی سباحت نکرد قطعه

بوالعجب سورتیست سورهٔ عشق | چار مصحف در و یک آیت نیست
عشق را بوحنیفه درس نگفت | شافعی را در و روایت نیست
مالک از کان عشق بیخبر است | حنبلی را در و درایت نیست

گر ز زمین نگروی که زمین گردی زمان و مکان را بمان اگر مردی نظم

در مقامی که بحال مرد انست — معرفت گو و علم چوگانست
تا توانی پای دستی همی پوئی — رهِ خود رو نه مرد این کوئی
تا ازل باید نه پیوستست — حلقه چندین هزار که در بستست

نزول عاشقان جائے است که آنجا جانیست جانان طلب هر کرا آشیانے
است جائیکه درد عشق را مرکب است نه جانی که از باد و خون مرکب است
جانی که در و چشمه حیوانست نه جانی که در تن هر حیوان است

برو جانِ پدر جانی طلب کن — سرِ خود گیر و سامانی طلب کن
ازین کهنه رباطت آخر چه حاصل — اگر زر بایدت کانے طلب کن
نگین مملکت در دست دیو است — درین کشور سلیمانی طلب کن

خود را ناجسته بر جسته که یافته ام هنوز تاری نرشته سر بر افراشته که بافته
ام جرعه ناچشیده سر بر کشیده که شکر است زنبیل پر از گرد کرده که سر
برلے لقمه چون مو در حلق مردمان شود که چون موی سر حلق گردی و استر
در آستین مدار تا ناخلف نگردی هر پیه لقمه هم مرده و هم مریده است مرد را از تر
مراد مرید است صوفی کسی است که پنبه غفلت از گوش بر نکشاده تا آنکه پاره

پشم در آغوش کشد فرد

اے کردہ زراہ بخودی جامہ کبود　　آنکس کہ بجامہ راہ حق یافت کہ بود

تصوف چیست نخم اقبال است کہ در بنجر آید نہ آنکہ از آذر بار گردد ہر در برآید
رونده این راه نشسته باید و گوینده این راز خاموش دفتر عقل بسته باید و یاد خود فراموش رباعی

مجروح حرا نیست جماعتے دگر اند　　بدین صفت کہ تو داری این صفت دگر اند
بہر دری کہ زنی خم مزن چو طاق آخر　　کہ اہل صفہ بدہلیز خلق کم گزرند

اگر خواہی کہ سازی زین گریبان آری سخت پا در دامن کش اگر مرد خطی در دامن کش
کش پارہ درست حاصل کن تا پیوند تو راست افتد چشم بر دوختہ دار تا بخیہ
بر روے کار نیفتد اگر در زی فقری معاملہ از درزی آموز از خودی در دل خلق
میدوز و این سیعادت را دو نشان است یکی کم آزاری دوم بسیار زاری نظم

در مذہب عشق گر درستی　　با خلق خدا مکن درشتی
اندوہ مرسان کہ باز جوئی　　مخراش زبان بسی خموشی

طائفہ کہ اہل وداد اند ہمہ را یکے دانند تا تو یکی دہی دو دوستانی گمان مبر
گر از دوستانی با خلق بساز تا با خلق نسازی دوستی بدان تا دوستی
خرد نیابی کسی را بہیچ روی پشت پائی مزن کہ دست تو بر نہ پیچند دل را خستہ
مکن کہ خستہ داشتند نظم

جوانمرد ادیب حضرت ہر آنکس کو نیاز آرد　　چنان باید کہ موری را سر موی نیازارد
آنجا کہ بارے نہی ہمت بر دہد ہر کرا جبر احتی کنی ہمان بر تو سر کشد نظم

معصم راکم زنی هیچ سبیل | گر یکی پشه عاجز آید پیل
هر چه کردی دلیل تست بدان | بشنو آخر کما تدین تدان

نظر بر خیر و شر مدار اے بیخبر از خدا شرم دار از خواب پندار بیدار شو که مردان را این مذهب نیست همین دیسار سنگر که مردم بدینها مذهب نیست قطعه

بدنیا تو انگر نگردد کسے | اگر نیستت دست حسرت ممال
که چون تند باد اجل در رسد | نسیمش نه سیمت گذارد نه مال

خود را از هر چه داری پاک دار بیخود هر چه داری باک مدار تصوف اماره گشتن است نه همواره گشتن طهارت نشستن بر جاده است نه نشستن بر سجاده ریاعی

تا بروی ترا قبله ریا باشد و بس | بگذر که همه هواست بگذار هوس
طاؤس نه گردد پر بسل ملخ | صوفی نشود بجامه و فوطه مگس

تا نه پنداری که جامه صوفیان دوپای است ایشان لشکر خدا اند لباس شان یکتائی است یکی پرسید از ان شیر بیشه شریعت و پستا و بیشه طریقت آن مردی که صفت اوهل اتی است و آن جوانمردی که سیرت ولا فتی است کرم الله وجهه گفت زهد چیست فرمود که ترک ما یشغلک عن الله تعالی

قطعه

بیا تا جهان را بهم بر زنیم | درین خار و خس آتش اندر زنیم
زبان و دهان را قلم در کشیم | قدم بر سر پنجه خود نهیم
گر و از بهم از نخجیر نیک و بد | درین خشک و تر خیمه بر نزنیم

بزرگی میفرماید الدنیا یوم ولنا فیہا صوم ہر کہ غم قوت ہر روزہ دارد قوت این روزہ ندارد خلق را وعدہ افطار بعید است عیدین جماعت ازان وعدہ بعید است خواجہ سنائی گفتہ است نظم

صوفیان در دمی دو عید کنند	عنکبوتان مگس قلید کنند

دین ضعیف گوید فرد

صوفیان ازدو عید دم نزنند	جز رہ نیستی قدم نزنند

زیرا کہ ایشان را روزہ است کہ در دنیا افطار نکنند و زندہ نمانند کہ قربان کنند

فصل نہم در کمال استغنا

سبحان اللہ زہی لطیف مشکی کہ چندین ہزار جگر را در سودا دارد و سوختہ و شیر نیستانی کہ صد ہزار دل در آرزوئے او تنگ شدند عجب گنجی کہ بسیار جان بر امید او خراب گشتند و بسی دل در طلب او کباب شدہ شیخ شبلی رحمۃ اللہ علیہ روزی از خانہ بیرون آمد این بیت بشنید و گفت

اتسأل عن سلمی وہل من مجیب	یکون لہ علم بہا این تنزل

نعرہ بزد و گفت یا اللہ ما لمن لم یرک غیرک بس است

عالمی دیوانہ عشق اند و بس	وصل معشوق از کجا آورد کس

آن صاحب صمد دیوان رسالت و آن سلیمان ایوان جلالت آن

لشکر کش رنا أرسلناک شاهدا و مبشرا و آن کافر کش أرسل رسوله بالهدی
علیه الصلوٰة والتحیة با آنکه بیک انگشت قرص مه را دو نیم میکرد و آفتاب از
تابش جمال با کمال او در حجاب غمام می بود بر کجا ابری پدید آمدی آب از چشم
سبارکش باران شدی و فرمودی هذا قریب الهد من ربی شعر

جاروبی عن العتیق خبرا	استم بالعتیق السحاب عجلا

بالفارسیه

مدانم تا چه حاصل کرد بلبل	که چندین نعره زد از شوق گل
چه دید از آفتاب آن ذره خورد	که در سرگشتگی عمری بسر برد

عزیز من حاصل حوصله حاصل ازین بحر چیزیست از معانی دیگر است و همه
آبروی او بیش از آن نیست که آبرو بآب می رود بس

مرغی که در دهن شکر گیرد کو	وان قطره که از قعر خیزد کو

مقصد موسی صلوات الله علیه که کلیم مقام قربت و ندیم بساط عزت بود از پس
آنی گفت آنچه بر کوه تافت اگر بر تو تافتی انا اول المؤمنین کی گفتی
وما تلک بیمینک یا موسی ان یتجلیه الله لکوکبا من ذراه لجاسقط شعر

گفتیم که چیست این بما بنمای اگر نمود	از نور این سراپرده ای ما بمصنع کوه طور
آتش از نور عشق او اگر مشتعل شود	خرمن گردد و دود او حرفش کلیم آتش زند بار
قسمت ذره ز نور آفتاب اندر ازل	چون همه سرگشتگی آمد چه نزدیک چه دور

بیتی که اگر ملک در آسمان مقروء است امانموذ ایشان یا مدثر شب آدینه

---

۱ یعنی فرستادیم ترا از نزد خود گواه و مژده دهنده ۲ یعنی ایزد بر تو یک پاره از انوار کبریای خود تافت ۳ یعنی آزاد از زندان ۴ یعنی بسبب جمال بی مثال که
۵ یعنی ماس و صدر انبیاء و رسل اولوالعزم دین بجاه و شفاعت تو ۶ یعنی ای جامه پوشیده بر خود

بزرگی میسر باید الصیام یوم تدعون و لقاء ما صوم هر که غم قوت هر روزه دارد قوت این روزه ندارد خلق را وعدهٔ افطار بعید است عید این جماعت ازان وعده بعید است خواجه سنائی گفته است نظم

صوفیان در دمی دو عید کنند	عنکبوتان مگس قدید کنند

و این ضعیف گوید فرد

صوفیان از دو عید دم نزنند	جز به نیستی قدم نزنند

زیرا که ایشان را روزه است که در دنیا افطار کنند و زنده نه ندارند که قربان کنند

فصل نهم در کمال استغناء

سبحان الله ذهبی لطیف مشکی که چنین هزار جگر را در سودای راه سوخته و چنین لشکری که صد هزار دل در آرزوی او تنگ شده عجب کهربائی بسیار جان برامید او خراب گشته و بسی دل در طلب او کباب شده شیخ منصور رحمة الله علیه روزی از خانه بیرون آمد این بیت بشنید و گفت

الا یا ایها الساقی ادر کأساً و ناولها	یکون اللهو اهلم ما الیه تمیل

نعره بزد و گفت یا ابا الله ما لی فی الدار من عمل و لا لی فی الدار من عمل

عالمی دیوانهٔ عشق اند و بس	وصل معشوق از کجا آرد کس

آن صاحب صدر دیوان رسالت و آن سلیمان ایوان جلالت آن

لشکر کش انا ارسلناک شاهدا و مبشرا و نذیرا و آن کافر کش ارسل رسوله بالهدی
علیه الصلوٰة والتحیة با آنکه بیک انگشت قرص مه را دو نیم میکرد و آفتاب از
تابش جمال باکمال او در حجاب غمام می بود هر کجا ابری پدید آمدی آب از چشم
مبارکش باران شدی و فرمودی هذا قریب العهد من ربی شعر

جاروبی عن العتیق خبرا	اسقنا یا عتیق اقرب عجلا

اردو

مدام تا چه حاصل کرد بلبل	که چندین نعره دارد از غم گل
چه دید از آفتاب آن ذره خورد	که در سرگشتگی عمری بسر برد

عزیز من حاصل حوصله حاصل ازین بحر پیش از عرفان دیگر است و همه
آبروی او پیش از آن نیست که آبرو همه آب می رود بیت

مرغی که در دهن بجگر گوشه دارد او	وان قطره که از قعر صدف دارد او

مقتدر موسی صلوات الله علیه که کلیم مقام قربت و ندیم بساط عزت بود از پس
آرزی گفت آنچه بر کوه نافت اگر برد تا گفتی انا اول المؤمنین کی گفتی
وقتا سبحانک تبت الیک انا اول المؤمنین در اثبات چه افتاد

گر نه بیند بروز شپره چشم	چشمه آفتاب را چه گناه
ای ز نور تو آسمان و زمین	نور چشم همه از تو بینا
هر که خفاش وار منکر شد	گو روز روشن چراغ نیست بدست
چون همه سرگشتگی آمد چه نزدیک چه دور	
هستی هر کائنات در آسمان معروف است اما نمود ایشان بآمدن ثبوت موقوف	

است رباعی

اسرار ازل را نہ تو دانے و نہ من | وین حرف معما نہ تو خوانے و نہ من
ہست از پردہ گفتگوئے من و تو | چوں پردہ برافتد نہ تو مانے و نہ من

غرض من حقیقت دل مرجانرا ہمچنان است کہ صدف مرجانرا تا قطرہ در صدف

پنہان نہ شد بر سر بازار پدید نیامد نظم

تو ای قطرہ کہ از دریا جدائی | چنین روشن بساحل میفتائی
ترا گر موج دریا در ربودے | تو نام و نشان ہرگز نبودے

فصل دہم در آغاز فطرت

در فصل ربیع الاول خواستند کہ ربع مسکون را از خزانہ کن فیکون بخشیدہ
فرمایند و انعام و الطاف خود بخاص و عام نمایند فراشان صنع را اشارت شد
کہ بساط زمین را مجلس نشاط فرسازند و حقہ بازان فلک را خطاب آمد کہ
قطع خاک مہرہ حکمت فرو بازند نخست بادرا فرمودند کہ جاروب ہمت
برگیر و فرش اغبر را فراشی کن یعنی ہر خس و خاری کہ در چشم تو آید از پیش بر
و ہر سنگے کہ پیش پای تو افتد آنرا پس دست افگن بعد ازان ابر را فرمان شد
کہ ہر جا رود دستبوس آن صوفی صاف دل کہ دعوی فتوت میکند

مدل شده که بر در خدمت ایستاده است و ریاب از حیاض جود او
برای ریاض وجود چند قطرهٔ آب در یوزه کن ربابی

چون برق شد از غم تو هر دم نفسم	بی نعره چون رعد ندیده است کسم
سرگشته چو ابر میسرودم گرد جهان	باشد که بدریار و صالت برسم

چون بدریار رسید دستبوس آن صوفی صاف دل دریافت چندانکه توانست آب برداشت از آن آب صد هزار قطره پدید آمد از هر قطره صد هزار جزو شد ابر را گفتند باید که قطرهٔ آب بچندین ذرّه خاک برسد زیرا که فرد

هست تا را آیینه زعالم پاک	رازهای نهفته در دل خاک

در آنجا مانند که ابر آب را از دریا برداشت و پارهٔ راه برفت چند جزو اصلی که إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ سَابِقَةٌ ایشان را بیان کرده بود و أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ از خاتمت هر سیکے خبر داده یعنی نظم

قومیکه بر این بساط شاه اند	فرزانه قلبیان این سپاه اند
آنانکه شه در امید و بیم اند	در بزم یحبهم ندیم اند

بحکم خاصیت و قوت روحانیت بکل خود مایل شدند و از کنار ابر خود را در میان دریا انداختند باعتبار نیت ایشان چون از سر صدق بود داعیه همت ایشان از دم عشق و دانستند که این مرغان بحری در این صحرا آرام نخواهند گرفت و آن تشنگان قلزم معنی در ساحل صورت صبر نخواهند کرد نخواستند که این قدر سعی ایشان ضایع شود زیرا که در علم قدیم شرط و آن سعیه سوف یُرَی بود اما چون شده بود که هر قطرهٔ آب باید که بچندین ذرّه

فاک واصل شود لایق نبود که این قول نیز بدل شود ما یبدل القول لدی

وما انا بظلام للعبید رباعی

از لطف تو ہیچ بندہ نا امید نشد	مقبول تو جز مقبل جاوید نشد
لطفت بکدام ذرہ پیوست نہ ہمی	کآن ذرہ بہ از ہزار خورشید نشد
از لطف تو ہیچ خستہ بی برگ نماند	واز جود تو ہیچ تشنہ بی آب نرفت

القصہ اصحاب اعراف را کہ معارف دار الملک معرفت بودند در میان بحر موقوف کردند تا ہم اصل را یافتہ باشند و ہم بفرع رسیدہ ہم نجات پیوستہ باشند و ہم دریا را دیدہ رباعی

میان آب و گل بادی در آمد	میان روز شب صبحے بر آمد
ببین کاندر میان ظلمت نور	یکی ذرہ ز مہ روشن تر آمد

صدف را کہ وجود او از اجزاء خاکی و آبی ترکیب یافتہ بود و از دریا خبر را بدریا آشنا کردہ گفتند ای آسیہ ہمت مریم دل چون در دل مریم فرزند ایمین خود لیساری دادہ ایم این چند در یتیم را از خانہ مادر و پدر بطلب در بدر افتادہ اند در برخود جادہ پیش از انکہ موج دریا ایشان را در یابد

سروری می بایدت افتادہ را	پیش زان کز پا در آید دست گیر

دہان باز کن تا این چند علیلی دم بیک دم در شکمت در آیند لب بر ہم زن این چند موسی قدم در کنارت نشینند

خوب را ہر کس کہ بیند دوست دارد در جہان
زشت را گر دوست داری گوئی بردی از میان

دریا چون دریافت که اجزار او را بتمام صدف عقد بسته شوری در نهاد او افتاد
روزگار شیرین بر وی تلخ گشت و از قهر صدف صد کف از دهان او برآمد و از
غصه دلش موج زدن گرفت ساعتی بر خود بجوشید و گفت ای آنکه جزو
کل را بدریا حقیقت تو گذری نیست و خار و گل را از بوستان احدیت

خبرے نظم

اے حضرت عزت تو والا	از گفت و مگوی لا و الا
اے کون و مکان ز پا تا فرق	در بحر محیط وحدتت غرق

صدف میان تهی را این پر دلی از کجا خاست که اجزار مرا متفرق کند از دیوان
قضا قاضی ارادت چنان خطاب کرد که اے دریا تو نیز این حکایت بررسی
و ز قعر این معنی خبر بیابی از سخن این اجزا ورق بگردان که چند قطره را صفی
است که کالبد فهم غیری تو سر خود گیر و سخن ایشان بگذار که از هر یک درین
چند روز چندین در شب افزود ظاهر خواهد گشت و ایشان همه سرمایه تحزن
شادمان و پیرایه گوش و گردن ماهان خواهند بود دریا بحکم این وعده آرام یافت
و جوش او فرو نشست قطرها در رحم صدف چون جنین در صدف رحم
قرار یافتند چون یکچند بر این سیان بگذشت و حال بر ایشان پریشان
گشت اگرچه شب و روز در قعر دریا بود ندا ما چون صدف حجاب بود دریا را
نمی دیدند بر آن قدر که نمی دیدند بر خود گریه می بستند حتی اذا جاءوها و فتحت ابوابها
صدف جنبشے پدید آمد و هر یک خود را بر کرانه افکندند بعد ازان حال خود
ظاهر شکلے که تو انستند در سلکی نظام داد تلعلم کل اناس مشربهم

بیت

خلقی ز غمت در بدر و کو بکو	مقصود توئی از ہمہ گفت و گو

پس بر وفق ارادت آن ہمہ قطرہا کہ شنیدی در بازار حکمت بحکم طبیعت ہر یک رنگی برآوردند و خود را در صورتی نمودند بعضی ارباب انفاس گشتند و بعضی اصحاب نفوس القصہ تا اینجا بہا ظاہر شد از باطن حکایت من و تو سر بر زد اختلاف این و آن پدید نیامد

فصل یازدہم در بیان اختلاف حالات

بیشتری خلق سر در ہوا کردہ اند کہ ما را ہوائی در سر است و افسار ابلیس را پای بگمان بردہ اند کہ ابلیس است باش تا این شب بروز رسد و خفتگان را ہنگام سحر آید شور و آزمایی در گردن بینی و گردان را دست بر سر نظم

باش تا کہ برافتد این نقاب	بگسلد نہ خیمہ را از ہم طناب
این رواق شش جہت با پنج در	با چہار ارکان او گردد خراب

حکایت وقتی بطرفی میرفتم ناگاہ در میان راہ کاسہ سری دیدم چو کیسہ مفلسان تہی گشتہ و چون کاسہ سفالان سرنگون افتادہ با خود گفتم چیزی بودی کہ سرگذشت او معلوم شدی تا سر نبشتہ او مطالعہ کردمی در نقش کاسہ نگاہ میکردم ناگاہ حرفی چند بخط عبری نبشتہ دیدم کہ ای چشم عبرت بران وآگاہ باش کہ من کاسہ سری بودم مر شخصی بہزار ہوس مدتی بر سر نہادہ بود از آرزوئی کہ داشت بہرہ ای کہ میرسید میگفت کہ این کاسہ کجا نہم

بسیار چون عکس در کاسه هر کس فرو میرفت دیگی در کاسه او دست نمیکرد روزی

درین بادیه میگذشت راه زنی چند بدو رسیدند و او را دست در کاسه گرفتند

و گفتند همه وقت میگفتی که کاسه کجا نهم اینجا بنه و آنچه در کیسه داری بده نظم

اگر مردی ببین در کاسهٔ خویش	وزین دهر سیه کاسه ببندیش
شکم دیگی است سر کاسه فرو بین	چنین در بند دیگ و کاسه منشین
بهر لقمه ترا همکاسه هست	آیا بندیده پیش خویش کن دست

میان عدم و وجود ترا بداشته از یک طرف گرفته اند و از دیگر طرف گذاشته اند

حکایت دی پیری را معلوم کرده کان الله ولم یکن معه شیء قصه فرو

شنیده کل شیء هالک الا وجهه حال امروز خوانده کل یوم هو فی شان

ای خط موهوم اگر پیش و پس روی لله الامر من قبل و من بعد و اگر بالا و پست

روی و هو الله فی السموات و الارض و اگر چپ و راست نظر کنی الا ایاته بحمل

شیء محیط و اگر بیرون و درون نگری هو الظاهر و الباطن و اگر سر و پا

طلب کنی هو الاول و الاخر نظم

ای بی خبر از کار جهان هیچ نه	بنیاد بباد است ازان هیچ نه
ممکن بگمان حد وجود است و عدم	نیکو بنگر که درمیان هیچ نه

حکایت یکی بوده است از ارباب تحقیق که با نیک و بد سخن نگفتی و

همیشه در خرابها گشتی بزرگی گفت بدو برسیدم پرسیدم و گفتم بحق معبود

که خاموش بودن تو از سبب چیست گفت

لب بسته حدیث عشق گویم	گویای جهانم و خموشم

اے برادر کون و مکان در جنب حقیقت وہمی است از وہم چگویم و از آنچہ
حقیقت است خود چہ توانم گفت نظم

درین اندیشہ سرگردان چگویم	چگویم چون نمیدانم چگویم
ازان ساعت کہ بر کف دارم این جام	تحیر بینم از آغاز و انجام
زبان من چو محرم نیست با لب	دو ماندم میان قلب و قالب
ز دل آگاہ نیم از تن چہ پرسی	درونم گشتہ ام از من چہ پرسی
ز بی حیرت کہ چشمم راہ بین راست	نمی آید بگفتن آن و این راست

عالم سر بر کرد ہمہ پوست دید خاص نظر کرد دوست با پوست دید عاشق از ہر دو
گذر کرد ہمہ دوست آنکہ پوست دید مرتبہ حیوانی یافت و آنکہ دوست با پوست
دید بہ رتبہ انسانی رسید و آنکہ ہمہ دوست دید ربانی گشت و لِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ آنکہ ہمہ پوست دید ہیچ نگفت و آنکہ ہمہ دوست دید ہیچ نتوانست گفت و آنکہ دوست با پوست دید گفت و گواز در آمد پدید دور چگوید کہ بہرہ ندارد نزدیک چگوید کہ زہرہ ندارد اگر صم بکم صفت دوران است مَنْ عَرَفَ اللّٰهَ كَلَّ لِسَانُهُ و رشان نزدیکان است متوسط در گفتگوی است زیرا کہ ہنوز در حسبت وجوی است اختلاف این ہر سہ راہ از تفاوت نظر بر خاست و تفاوت نظر از منظور حاصل آمد

بعضی موثر دیدند و بعضی اثر و بعضی بیان رسیدند و بعضی بخبر و همچنین
قومی بر خود یافته اند و بعضی در غیر سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ نظم

یکے خورشید بیند دیگرے نور	قیاس هر یکے باشد زهم دور
بقدر جهد خود هر یک نظر یافت	که کرکس استخوان طوطی شکر یافت

متوسط را چون نظر بغایت رسید گفت مَا رَأَيْتُ شَيْئًا إِلَّا وَرَأَيْتُ اللَّهَ فِيهِ
بخبار آنکه خالق الشر و ع و الاصول لا باعتبار الاتحاد و الحلول منتهی ازینجا
بدر دا اصلا پوست نه بیند چنانچه شبلی فرمود رحمة الله علیه التصوف شرك
لانه صیانة القلب عن الغیر و لا غیر نهایتش اینست که شنیدی و بدانستی
آنکه مجنون بنو عامر گفت انا لیلی و لیلی انا نظم

من کیم تا تو نیستم باشد بدوست	او من و من او نباشم جمله اوست
او دو من افسانه آب و گل است	گر تو از مغز آگهی بگذر ز پوست

خود را در میان چه بینی آخر چون اوست ما تقدم و ما تاخر اینجا که تو گفتند
اینجا که اوست گویند نه تو مانی نه جا چندین هزار نعره که می آید صداست
دگر بگوش حقیقت بشنوی یک ندا ست رباعی

یا من هو یا من تو گفته روز نخست	آنجا که توئی کرا حدیث من و تست
در هر کز معنی من و تو ناید راست	در عالم وحدت این و آن نیست درست

حکایت از شیخ بسطامی قدس الله روحه چنین نقل کرده اند که فرمود یکبار
بیابان مکه را بپایان بردم و با خود عزم جزم حرم کردم چون بکعبه رسیدم خانه
یافتم دیوار آن از سنگ برچیده با خود گفتم ازین جنس عمارت بسیار دیده ام

این کار بنیادی ندارد و بار دیگر رفتم خانه و خداوند خانه را دیدم لقمه هنوز
کار خام است حقیقت توحید نیست بار سیوم رفتم همه خداوند خانه دیدم گفتم
مذاکره کند که اے بایزید اگر همه عالم را نه بینی و خود را بینی شرک باشد خود را در میان

نظم

از تست حجاب تو یقین است	شرط همه راه رو ان همین است
می بین و مگو شی مذهب این است	بیباش و مباش مشرب این است

هر چه دانی مبین و چه بینی میان که این راه سوان رفت بدین و بدان
میان جان و جانان هیچ فاصله نیست اما ترا حوصله نیست

حکایت یکی از بزرگی سوال کرد و گفت میان ابوبکر و علی فرق
گفت در میان ایشان بغیر از فضول تو هیچ فرق

تو از خود بر لران ماندی و کرنه	میان جان و جانان خود میان نه

حکایت مردی را جشم بدرد آمده بود و هر ساعت دست بعیادت
میرفت و گرد او برمی آمد و میگفت ای چشم درد ترا می چنیم چشم در
گفت اگر چه مرا خود این جراحت بود اما تا تو نیامده بودی چه راحت بود

نظم

طبیب این درد را از من چو شود	مرا از صحبتم پرهیز فرمود
تو ای مسکین کز نیسان خوار گشتی	ز دست خویشتن بیمار گشتی

وایاک و حدیث النفس مبتدی صاحب خلوت است و منتهی صاحب
عزلت خلوت آنست که از خلق گوشه گیری و عزلت آنکه خود را از میان

نظم گیری

چو سیر آمد اینجا دل از ما و من
برون افگن از پیش پا سنگ خویش

ترا زور رسد گر بگوی سخن
درین پله خود را تو کم سنج پیش

فضل بن عبد الله تستری میگوید رضی الله عنه که اسوء المعاصی حدیث النفس
بیچاره طوطی اگر با خود سخن نگفتی در زندان قفس نخفتی تا بلبل با خویش همدم نشد
در قفس بر او محکم نشد نظم

چون هستی تست با تو در پوست
تا دسته گل ز خار نگریخت
آئینه چو رنگ خویش بگذاشت

هی هی نه ترا حکایت اوست
در گردن دلبران نه آویخت
از روبیان نقاب برداشت

از مهتر عالم علیه السلام والتحیة سوال کردند که فرزند آدم را چه بودی فرمود
آنکه نبودی تا همه آن دم بودی نظم

طلب آفت و ارادت وبال
تمنای قرب و خیال حضور
چو این رشته در یکدگر تافته است

وجودت حجاب است و وجدان محال
غروری است نفسانی ای دور دور
هر آنکس که گم میشود یافته است

عجب حالتی است که هیچ چیز بسایه نزدیکتر از نور نیست و هیچ چیز از
نور چون سایه دور نیست رباعی

درد دلم از شمار دفتر بگذشت
این واقعه در جهان شنیدست کسی

وین قصه بهر محفل و محضر بگذشت
من تشنه زار و آبم از سر بگذشت

حکایت روزی در باغی نشسته بودم ناگاه سایه یاد درخت در سخن

آمد و لفت مدلی است مزید و عهدی است بعید له دست در دامن آورده ام
و خود را در پای تو افگنده ام و بدان امید پیش تو میروم که چون آفتاب را
با تو نظری است و سر چشمه او بر تو روشن است چه شود که از روزگار تیره من
سخنی پیش او عرض داری تا همچنانکه تو بی حجاب در پیش آفتاب استاده
من نیز بگوشه بنشینم و در روی نگرم درخت گفت ای سایه بی مایه عمری است
که من بر یک پا ایستاده ام و خدمت میکنم و نیز از آن روز باز که سر بر کردم
پهلو بر زمین ننهاده ام و ترا روز و شب خفته می بینم

ای بی سر و پا بهر زه مخروش	داری سر درد گر نه خاموش
گر بار همی نهد تو میکش	ور زهر همی دهد تو می نوش
هر چند نمی برد تو میرو	با آنکه نمی کشد تو می کوش

ممکن نیست که تو آفتاب را بی واسطه من توانی دید گردن حجاب است و
فرع کلی در حقیقت وجود مراد اند بر اکه اگر نور او بی واسطه من بر تو تابد اصلا
و قطعا ترا از هستی اثر نماند بعد ازان چون نیست گشتی چه حاصل

چکنی وصل دلبری که ترا	دیدن او هلاک جان آمد
چه نشان پرسی از رهیکه نخست	از وجود تو بی نشان آمد
چه زنی حلقه بر دری کانجا	تو باشی نمی توان آمد

ای سایه بی مایه از پرده این خیال بیرون آر و این محال را از میدان خود مجال
مده از من سخن راست بشنو و خود را در چپ و راست مبین گمان که در کارخانه
حقیقت وجود تو مجازی است و از هر طرف گشتن تو بازی است نام هستی

برتو بواسطه من است وسبب من بودم که از کتم عدم بسر حد وجود آمدی نخست مرا از خود بشناس آنگاه آفتاب را از من ببین تا همچنانکه خود را از من بینایی آفتاب را نیز از من بدانی رباعی

اے سایه تو مرد و صحبت نور نه	رو ماتم خود دار کزین سور نه
اندیشه وصل آفتابت نرسد	میساز بدین قدر کزو دور نه

فصل دوازدهم در بیان دل

دل را قلب ازان خوانند که گردان است گردانندهٔ این جزئی گرداننده او را طلب کن زیرا که تا تو نظر برگشتن داری دل برگشتن داری

دل برای دوست خواهد مرد راه	تا توانی دوست بهر دل مخواه
نافه بهر مشک میجوئی رواست	مشک را از بهر نافه کس نخواست

جواهر اصحاب دل را همیشه خون جگر قوت است آخر آتش قیمت کنده یاقوت است دل خلق آهن است و دل عاشق زر ازین آن درمیان دست و پا این پنج الا صبعین پهلو راست نشین تا به دل پرسی در پهلو چپ نیابی از هر که پرسی دل مدینه است پر از لطایف لایل کعبه است عشق در و طایف ولی که از هر

دو عالم بری است آن گوشت پارہ صنوبری است نظم

دلی کہ دلدل میدان کبریا باشد — نہ در طریق ہوا و ہوس کجا باشد
نظرش بسوی دل است و ہمہ راہ — حدیث نیک و بد تش نقش بوریا باشد

دل بادشاہ است و جوارح رعیت او و اما چون خبر یابد از معیت او ای بی خبر
تو با او نہ او با تست جہد کن تا بخود بر سی یعنی از خود بری نظم

چہ یابی تا ز خود در پیچ و تابی — نیابی خود مگر خود را بیابی
ایگانہ شو ز خود کانجا دوی نیست — طلسمت را بہم زن جادوی نیست

حقیقت دلرا در دل حقیقت نہادہ اند نقطہ عظم را علم آن نقطہ نہادہ اند چون
منشین کہ قلب منوی وقتی سر کردی کہ صاحب قلب شوی عجب حالی است سیم
تا سرہ را قلب میخوانند و دل بدین درستی را نیز قلب میگویند
است بار سے یکے را بدست میگرداند و یکے را بانگشت و ہر دو را بہر جا کہ
ہست می شکنند اما شکستن ہر یک بموجب ردو قبول است از

نہ لایق ہر بوالفضول است مثنوی

یکی در چار سو گشتہ بہر دست — یکی ہر دو جہان نادیدہ در دست
یکی سودا نہ در کوی و بازار — یک از سود و زیان خود بیا زار

اگر دلرا بیابی زنہار باین و آنش ندہی ای بی خبر تو مصر جامی نہ دہی ہر کہ دو جہان شناسی

هنوز خام است یاقوت را گمان بردکه سنگ رخام است سخن صاحبدلی است

قلب ان عصیته عصیت الله

نظم

گر تو داری دم شناسائی	مشک با خنطل از چه می سائی

شنیده که گفته اند الوقت سیف قاطع این تیغ درمیان نهند اما چون میان نماند مرد صاحبدل باد میان نماند تا تو در وقت می نگری ازو زاده اگر در وقت تو نگرد آزاده مبتدی زاده وقت است و وقت زاده منتهی تا نه پنداری که این سخن است میان تهی

مثنوی

زپرده مرا کرد اشارت سروش	بلندی گرفت این حکایت خموش
که آن مرغ کانجا پرو بال زد	دمی لی مع الله درین حال زد

اگر موحدی انباز میار یعنی هرچه نفی کردی باز میار

فصل سیزدهم در تصفیه دل

جوانمرد این صورت که هستی خلق را با تو شرکتی است و همه شرکت ازین جا سرمیزند کم ایشان گیر اما ایشان را کم مزن قل الله ثم ذرهم چلیست یعنی ایشانرا در هم مزن عشق را خاصیتی است که هیچ هستی را برآرد و در خست نیستی را در برآرد کمال عاشقی ازین روی موافق بودن است نه موافق نمودن

مثنوی

شہر طرہ عشق بی نیازی است | امانہ برائے سر فرازی است
با خلق جہان مزاج عاشق | چون شیر و شکر بود موافق
مانندہ خاک و باد پیوست | نزد ہمہ و از ہمہ تہی دست

موافق را تمامی دہند تا مقام محمود و منافق را در ک اسفل کشایند اما در ک اسفل
موافق یک دل است و منافق دو روان گلی است و این خاری است خود رو اگرچہ
خود را بصورت پیراستی اما بدنیمینی نرسی بے راستی قطعہ

چو حلقہ یکی گوشہ گیر از میان | گرت چون کمر در میان در کشند
دو روی مکن در میان ہمچو تیغ | اگر بایدت کز میان بر کشند

ہر کرا مجال است کہ بجالست با این قوم کند گو ہر چہ محال است از سر نہ زیرا کہ
ہیچ فضولی را این فضیلت ندہند ہر کہ خام است این آتش آبش بسر دو ہر کرا
زکام است بوئی این گل بوئی نرسد رباعی

پر دلی باید کہ بارے غم کشد | دُردی این در در اہر دم کشد
زال زر را از پر سیمرغ پرس | رخش باید تا تن رستم کشد

آنکس را کہ سر و ریش از سر و ریش است و رائش ہمہ آرائش خود آگر
گوید کہ عاشقم عاشق است ابر نمائش خود رباعی

پروانہ چو از خویش رہائی بودش | با شمع ہزار آشنائی بودش
در چار سوے عشق سر و زر نخرند | قالب سرہ باید کہ روائی بودش

صراف عشق نمے خرد جبہ و دستار ازین نقد جبہ بدست آر عزیز من
نہ ہر کہ مالک دینار بود مالک دینار بود یا ہر کہ سری یافت سری شد

یا هر که معروف بود معروف گردد عاقلا حسین را بشناس و بایزید مباش هر دورا
بدان و بایزید باش مرتبه سهل بدشواری توان یافت عزیز مصر بعد از
خواری توان گشت سید الطائفه جنید را قدس الله روحه گفتند بچه یافتی
آنچه یافتی فرمود بانقطاع المالوفات و ترک المحبوبات نظم

برگ ره عشق بینوائی است	پیوستن او همه جدائی است
بیگانگی تو از دو عالم	حقا که نشان آشنائی است
از قصه آب و خاک بگذر	کاین جمله حکایت هوائی است
از کشتن آتش طبیعت	در خلوت عشق روشنائی است
در عشق حدیث عقل کم کن	کین عیدنه بهر روشنائی است

سخن شیرین خلق در شور مشو که ترا نگفته اند بسعی دیگران منشین که برائے تو
نرفته اند اگر آتشے داری بنما و اگر نه باد پیمادا من در پا و پا در دامن کش اگر مردی
خطی در ما و من کش این زهد خشک است کجا بود نمازی زیرا که تو تر دامن از
نم آزی است

چیست در جیبت برادر آستینی بر فشان	تا کی از تر دامنی سر در گریبان داشتن

سر در گریبان کشیدن کسے را در خور است که از هر گفت و گو گریبانش
بے خبر است هر کرا نظر بر جیب و آستین است از دو دامن بکش که راست
این است اگر نه این کله داری ترا ترک سر باید سر در زه گریبان پیراهن کنی

راست نیاید اگر عاشقی پس بہر جا رو میار پیش ہر خسے خود را چون جارو میار
میار ہر دل کہ در غم باد و مباد است ہمچو خس در میان گرد باد است **نظم**

ای سبکسر کہ از گرانجانی	آب خود بردی و نمیدانی
یک زمان در دو چشم شوخ نگر	کوششے کن مگر کہ بتوانی

ازین دریا اگر دُرے برآری مردی و اگر نہ ہمچو نامردان بزاری مردی **بیت**

سرگشتہ چہ پیروی تو چون آب بجو	این بحر پر از آب حیات است بجو

حکایت وقتے در زمین ہند رسیدم مرغے دیدم بر کرانہ آبے نشستہ بزرگ اندام بلند ہمت پاکیزہ صورت و خوب سیرت ہر گاہ کہ طبع او طمع طعمہ کردے بانگے از و در وجود آمدے در حال یک ماہی سر از آب برآوردی و نزدیک او شدے بحکم عادت ماہی را بکار بردے اے خود پرست او باش آخر کم از مرغی

مباش بیت

تو نیز از سر درد آہے برآر	زدریائے معنی گہر در برآر

جوانمرد اصاحب درد آنست کہ قبلہ ہمین درد دانست ہر کہ پیش و پس دود ہمچون موشکے است نہ درین سخن یک سر موشکی است

حکایت پیرے مرید خود را نصیحت میکرد و مے گفت اے پسر چند ازین کن مکن کُن لِلّٰہِ وَ اِلّا فَلَا تَکُن در دل مدار اندیشہ کو لَا تَتَّخِذُوا اِلٰہَیْنِ اثْنَیْنِ اینہمہ سرگردان و دویدن است چون مرد بیگانگی رسید بیگانگی درمیان ندید

حکایت مذکرے را پرسیدند کہ چہ گوئی در حق مردے کہ میگوید

امام شافعیؒ چشم چپ من است و ابو حنیفہ چشم راست گفت چشم چپش کور باد تا ہر دو را راست بیند ہر کہ چپ و راست رفت ہرگز راست نرفت ہر کہ پس و پیش گفت بسیار کم و بیش گفت نظم

گر تو بصفت یگانہ گردی	کے در پے دام و دانہ گردی
بینی دو طرف بچشم ہستی	مادام کہ در میانہ گردی
در بحر محیط غوطہ خور	تا چند برین کرانہ گردی
چون تیر براستی برون شو	تا کے چو ہدف نشانہ گردی

تا تو در میان نباشی کرانہ پیدا نشود و تا دعوی تکردی مسئلہ مختلف نگشت چون مخالفت حق می کنی بارے موافقت نفس امارہ عادت مکن الف از بسم اللہ ے دزدی و او در عمر زیادہ مکن فرد

گیرم کہ تو یاد دوستان می نکنی	بارے دل دشمنان چنین شاد مکن

با این و آن پسند مکن کہ در عشق ناپسند است نابینا است ہر کہ از خورشید بگریزد خورشید از او نگریزد ان اللہ تعالی یحب معالی الامور شخت سلیمان را مدہ بخاشاک مور دست در ہر چہ میزنی پائدار نیست گل رخسارہ میکنی غم خار نیست حاصل از ہمہ چیست نیک یا بد آنچہ مقصود است از نہا کہ بلد

شعر ولو دا فاک کل طبیب الس — بغیر کلام لیلی ما شفاک

مہتر یعقوب علیہ السلام را اگرچہ یازدہ پسر بود اما بے جمال یوسفش کجا بصر بود این بے خبران کہ طاعت از امید و بیم آرند بد لیلے نماید ہمہ بیمار اند. نشنیدہ کہ خطوتین قد وصلت اگر وصلت آرزو است یک دو قدم پیش آ

یعنی گرہی کہ بر ہر دو بستہ بگشاد اے تر دامن در نی خشک نگرچہ

از ہر چہ داشت خالی کرد با آدمی ہمدم شد ای سنگدل از شیشہ کم مباش

کہ چون باطن خود را صاف کرد با پری محرم گشت و نیارا چون کلہ بر سر نہاد و

میگوئی کہ ترک آن گفتہ ام گفتار را می کشند او با خود میگوید کہ من خفتہ ام شتر

فَسَوْفَ تَرَى إِذَا انْجَلَى الْغُبَارُ	أَفَرَسٌ تَحْتَكَ أَمْ حِمَارُ
یعنی چو روشن شود این غبار	کہ بر لاشہ یابر اسپ سوار

فصل چہاردہم در دو یافتہ عشق

عشق مزاج آتش دارد یعنی گرم و خشک است ہمیشہ دل الم دارد و

خشک کند و نیز از آتش با آتش نسبت کنند کہ ہمچنانکہ آتش سوزندہ

عشق سوزندہ درون است اینجا آہن را بر سنگ زدند آتش از دو دید

خشک و تری کہ یافت بسوخت آنجا آتش فقر بر نفس رسید و از میان ہر دو دو

سَوَادُ الْوَجْهِ فِي الدَّارَيْنِ پیدا شد و آتش عشق شعلہ زد و حکم آنکہ دل

بود در و او سخت و نیک و بد سے کہ داشت از میان برداشت بر

بگرفت مرا عشق نگارے خوشخوش	الفتا چو من آدم تو با بیرون کش
القصہ چنان سوخت مرا در غم او	کآتش ہمہ ہیزم شد و ہیزم ہمہ آتش

معرفت را عقل و عشق همه حالت آن بتدریج خشت بر سر آب میزند و
این تجرید آب بر سر خشت میریزد عقل رنگے است بے بو و عشق بوی است
بے رنگ عقل سنگے است بے نمک و عشق نمکی است بے سنگ عقل مرغی
است در هوا عشق هوا ے است در مرغ مرغ در هوا انتظار گی است و هوا
در مرغ آوارگی

نظم

چو عشق آمد بلا ای عقل برخیز	نه مرد آتشی اے پنبه پرهیز
روان شد باد تند اے پشه هشدار	عقابی میرسد اے صعوه زنهار

عزیز من عشق گفتن دیگر است و سخن عشق دیگر هر که عشق سخن داشت بر منبر
آمد و آنکه سخن عشق داشت از من برآمد آنکه بگفت هیچ نداشت و آنکه بدانست
هیچ نگفت سخن عشق را چو شکر میدان در زبان سخن گو و در دهان سخندان

نظم

حرف عشق از سر زبان دور است	شرح این آیته از بیان دور است
مدعی کے رسد بدعوے عشق	طالب نام زین نشان دور است
اے بحرص و هوا کمر بسته	این حکایت ازین میان دور است

جوانمردا یُحِبُّونَ اَنْ یُحْمَدُوْا بِمَا لَمْ یَفْعَلُوْا اشارت بسخنگو است اُولٰئِکَ
لَهُمْ عَذَابٌ اَلِیْمٌ بِمَا کَانُوْا یَفْعَلُوْنَ اشارت بسخندان است هر که چیزے نگفت صاحب
این سند نیست زیرا که حدیث عشق مسندیست اگر عاشقی بروایتش
فهم کن و بروایتش و هم مکن این اصول را ارباب وصول دانند

ارباب فصول مجو این مسئله از منطق طیر است جوابش از فصول مگو
این نکته است و رائے قیاس و رائے بگذار از قیل و قال محفل آرائے

نظم

ای عشق ندانم از کجائی | بیگانه نمای آشنائی
از یک نظر تو عقل کل را | برهم زده جمله کد خدائی
از زه بگذرت هزار فرسنگ | بازار چیه منی و مائی

عاقلا میل طبعی را عشق گفتن از حیوانی است خوشه گندم را سجده خوابیدن از شیطانی است عشق یکی دریا بی پایانست آخر چه پنداری که چهار پایان است آئینه عشق را زنگاری نیست از ان کش

نیست

عشقه است کلید این طلسمکه تراست | تا باز رهی ز اسم و رسمکه ترا

قبله عشق را ازان سبب جهتی معین نیست که آویزش او در چهره نهاد است و آن نه شرقی است و نه غربی و نه عجمی است و نه عربی

ای ترک سمن بر دیت سیمین تن | وصف تو بدین زبان نیاید
چون سایه همی دوم من اندر پی تو | خواهی نخطا گیر نزو خواه

حکایت روزی مجنون در استقامت جنون با قامت چوگان عشق لیلی گریبان جانش گرفته بود در دامن دشتی میگذشت دید که آهوئی را دست و پا بسته بر زمین افگنده بود و در بند آن شده که برگیرد مجنون چون آن سیاه چشم را در آنحالت بدید عالم در چشمش سفید دلی فریاد برآورد و گفت شعر

حَيَاتِي وَقَدْ أَوْعَدَتْ مِنْهُ قَاتِلِي	لَهُ اللهُ لَا تَقْتُلْهُ إِنَّ شَبِيهَهُ لَيَلَى

چون نور دیده خود را در چشم آهو بدید یعنی نشان لیلی از وی یافت گفت مردی نباشد که این پاریسته را بدست صیادی باز گذارم معلومی که داشت بدو داد و آن دمان بسته را از بند بگشاد عجب حالیکه آهو را می کشتند و او آه میکرد شرط محبت این است اُحِبُّ مِنْ حُبِّكُمْ مَنْ كَانَ يَشْبَهُكُمْ حَتَّى لَقَدْ كِدْتُ أَهْوَى الشَّمْسَ وَالْقَمَرَا نظم

از آن مجنون شدم در هر بهاری	که گل چون روی لیلی کرد کاری
ازانم بنده آن سرو آزاد	که بالای بلندش را نشاند

إِنَّ اللهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ بعضے گفته اند او خود دوست و دوست او هم دوست اگر قبله عاشق انحراف پذیرد این حرف تواند بود رباعی

پیوسته مرا باد در آتش دارد	کو زلف ترا از چه مشوش دارد
هر لحظه شوم گرد سر خاک درت	چون زلف تو با خاک سرخوش دارد

این طائفه را در بدایت حال عشق حالتے است که دوست دوست را هم دشمن دارند اما این نوع از غایت تنگ چشمی و تنگدلی است رباعی

در چشم تو خواب را چو آهنگے هست	با خواب همیشه در سرم جنگی هست
زین روی که در رخت چرا می بینند	از آئینه تو در دلم زنگے هست

مهتر عالم علیه الصلوة والتحیة چون نهایت این کار رسید گفت اللهم ارزقنی حبک وحب من یحبک ونیز فرمود یحبک الناس ویعادی بعدا وبک من خالقک من خلقک

فرد

خارشتی که برد تافته باغ من است	وآن گل که نیافت بوی تو داغ من است

هر که بعین عشق نرسید آب زندگانی نیافت هر که بر قاف عشق نشست سیمرغ راند انست عشق ماه نو نیست که کهنه شود آفتاب است که پس هیچ گه

نشود شعر

اذا الایام سربلنی کل سنة	وامسوا فی الی لیلی کما هی

عشق جوهری است بمثیل که صفت او بمثیل راست نیاید با وجود آفتاب زهره چه زهره دارد که بنماید اما که تشنگی بر او چیره شده باشد و چشم او را خیره کرده اگر سراب را سر آب پندارد میش من رباعی

هر شب که من آرزوی تو برم	از مهر تو خیزم و در مه نگرم
مه در چه حساب است ولیکن چکنم	میدانم و همچنان غلط می شمرم

نسبت مجاز بحقیقت همان مقدار است که یک مشتری در آسمان و دیگری در بازار است هر کجا مهره بر دست بند دسوار نباشد اگر کودک پای نه برنه نهد سوار نباشد رباعی

آن لعل گران بهاز کان دگر است	آن دُر یگانه را نشان دگر است

اندیشه این و آن خیال من و تست | افسانهٔ عشق را زبان دگر است

عاشقانرا در زیر زبان سخنی است که لب محرم نیست تنگدلان را در سینه نفسی است که دم همدم نیست میان عاشق و معشوق گفتگوئی است که جز بگوشهٔ چشم نتوان دانست جان و جانان را جستجوئی است که جز بسر ابرو نتوان نمود

شعر

نَحْكُمُ مِنَّا فِي الْوُجُوهِ عُيُونُنَا | فَنَحْنُ سُكُوتٌ وَالْهَوَى يَتَكَلَّمُ

این طایفه را رازی است که راز خود پوشیده دارند بلکه خود را از خود پوشیده دارند نمیدانم ازار گفتن ندارند یا رای گفتن ندارند آری دُرّی که در دست یا قدح قیمتش بشکند و نقدی که بعیار رسد بی عیار گردد سخن مجنون است شعر

تُخْبِرُنَا الْعُيُونُ بِمَا أَرَدْنَا | وَفِي الْقَلْبَيْنِ ثَمَّ هَوًى دَفِينٌ

رباعی

هر جا که من و یار بهم باز رسیدیم | از بیم بداندیش لب خویش گزیدیم
بی واسطهٔ گوش و زبان از طرف چشم | بسیار سخن بود که گفتیم و شنیدیم

فصل پانزدهم در حقایق عشق

بدی عشق که هر که چون تیر راست نشد در شست نیامد و هر که چون تو زیر خود پوشیده نداشت کمان او نکشید مبارزان همه بر قلب سپاه زنند

عشق صفدری است کہ بر سیاہ قلب میزند عیاران ہمہ در طلب خزینہ میروند
عشق دلاوری است کہ در خزینہ طلب میرود رباعی

عشق است کہ میکند بہ نیرنگ	الفتیکہ نکرد ہیچ دست آن
مانندہ عندلیب دارد	در ہر نفسی ہزار دستان

عشق گوہری است از کان کان اللہ ولم یکن معہ شیء دور از من و ما و من تو لکو
کل شیء حی ای برادر غمزہ معشوق را با غمزگان کرشمہ است کہ کرشمہ ازان بر
اہل عالم متجلی شود ہمہ را زوال از تن روان برآید نظم

شرط است بتان را کہ چو در ناز آیند	اندوے کرشمہ شیوہ ہا در نبایند
گر غمزہ زنند و گاہ زلف آرایند	اینہا ہمہ چیست تا دلے بر بایند

شک نیست کہ زلف لیلی را شکنے است کہ جز دل مجنون تاب آن ندارد
بر عذار عذرا خطی است کہ جز جان وامق عذرآن نخواہد در لب شیرین نمکی است
کہ سینہ فرہاد خستہ اوست در جعد ایاز حلقہ است کہ عقل محمود بستہ اوست نظم

تو چہ دانی کہ عشقبازی چیست	در رہ عشق سرفرازی چیست
ہر کہ در عشق دیدہ باز شود	صعوہ باشد او کہ باز شود
ہر کجا عشق سر برافرازد	پیر صد سالہ را جوان سازد

عشق را با حسن تعلقے است ازلی و ابدی و ہر دو را بستے نیست بہ نیکی و بدی
ہر کہ در عشق نیک و بد گفت نیک بد گفت آنکہ در طلب خوب و زشت
رفت قوی ضعیف رفت

حکایت آوردہ اند کہ یکی از خلفا روزے مگر لیلی را از دور بدید با نزدیکان

خود گفت لیلی ایست لیلی بشنید و گفت یا امیر المومنین لیلی منم اما تو مجنون نه زیرا
که با و حشمت و غبار حشمت نمی گذارد که من بجشت در ایم نظارهٔ حسن مراد دیده
مجنون باید تا به بیند که در همه عالم با بر و چون ابروی خود طاقم داز لطافت

آفت مهد خویشم نظم

قصه شمع از دل پروانه پرس	حال گل از بلبل دیوانه پرس
عندلیب مست داند قدر گل	چند را از گوشه ویرانه پرس

عشق طالب حسن است حسن ملاحت است نه صباحت عزیز من صباحت
نقشی است بر روئے دیوار و ملاحت شیوه است از عین کار ندانسته که
شور از نمک خیزد و شیرینی گرمی انگیزد نظم

فریاد کز تیغ عشق بنهانم کشت	دشوار غمے که سخت آسانم کشت
نی حیرت وصل و بیم هجرانم کشت	چیزی است در آن چشم سیه آنم کشت

مهتر عالم را صلوات الله علیه و التحیة سوال کردند که یا رسول الله جمال
جهان آرا تو خوبتر یا چهرهٔ دلکشا و عارض زیبا یوسف صدیق علیه السلام
طوطی شکر خار أنا أفصح چنین جواب داد که أنا ملح و أخی یوسف أصبح
صباحت را ملاحت باید اما ملاحت از صباحت مستغنی است نظم

کرشمه تو جهان را قیامت ست آخر	چه جاے خال و خط و خد و قد و قامتست آخر
ببین در آئینه یک شیوه که چشم تو کرد	مرا چه حاجت چندین ملامتست آخر
عجب که پیچ و خم زلف تو بدید دلم	هنوز در طلب استقامت ست آخر
بدین صفت که تو بر هم زنی سر ابرو	چه جاے توبه و زهد و سلامت ست آخر

لات اللہ حیلۃ لحب الجمال ستنیدہ و اماندہ است کہ چیست حاقلا مقصود بمیل دیدار
جمال خویش است ہر آئینہ کہ رو در رو بہتر نماید ہر آئینہ قیمتش بیش است حقا ک
ازین مغز و پوست اشارت او ہم بدوست اما عکسے چو بر آئینہ تا فتہ است
نظارگی بحکم تقابل اثر آن دریافتہ ازین جاست کہ در ہر ذرہ بقدر تا بش نو
حسن و تعلق عشق سلسلہ شوق را در حرکت می آرد تا ہمہ خلق مشغول آن شد
اند و حوالہ باین و آن کردہ پس ہر کجا کہ آن نظر بیش ہر آئینہ تعلق عشق بیش تا بجا
صورت از میان محو میشود ہمان تعلق با اصل خود باز میگردد و از ینجا گفتہ اند الجا
قنطرۃ الحقیقت اگر معلوم کنی باز ہر کجا نظر حسن کمتر تعلق عشق کمتر غلبہ مجاز بر

از ینجا می نگر نظم

تو از خود زیر باری من چگویم	ببین در نفس خویش از تن چگویم
ترا ہم عقل خود اول عقیلہ است	عجائب حالتے این راجیہ حیلہ

یحبہم و یحبونہ چیست نظر را بانفس اشارتے است نے نے میان
حسن و عشق عبارتے است از میان این دو با اندو با با من و تو ہمراہ است و جا
بدان آرام گاہ است

حکایت صبح را پرسیدند کہ ہر روز خندیدن تو از دیدن چیست گفت از

خروش خروش میخندم زیرا که نسیم را با من نفسی است چو آنم مرا یاد آید او چرا در فریاد آید
خروش این حکایت بشنید و گفت من نیز درین گفتگو یم نمیدانم چه میجویم بیت

تعجب میکنم ای غیرت ہور	نمک با تو من بیچاره در شور

نالهٔ عاشق از اثر حزن است و حقیقت حزن از میان تعلق عشق و نظر حسن بهر وجود می آید تا علاقه نیست که لایق نیست از میان بردارد و پیوند عشق یا عاشق زیاده گردد و العجب پیوندی که بهیچ وجه راست نمی افتد و این بسبب آنست که این نسبت وصلی نیست بلکه وصلی است رباعی

عشق آتش نیست آید و دل چون موم است	ناساختن هر دو بهم معلوم است
پرسی که غم عشق چه دارد با تو	با سوخته نسبت نمک معلوم است

حکایت وقتی قصد حمامی کردم صورتی دیدم با قامت تمام بر در حمام نقش کرده با گیسوی بدین زیبائی و شخصی بدین رعنائی را یقین است که برای مصلحتی نگاشته اند و هر آئینه بحکمتی مهمی داشته اند این حکایت را از هر نوع گره می بستم که صورت زبان حال بکشاد و گفت ای غافل اگرچه مشکلی دام ما در کار خود مشکلے دارم رباعی

هر چند که رنگ و بوی زیبا ست مرا	چون لاله رخ و چو سرو بالاست مرا
معلوم نشد که بر در خانه خلق	نقاش من از بهر چه آراست مرا

بر در حمام بر بهت شده ام و همه خلق بر من میگذرند روز و شب قایم منم رزو سیم دیگران میبرند مدتی ندیده شده است که رود که بدیوار آورده ام و حیران مانده ام هیچ درستی نمی یابم که سبب آمیختن این رنگ چیست و انگیختن این

۵ این تحریر نظیر تحریر آن فرد سس است که از کوه دارد و گفتار خویش فاضل بودم ۱۲

نقش چراست نظم

نباید کہ ناگاہ خاکم کنند — وزین روی دیوار پاکم کنند
شب و روز در محنت و اندہم — ز ہر نوع خود را دلے میدہم
ندانم کیم من درین رہگذر — نہ از آمدن نے ز رفتن خبر
اگر نیستم چیست این رنگ و بو — وگر ہستم آخر چہ چیزم بگو
درین خاکدان باد پیمودہ ام — ہمہ عمر جز نقش نمودہ ام

محققان گفتہ اند کہ آیۃ بایۃ ھو الحی عز الی الید ایۃ ازین جا معلوم مے شود کہ ہیچ معلوم نے شود

حکایت یکی از مشائخ طریقت رضوان اللہ علیہم مدتے در حیرت بماند چون نزد باز آمد از و سوال کردند کہ بچہ رفتی چہ دیدی و چہ یافتی و بچہ باز آمدی گفت بسکر رفتم و انت سکر دیدم و نومیدی یافتم و بعجز باز آمدم

نظم

اے مشت گل این چہ شور و غوغاست ترا — وای بایندہ این چہ غوغاست ترا
اے سایہ کہ ہمسایہ خورشید شدی — این وایہ بگو کہ از کجا خاست ترا

فصل شانزدہم در حیرت عشق

عزیز من ہمہ حیرت است و حیرانی اگر خواہی کہ بعالم حی دم داری آشنائی زدن نشان دیوانگی است بیگانگی حق کہ انیہ بیگانگی است

خورشید ندید چشم خفاش — پیش من و تست این سخن فاش

اے مدعی کہ یک مشت خاکی و ادعی ترا نسبت ہمین بس است کہ یا عبادی آن

ست که تو مے کنی بخودرائی حقا که مشرکی ازانکه خودرائی ٭

حکایت وقتے مرا اتفاقِ سفرے افتاد واز مخالفتِ روزگار ناساز روی بغربت نہادم بسیار نشیب و فراز دیدم تا روزے بدیہی رسیدم ویرانہ چند دیدم چون دلِ غریبان درہم شکستہ و دیوار ہا بر آن چون محنتِ عاشقان برہم نشستہ و می بطلب ہمدمی از چپ و راست بشتافتم گرد آن دیار و بیار (جمع یار و غار) بر نیافتم از ہر طرفی کہ نگاہ میکردم جز باد و ہیچ جنبندہ بر نخاست و بغیر آب رونده نیامد ساعتے شد کہ چندی از صحرا در آمد و بر سر دیواری بنشست و بحکم عادت بانگے و فریادے در گرفت پیش او شدم و گفتم اے غفلتِ غرلت وای ہمہ ہوا و حدت اے بسیمرغ ایشان تجرید و اے ہزار داستان بستان تفرید پیش از شنیدن آوازِ تو آوازہ تو بگوشِ من رسیدہ بود بارہا در زیرِ این بار بودم کہ در صحبت تو چگونہ بار یابم

رباعی

در پیش دہم اگرچہ مست آمدہ	المنت للہ کہ بدست آمدہ
صد شب بسحر بردہ ام اندر طلبت	ای ماہ یک امروز بشست آمدہ

از قضا چند با من در سخن آمد و گفت اے بوالعجبی تو در عمارت و من در خرابی از صحبتِ من چگونہ بہرہ یابی

نظم

نیست بنیاد زمانہ پائدار	رو سر خود گیر و دست از من بدار
خویش را رنجہ مدار از نیک و بد	چون ندارد این اساس او مدار

پیش ازین نخواست کہ آوازے کند بر خاست تا پروازے کند آن از نخوت و منش نبود بلکہ پروائے منش نبود گفتم بحق آنکہ باطل را بحضرت

ل ۱۷ اے خواہد است بہ بستی خود داری ہر دو نظر بستی لا حظہ کنی در بن ل ۱۸ سر بر افراخت نشیمن ل ۱۹ نیز و نخاست ل ۲۰ یعنی کسے کہ آواز دہد در بن ل ۲۱ دیگر بار از زمین بر خاست و پرواز کرد در بن ل ۲۲ یعنی بکار خود مشغول باش و از من در گذر ۱۲ ل ۲۳ یعنی کہ آواز و قصہ پرداز نسیب تجرد دارد ۱۲

راه نیست که یک ساعت توقف کنم تا دودم با تو برآرم نظم

چیست حالت درین بساط خراب | هر چه پرسم مرا بگوئی جواب
آگهم کن ز راز پنهانش | داستانی بگو ز دستانش
چه رسیدت که آرمیدهٔ نه | چند گردی اگر رمیدهٔ نه

چندان از دل گرم خود آه سرد برکشید و گفت نظم

مرا هم با من آمد گفتگوئی | بیازم گفت با کس هیچ روئی
ز بهر گنج در ویرانه گردم | ازان سودا چنین دیوانه گردم
چو خورشیدم نمی تابد ز روزن | سر دیوار زانم گشته مسکن
ازین خانه که بی بام است بی در | چرا چندین بدیوار آیدم سر

گفتم آغاز این نیت و ابتدار این امنیت از کجا خاست گفت وقتی بیمار بودم و زحمت بسیار بمن رسید چون اندکی صحت رو نمود بحکم اختلاف مزاج و اختلال طبع علت ماخولیا در متخیله من ظاهر گشت و سودا گنج در باطن من متمکن شد مدتی دیگ هوس بر آتش حرص نهاده بودم و از خام طمعی دلم این

دوامی پخت نظم

از هر که نشان گنج می یافتمی | خود را ز هوس چو مار می تافتمی

بعد از رنج بسیار گنج نامه یافتم در آن نوشته دیدم که آنچه تو میطلبی در ویرانه باشد هر که طالب عمارت است ویرانه باشد بدان امید عمری است که ترک عمارت گرفته ام و طواف این خرابه رواج و عمرهٔ خود را دانسته هر هفته در سر ویرانه وطن می سازم و با گنج نهفته عشق می بازم بیت

از غم گنج روانم ساکن گنج خراب | همچو مستی کز خرابی نبودش آرام خواب

لَا تَحْتَلِي مِنْهُ إِلَّا لَذَّةَ الْأَمَلِ **فرد**

بدین امید خود را زنده دارم | که خواهم دید روزی روی یارم

گفتم همیشه با خود زمزمه میکنی بیان کن که چه میگوئی که ترا نمیدانم که ازین ترانه ترا چه مقصود است گفت چون استغنار گنج در باطنم گذر میکند و نهایت فقر خود مشاهده میکنم از هیچ نوع خود را اجنبیت آن نمیدانم که او را بر من گذری افتد یا مرا از و خبری باشد مگر از راه این خرابها از غایت عجز بر هر دیواری که می رسم می گویم **نظم**

ای آنکه از لطافت صد چند آفتابی | بر ذرّه خود آخر وقتی گر بیابی
توانمت که آرم مهمان خود و لیکن | ای گنج گر در آئی دارم بسی خرابی

گفتم هیچ پیدا نیست که آن گنج پنهان از کجا رو نماید یا این در بسته که در بسته آنی چگونه برگشاید گفت آری حرفی یافته ام اما نشان بیان نمی کنند تا مے شنیده ام اما نشان نمیدهند **شعر**

حَدِيثًا سَمِعْنَاهُ فِيمَا مَضَى | يُسَمَّى الْوِصَالَ وَلَمْ يُرْزَقُ

با همه یقین میدانم که آن گنج از گنج این ویرانه بیرون نیست زیرا که در گوشه این خرابه مارے می بینم که صفت او در شمار نمی آید **نظم**

نه مار است بلکه اژدهای شگرف | تنش بے سر و پا چو دریا ژرف
اگر یک دم خویش در هم کشد | همه بیش و کم را یکے دم کشد
بهره که خواهد کشاید درے | ز هر سو که باشد برارد سرے

سلسلهٔ اخبار حکایات
آوان سن موافق شد سنگ کربلا
گفته بودم که شنیدن آن دارم
نشان دیوانگی است حیرت کوته تان
سلسلهٔ زبان حیرت شنیدن
تیرا در صرف نحو نظر
در بیابان قدم نظر
سنگ کنجشین حال
است مراد این است
بیان کنجا بیابان نشد
نامی کرد نشد نخواهد
است سلام سه انجمن دیوانگی
در بیابان است قدم نشد
سلسلهٔ یعنی چیزی از مطلب
خود نشنیدم که از او وصال
نی نامند اما بهره و نصیبی
از و هیچ نیافته ام ۱۲
سلسلهٔ یعنی گنج اما او تصیب
دارد اما بهره و نصیبی
او است که در یک زنجش
طاعات و عبادات و حیا
شده او را فرو نشاند
پس است بگذرد
است ۱۲

۵ نیست بهره و نصیب مرا ازان گنج چنانکه لذت امید ۱۲

شک نیست چنین پرشکنج مارے کہ خفتہ است ہر آئینہ در برش گنجے نہفتہ است

نظم

چنین رفت از ازل تقدیر اینجا	کہ گل با خار باشد گنج با مار
عسل با نیش زنبور است پیوست	شکر را نیز غوغا مگس ہست

گفت حکایت من بشنو گر درسن تاب نداند کہ استاد خود را گفت کہ مرا این چہ

ہنر آموختہ ہر چند کار خود بہتر مے برم پشتر میرم بیت

ہر چند لہ من پختہ ترم در عمل او	در کار من سوختہ دل خام ترا

ان بگفت واز مو، در گذشت و حکایت او فسانہ گشت نظم

ترا چندی است ویرانہ پیوست	کہ آمد بر امید گنج بنشست
مکن ویرانہ خود را تو آباد	مشو رنجہ کہ بر باد است بنیاد
اگرچہ گنج را پنہان نہادند	نشانش جملہ در ویرانہ دادند
جوانمرد ادرین کوہ مجازی	ہمان بہتر کہ با ویرانہ سازی
ترا صبری باید با ہمہ رنج	مگر بر خیزد آن مار از سر گنج

حکایت روزے دودے بر ہوائے رفت مرغے بدو رسید پرسید

اے مسافر سیہ پوش نیک گرم میروی غرم کجا داری گفت آرے بچہ

درمیان خار و خاشاک بایک دو دم خشک و تر چنانکہ می آمد قناعت کردہ

بودم و لقمان صفت بے لقمہ در کلبہ احزان خود بسر میبردم ناگاہ یادے

برخاست و خود را سخت بر من بزد چنانکہ آتش در نہاد من افتاد یا تم

جانشد اینک زدست او سر در جهان نهاده ام

نظم	
دلے کہ عشقش گریبان گرفت	ملامت کمن گر بیابان گرفت
ازان بر من این کار دشوار گشت	کہ عشقش ہمہ رنج آسان گرفت

مرغ گفت ای دد دازین سر گردانی چہ سود ہیچ میدانی کہ مقصد کجا و چیست مقصود گفتای غافل درین ہوا کہ میروم نہ آن ست و نہ این اما سیدانم کہ ہر چہ ہست بیادمی باید داد پس گفت آنکہ تو چہ باشی گفت من لاشی عبدٌ مملوکٌ لا یقدر علی شیءٍ

نظم

ما ہیچکسان و ہیچ کاریم	واز ہیچ کسیم گر شماریم
چون ہیچ نہ ایم پس براین ہیچ	این واقعہ چیست ہیچ بر ہیچ

حکایت آتشے در بیشہ نے افتادہ بود و میسوخت نے گفت اے تش چہ کردہ ام کہ مرا میسوزی گفت دعوی ہمینی کردہ نی گفت چگونہ گفت بگوی کہ من نیم و ہیچنان در بند خود ماندہ و شب و روز با برگ خود می سازی لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ

فصل ہفدہم در بیان عشق

درویشی حسین منصور را رحمۃ اللہ علیہ گفت کہ مرا وصیتے کن گفت عَلَیْکَ نَفْسَکَ اِنْ لَّمْ تَشْغَلْہَا شَغَلَتْکَ یعنی بر تو باد بہ نفس تو اگر تو با او پیکار نکنی او بیک رمت بیکار کند اگر تو بروی شیخون نبری او خود ترا بیدار کند پیش ازان کہ

از پایت در آرد کارے بدست آورده تا غبارے برویت نیاورده است

بارے برپشت او نه نظم

ترا با نفس کافر کیش کاری است	بدانم آورد کاین طرفه شکاری است
پدر کز من روانش باد خشنود	مرا از راه لطف این پند فرمود
که محکوم سگے بودن درین راه	به از حکمیکه راند نفس بدخواه
گرت مار سیه در آستین است	به از نفسیکه با تو همنشین است
درین بینی بے کوشش نمودم	درست ست انچه گفتند آزمودم

خواجه ابوتراب نخشبی را رحمة الله علیه در خواب دیدم پرسیدکه تو به چیست گفت شکستن گفتم بیان این چگونه باشد گفت شکستن گردن هوا و نفس عزیز من در اصل و فرع نقد او دزدیده است بالاتفاق همه خلاف او پسندیده است نفس دغل چون پنبه پر مو اگر بر کنی درد کند و اگر بگذاری بدو آنچه از مار بهتی شد جسم انسان است و آنکه از او منی گفت نفس آنست دشمنی است بصورت دوست و بیگانه است بظاهر آشنا خود رباعی

نفست بسگ خانه همی ماند راست	جز با سگ میان تهی از و هیچ نخاست
روبه صفت ست و خواب خرگوش دهد	آشوب پلنگ دارد و گرگ قفاست

رونده تا بنور افعال نرسد ظلمت نفس را به بیند زیرا که اصل او را با فرع از انجا وصل کرده اند سرشت او از تو دونه صفت منفصل است و سرشته او بهزار و یک نام متصل است کلهٔ است که بیت و نه حرف علت اوست

مسئلہ است کہ ہفتاد و ملت حیلت اوست قطعہ

چہ معجونے است نفس آدمی زاد | کز و ہم درد و ہم درمان توان یافت
ہمش پیداو ہم پنہان توان دید | ہمش دشوار و ہم آسان توان یافت
ازو ہم زہر قاتل می توان ساخت | ازو ہم چشمۂ حیوان توان یافت

اوست کہ در عین توحید وی اثبات گرداوست کہ چندان حرکت دعوی ثبات کرد حقیقت او چون اثر افعال و صفات بود معرفت او دلیل انوار ذات گشت مزاج او از قہر و لطف بود چون مخالفت نمود نقصان حالش سبب کمال شد نفس را ہموارہ با ہمواری در سر است جز بہمت بلند پست نگردد و ہر کہ

ازین بت پرستی نرست حق پرست نگشت بیت

اگر عہدے کند نا پایدار است | مثال گربۂ کور روزہ دار است بیت
کہ چون روی ناگہ فرا موش کرد | ہمہ زہد خود را فراموش کرد

ہر کہ در بوتۂ توبہ خود را نگداخت مہر تسلیم او درست نیست ہر کہ در قمار خانۂ عشق جان را نباخت اگر دعوی کم زنی کند تمام نیست بزرگی را پرسیدند کہ فقر چیست گفت اَلْفَقْرُ ھُوَ الْفَقْدُ یعنی کمال آن کم زدن و کم شدن است دیگرے را ہمین سوال کردند گفت عَفَتِ الدِّیَارُ مَحَلُّھَا وَمُقَامُھَا اینہم اشارت بفنا او صاف است خنک آنکہ او را نہ در درون نہ صفات است ہمت درویش در بند اہتمام نیست تا توکل خود را نگذاری توکل تو تمام نیست غافل شب و روز در بند روزی است خاکش بر سر کہ بدین روز لیست

حکایت شنیدہ ممالک ملک و دودمان نبی مرسل سلیمان بن داؤد علیہما السلام

ع۱ یعنی اختلاف ہفتاد و دو ملت حیلت اوست بر نفس پرست
ع۲ یعنی ہر کہ از نفس پرست حیلت است از نفس پرست است
ع۳ یعنی ہر کہ از نفس پرست است از نفس پرست است
ع۴ یعنی ہر کہ از نفس پرست است از نفس پرست است
ع۵ یعنی ہر کہ از نفس پرست است از نفس پرست است
ع۶ یعنی ہر کہ از نفس پرست است از نفس پرست است
ع۷ یعنی ہر کہ از نفس پرست است از نفس پرست است
ع۸ یعنی ہر کہ از نفس پرست است از نفس پرست است
ع۹ یعنی ہر کہ از نفس پرست است از نفس پرست است
ع۱۰ یعنی ہر کہ از نفس پرست است از نفس پرست است
ع۱۱ یعنی ہر کہ از نفس پرست است از نفس پرست است
ع۱۲ یعنی ہر کہ از نفس پرست است از نفس پرست است

والتحیۃ روزے برگرد باد داشتہ بود و گرد کرہ خاک میگشت بلبلی را دید کہ در
سایہ شاخ و برگے نوا میزد با اصحاب خود میگفت ہیچ میدانید کہ چہ میگوید ہمہ
گفتند اللہ و رسولہ اعلم گفت کہ دم مجرید می جنباند و دم تفرید میزند و
میگوید راد اکلت نصف تمرۃ علی الشبا و النبا قطعہ

دلا زین حرص مردم خوار بگزر	کہ خود را نزد مردم خوار یابی
سنان صبر در چشم طمع زن	کزین دونان دونان دشوار یابی

رزق تو در ازل بی رزق تو مقسوم است طالب آن مشو کہ تکلف شوم است
اگر ترا از روزی چارہ نیست یقین دان کہ روزی را نیز از تو چارہ نیست قطعہ

غم روزی چہ میخوری شب و روز	کہ سنگ و گربہ را ہمین کار است
کم خور دندان عزیز گشت ہما	زاغ بسیار خوار زین خوار است

درخت خواب و خور خواری بر دہد از حقیقت عزت قناعت خبر دہد ہر کہ
خرسندی را ماند خرسندی را ماند فرد

تا حریصی ہرگز از خواری نیابی تو امان	زانکہ دیدم حرص و خواری را ہمعنی توامان

در گنج خانہ فقر قناعت گنج بیکران است جوی از آن بجانے بیابی از دہان است
درازی اہل نشان کوتہ نظری است و بسیاری طمع دلیل کم ہنری است باز
تا بخود چشم باز است صید را از و تکلف باز می کشند و چون چشم از خود فرو
دوخت طعمہ بے تکلیف در دہان او می نہند اگر عقل با خویشتن داری نیست
ہیچ چیز با خویشتن داری قطعہ

نام از چون صامت است از بہر آن	عزتش باشد بہر محفل تمام

اگر همه در آب و آتش میرود	سنگ خود با خود همی دارد مدام

کوه با شکوه را چون این قاعده از بنیاد است اورا صفت قطب داده اند اگرچه یکی از اوتاد است سنگ بر شکم نهاده است و همه گنجهای در بر او کمر خدمت بر میان بسته است و تیغ بر سر او

نظم

دلا چون کوه باش از بردباری	اگر خواهی که لعل از کان برآری
درین کارش قدم چون استوار است	از آن با اهل معنی یار غار است

تا خود را در صفت دیو و دد یابی دشوار است که ازین معنی بدد یابی

فصل شانزدهم در مخاطبه نفس

ای نفس اینهمه خطاب با تست زیرا که همه خطا در تست ای حیران محروم کام وای حرون بد لگام یک نفس بی آرام شو پس بیا رام اگر نه در بند علایقی بدین در بند چه لایقی اگر نه گرد هوس می تنی بهر چه وابسته این کنی

قطعه

ای نفس گران رو سبک سر	بسیار کمی و سخت سستی
حالت که بحیله پس بلند است	بد بینم زانکه نیک پستی
با آنکه قوی ضعیف کشتی	در راه کژی تو راست چستی
پیدار تو چون نهان خراب است	هشیاری تو بتر ز مستی
این جزو بکل رسد اگر تو	کوتاه کنی دراز دستی

اے نفس انان کمی که در کار خود کمی این قدر دانستهام که مجبوری اما تا هستی
نگویمت که معذوری ای مغرور اگر پندار ترک داری بگذار اینهمه خشک و ترکه داری

نظم

زستی نظر را بهر جا مدار	دمی دل بآغاز و انجام دار
ببین کز کجائی و چون آمدی	که فردا تو بگذرد هیچ دی

ای جمله را که بعضی خار و بعضی ورد اند تا ندانی که بهر خواب و خورد اند حقا که باطل
نیامد این بالا و فرو بیهات ذٰلِكَ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا

نظم

همه نقش این گنبد زرنگار	گواه اند بر صنع پروردگار
اگر گوهر آمد و گر چه خسی است	برون از درون را حکایت بسی است
تو گر گفت ایشان نه بانی خموش	که گفتند لیکن نداری تو گوش

دنیا همچو بحری است و قالب کشتی در خود سفر کن که بکجا کشتی پیش هر معبری چه
گزاری خواب چو معبری رسی خود بیابی جواب

نظم

باش تا از روی کار این پرده برارد همی	آلهی آگهی یابی که هر کس تا چه بر دارد همی

ترا فرستاده اند تا ابدی باشی نیکو نیاشد که در پی بدی باشی گفتند میان
قلب و قالب سره باش نی گه بمیسره باش تن چاره بسکونت نیست معمورش
مدار دل در خور این مجلس نیست مخمورش مدار

نظم

اے از پی نام گشته بی ننگ	از عالم بی نشان بیندیش

نوراله برد رشش معمور گردان اما قالب تو این صفت دارد و ما معمور بریم این جهان و هر ست ننگ و نام این عالم ما را تا ابدی خرد و داریم

بشکن قفس وجودت آخر ای بلبل ز آشیان بیندیش
ای ذره که از فضای قدسی خطاب بنفس اینجا چه کنی تو هان بیندیش
بیرون چه زین چهار دیوار یک لحظه ز لامکان بیندیش

ای از سگان بد خو تو برده گرو چون فرشته آمده دیو مرو این نمایشها که بینی گرچه نقش دیوار اند از مرتبه ملکیت بعادت دیو آرند خرده فروشانی که در بازار اند حقا که هر یک از راه حق باز آرند نظم

ای نفس ناقص کمالی بسیر بکوششش ازین ملک شاهی بگیر
چنین بت پرستی مکن زابلهی بتا ز اشکستی خلیل اللهی
بت و بت تراش اندرین ره توئی اگر پیش چشم خود آری دوئی
درین شش دره پنج و نه را بباز وز پیشان تو معبود باطل مساز

ای نفس انیمه که بر ساحل دریا روخسر و اندباش تا بدریا رسند همه چون خس روند نظم

اگر کیقباد است و نوشیروان است هر آنکو پس آمد چو پیش روان است
جهان چیست کهنه رباطی دو در شب و روز آمد شد کاروان است

تا نگه که روز عمر را زوالی است رستم زادولی کم از زالی است ای فرشته صفت دون دیو و در خیال مباش ای سکندر رفعت باسگ در جوال مباش نظم

اگرچه جمشید گردی و بهمن تا نگوئی که از همه به من
اگر نشینی بملک ضحاکی دم آخر نه ذره خاکی
کس مقیم اندرین مقام نگشت چند روزی رنج رود بگذشت

ای نفس این عالم همه کس را نیست تا بدانی که شکر هر مگس را نیست آی

نماید بے وقت نے نے آنجا وقتے بیابی بے اجل بیت

یک سر بنہ و ہزار بر گیر	یک جان بدہ و ہزار بستان

ای نفس اندیشہ کن کہ چرا آمدۂ حیوان نہ کہ بہر چہ آمدۂ بسیار صفت در نہاد تو سرشتہ اند بعضی را سبب دیو و بعضی را سبب فرشتہ نظم

فرشتہ امید ت و بد دیو بیم	ز ہر دو چہ حاصل ترا ای سلیم
شود کارت آسان چو انسان شوے	چرا ہر دم آخر گرسان شوے

اے نفس از خوف و رجا در آفتی افتی چون ہر دو را از راہ برفتی رفتی حاشا کہ نظر بر خوف و رجا نیست این حکایت لایق ہر جا نیست ترا باین دم لقد خود سود آئے است تا چند لاف زنی کہ امروز فردائی است لقد خود را بنسیہ بگذاشتہ حقا کہ زیانہا سود پنداشتہ فرد

بِاَیِّ حُکْمٍ زَمَانٍ صِرْتَ مُتَّخِذًا	رُمْتَ الْقَلَائِدَ کَامِنْ اَہْلِہَا

با خود کم نشین کہ گر فتنہ بسیار خیزد اے خاک ریزہ چہ پرسی کہ از تو چہا ریزد بہر آنت گفتہ اند کہ مَارَۃٌ بِالثَّوْبِ کہ بسیار میروی بہر سو مشکل توان ترا

مطمئنہ یافت مگر آنکس کہ ترا مطیہ ساخت نظم

چہ بلائی کہ بیل بالا غم — خوردم از تو خبر نمے یابم
از تو دریافتم ہمہ بد و نیک — تو چہ چیزی کہ در نمے یابم
بے تو خواہم کہ یابم از تو نشان — چکنم این قدر نمے یابم

نفس انسان باش جزو دریہی مشو یا خود یکبار بہیمہ شو آدم صفی صلوات علیہ تاج صفوت از انسانی یافت تا نہ پنداری کہ از تن آسانی زلت آدم را بگیر از ما نشنیدہ قیس وکم یحملہ عزما ترا نسبت بخاک البشر آمد ازان تا ہمہ در خیر و شر آمد اگر جان آدم را با تو خویشی بودی کی ترا پروائے

کم و بیشی بودے نظم

ز آدم آن دمت ہست حاصل — برین در یار روی ہیچ و حاصل
ازان کار تو آمد ہیچ بر ہیچ — کہ از مرغان قفس دیدی گر ہیچ

بندہ بودے یا ہر زندہ زندہ گشتے ہر کجا کہ مور و مار راستی صد بارہ راستی نسبت این راہ بعراق و خراسان نیست ہمدم عیسی شین

فصل نوزدہم در بیان معاملات

کان ہمچو گانی است تا خلق در وجانی نکنند طوطی را برای شکر خورن ہمچند صوفی خود مرا از مغ تبر است چیمیکہ بعبرت نگرد معتبر است

سزی اعتبار لایق تبراست حقیقت اعتبار یا اولی الابصار گناهی است

تا مار را نه پنداری که ماهی است نظم

بعبرت هر آن دیده کو نگریست	بباید بسے بر خود او را گریست
چو صاحب نظر گشتی ای هوشمند	بر ستی نماند ترا چون و چند
ز هر ذره کان بچشم آید ت	در گنج اسرار بکشایدت
وَفِي كُلِّ شَيْءٍ لَهُ آيَةٌ	تَدُلُّ عَلَى أَنَّهُ وَاحِدٌ

خواهی که از معنی آیت خبر یابی نخست صورت را درست

بزخوان تا هیچ مگس را حلوا نخواهی برخوان قطعه

هر کرا بینا بود چشم خرد	پرده بر دارد ز روی روزگار
تلخ و شیرین را نباید بر دوام	رنج و راحت را نه بیند برقرار
از همه چون باد باشد بے طمع	با همه چون آب گردد سازوار

هر که تقلید نگزید نه بیند راست این اشارت چشم حقیقت بین راست شعر

تر انقش جهان دارد مشوش	چو گل در چشم داری خار مبکش

ازین انعام عام کالانعام را چه خبر بر اسرار ابرار اشرار را چه نظر یک سخن از طبع من همه راه روان را زاد است زیرا که با چهار طبع همزاد است بر فرق مدعی خاک بیزد از چشم معنوی آب ریزد در گوش عام بادی است سموم آمیز و در دل خاص آتشے است باد انگیز نظم

نخلهای چو آب آرد بهر بار
مگر باران شد این طبع گهربار

چنین دانم که باران بهار است
که یک جای گل و جای دگر خار

مفرح شد دلی را چون ز مرد
ولیکن دیده برکند از هر مار

بنزدت نیک و بد چون گشت روشن
یکی کو تو رمی خواند دگر نار

این حکایت آوردنی نیست آمدنی است این آیت بدوی نیست مدنی است
قدر این عید روسائی نداند خفاش بروشنائی چه ماند آدمی را این سخن خوشتر
از نبات است خار و گل نزد حیوان نباتی است نظم

بولهب را محرم لطف که کرد
لولو اندر کیسهٔ لالا که کرد

حیف با شکل این سخن در گوش علم
تو بیا در چشم نابینا که کرد

عالم اگرچه بصورت آدمی است اما بمعنی چه لایق همدلی است اگرچه درخت و گاو
هر دو شاخ دارند تو از بار شان پرس اگرچه دهقان و کشتی بان هر دو بیل دارند تو
تو در کار شان نگر نظم

هر که بی بهره شد ز دانش و هوش
گوش کن این حدیث مرد بگوش

ریش سبلت اگر بکار ستی
هیچکس نیستی بهتر از بزموش

این معنی را بحجت و برهان نیابی خود را از خود برهان تا بیابی مبتدی را ازین حال
نباشد مبتدا نبود که بیخبر باشد اهل ظاهر اگرچه صدور اند از طلب این سخن
دور اند قطعه

حرف معنی گران بها گهر است
چون بنادان رسی مگو و خموش

قیمت لعل و جوهری داند
چه نمی در دکان خورده فروش

بباطنی ۱۲

حکایت یحیی معاذ رازی که از محرمان این راز بود روزی بر سر منبر برآمد و خلق بسیار دیدند جمع آمدند و ساعتی در ایشان نظر کرد همه را انتظار گی یافت گفت ما را فرموده اند که با یک کس سخن گوئید آن کس حاضر نیست این بگفت و از منبر فرود آمد

قطعه

چو این دم سر برآرد از وجودت — لب و دندان نشاید همدمی را
چو همسایه شدی با درد عشقش — مجو از سایه خود محرمی را
ز صورت جز خیالی نیست حاصل — تو در معنی نگر هر آدمی را

سمنون محبون که در همه عالم ذوفنون بود روزی جماعتی را در مسجدی وعظ فرمود و در هر پرده قولی می گفت و در هر نغمه دری می سفت تفرقه از غفلت جمع بدل جمع او رسید و هیچکس را از ایشان مستمع نیافت رو بقندیلها مسجد کرد و گفت با شما میگویم آتش نفس او در قندیلها در گرفت همه بر هم زدند و از

درستی سخن آن بزرگ خبر دشکستند مثنوی

آنانکه نه با غم تو شادند — در عالم معرفت جمادند
زان مرده دل اند همچو حیوان — کز مادر طبع خود نزادند
هر کس که بصورت آدمی شد — خاصیت آدمش ندادند
این سر ز هر سری توان یافت — تا نور یقین کجا نهادند

حکایت سهل تستری بعد از نماز جمعه در مسجد ایستاده جمعی انبوه دید که از مسجد بدر می شدند گفت اهل لا اله الا الله کثیر و الخلصون منهم قلیل

دل نه ارد نور صفا را بد توی | بلد نه ارد بوے وفا بد لوے

بسیار اند تا مردمی در میان که توان یافت هزار شتر مرغ دیده میشود

یک مرغ نشان که دارد حالهٔ تصدیق است اما مقصود یک شخص صدیق است

اصفالک من زمانک واحد | فهو المراد وأین ذاک الواحد

من الرچه صاف رفت آزاچه درمان است و رد مانده اینهمه درد ما ازان ست

بخت سلیمان دیدن مشکل مخر بجاے مهتر عیسے طبستن دشوار شوخ چشمانرا شیوخ

خواند حقا که از مشایخ بغیر از عظام چه ماند شعر

إلهي ردّ أحبابي بما مات بهم أيدي النوى ففراقهم هلاك

عاهدتهم لا أعتقدت غيرهم بدلا وأنى منهم البدل

بیت

اے گل کہ بروے او مثل می زنمت	آخر بکدام گونہ نسبت کنمت

خلق را همان نسبت است با اهل دل که مردار سنگ را با زر طلا صحبت یدان را

همان مشابهت است با او که زهر گیا نرا با نوشدارو بیت

در خیالم چون در آید طرهات	قصه مشکل نماید ترهات

وما یستوی الأعمی والبصیر تمام را با خاص قیاس مگیر بیت

پیش رخ او لاله و گل دسته مبند	حاشا که چو او شوند خاشاکی چند

صد هزار مرغ که در پرواز اند تا نه پنداری که محرم این راز اند درین صورت همه را

نسخهٔ کلکته و بولاق | نسخهٔ کانپور | نسخهٔ دیوبند | نسخهٔ کلکته و بولاق | نسخهٔ کانپور | نسخهٔ دیوبند

مرغ بینی رواست اما زاغ را نعره و بلبل را نوا است نظم

یکے بوئے مرادے اندر دماغ
یکے بے قرار از تماشای باغ

یکے را دل جملہ حرص و ہواست
یکے را جگر پر تپہ سوز و داغ

بدین نسبت انداز پیر خاص و عام
یکے صوت بلبل دگر بانگ زاغ

جوانمرد امرغان این ہوا پرستہ قسم میدان و ہر قسمی را مشغول رسمی می نگر و ہر رسمی را اسمی تصور میکن قسم اول کہ درین خشک و تر اند و از ابنار جنس خود بیشتر اند روز و شب طالب مردار اند جز بانگ میان تہی ندارند قسم دوم را از بی برگی نوائی است در باطن ہر یک را در سر از خود پرستگی خمارے دیگے را در پائے از شاخ ناشکستگے خارے قسم سوم از ہزار یکے واز بسیار اندکی بعضی را آئینہ در پیش روے و بعضی با خود سخنگو نظم

ایشان سر و پا و سر ندارند
اندیشۂ بال و پر ندارند

ایشان پے ہر صدا نرفتند
آزاد ز دام و دانہ رفتند

از روح قدس درین گذرگاہ
تلقین تلقین شان قل اللہ

این طائفہ طوطیان شکر خوراند لہذا در نظر کور و کراند نفس نفیس ایشان کہ زمین حکمت است از اثر رحمت مقابل آفتاب برآمدہ و اشرقت الارض بنور ربہا

عبارت ازآن بود روح مجرد ایشانرا که آسمان عزت است دست قدرت
در پیچ و تاب آورده والسموٰت مطویات بیمینہ اشارت برآنست آدم میان مکہ و طائف
بود که این جماعه گرد حرم طائف بودند از رکن و مقام اثر نبود که حجر اسود راید بیضا مے
نمودند شعر

شَرَّفَنَا عَلٰی وَجْهِ الْحَبِیْبِ مُدَامَةً	سَکَرْنَا بِهَا قَبْلَ اَنْ یُّخْلَقَ الْکَرْمُ

فصل بستم در جد و اجتهاد

سلطان ممالک شرع و اسلام مهتر عالم علیه الصلوٰة والسلام اصحاب محکم رای
احباب محکم آرای خود را چنین خطاب فرمود که سِیْرُوْا سَبَقَ الْمُفَرِّدُوْنَ یعنی گران
مجنبید ای یاران که پیشی گرفتند سبکساران گفتند ای گران قدر را
اَبِیْتُ عِنْدَ رَبِّیْ وَای سبکروح لَایَنَامُ قَلْبِیْ اے کاشف اسرار قدم مفردان
پیش قدم کیانند فرمود آنانکه درین محیط غرقه اند و فارغ از زنبیل و خرقه پروانه چند
که از باد شمع پر نورانی نی سوخته چندکه مستهلک مذکورند بندگان آزاد و مسافران

بے زاد نظم

رهروانے که بے خرد یارند	کشتهٔ تیغ عشق صد بارند
بے قرارند همچو ابر بهار	لیک بر خار گل سهمے بارند
برخورده ز دست بی برگی	زانکه از اصل و فرع پربارند
همه در صحن بارگاه خدا	حاجب خاص و شحنهٔ یارند

این حکایت در مغز جان سرشته اند و بر روی کاغذ کم نوشته اند چند ہزار نقطہ نبوت کہ درین مرکز اند با ہر کہ زبان می کشائی لب مے گزند ختم رسالت را فرمودند فَبِهُدٰىهُمُ اقْتَدِهْ یعنی امانت بدست نامسلمان مده بر قامت عام نیاید این قبا راست این خلعت خاص معتکفان قبا راست طائفہ کہ این غم گریبان گرفتہ است دامن در سر ایشان کش فَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ قومی را کہ این ہوس از یاد برآورده است دستگیر ایشان شو وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ باقی ہمہ را نظر بر شکم است و کلوا ایشان حکمی دَعْهُمْ يَأْكُلُوا

نظم

نے ہر کہ حدیث وصل و ہجران داند — در خلوت عشق راز پنہان داند
این درد دل از تو ذرہ بود درد آپرس — قدر سخنت بلال سلمان داند

ابو طالب طالب این حکایت نیست ابو جہل پر جہل اہل این ولایت نیست سخن از فاسقان مگو اُولٰٓئِكَ هُمُ الْكَفَرَةُ الْفَجَرَةُ نفس یا عاشقان زن إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ پلیست یعنی از صحبت مردہ دلان شود دور زیرا کہ وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ بیت

تر دامن خشک لب سخن نپذیرد — با سوختہ دم زن کہ درد بہ گیرد

مردہ دل را چون کوشش ندیدند چشم و گوشش نداوندند فی چشم داشت اما ندید و لیکن بدید انکہ چشم نداشت آنکہ چشم داشت اینہمہ نور آفتاب را دریافت

دم نادیده را بود له دریافت این حن از موبار یکتر است و شمشیر بر آهن تر
ن مو در چشم داشتند بچشم شان در نیاید لِنُذِيقَنَّهُمْ بَأْسَنَا بِأَبْصَارِهِمْ
مَّا الذِّكْرُ هیچ میدانی که چه بود مشرکان بی غیرت بغیرت گرد سر
در برآمدند از حیرت چشم شان در سر فرو رفت حالی بسر در آمدند آن قوم
رونگریست گفتند تَلَدُّ وَرَاءَ عَيْنِهِمْ و آن جماعت را که چشم در
گفتند تَرَى أَعْيُنُهُمْ عاقلان همه شهر در بادشاه خود می نگرند آنکه پادشاه
یشان نگرد قومی دگر اند چندین هزار سنگ آفتاب را می بینند این سهل است
ما که آفتاب بینیم لعل است بهیمات شور شے که درست راح
واند آنکه درست راح است و آنچه گوش عاشقان بشنید در آگوش این
وان نگنجد آنچه این دهان بسته را حلق بدید رو بر زبان خلق نمی گذرد آسوده را از
حال فرسوده چه خبر آلوده را با پالوده چه نسبت نظم

چون تو نداری هوس مرغزار	پی نبری گر چه طپد مرغ زار
آنکه چنان نعره زند صبح و شام	بوی گلی میرسدش در مشام

دد اول کتاب گفته شده است که اورا نظری است با تو و ترا نفسی است با او استعداد
آن نظر سبکساری است و بی استعداد اورا فتن موجب سنگساری است هر چه ترا
نفس گوید گر آن کنی هر آئینه بار بر خود گران کنی دروغ آن دشمن مخر که خریت
اند جهد در آن کن که بار و خرت نماند تن مرکب روح تو آمد تو از بهر

کریش مدار بارت چو لائقے است لاشہ خویش ریش مدار نظم

گران بار آخرت را سر بر کن	چنین غافل مشو بارے نگہ کن
رسن بگسست و بار افتاد خر جست	بدین بار و خرت آخر چہ خرج است

حکایت روزی نشستہ بودم ذرہ را دیدم کہ آفتاب بر او بے تافت و او در پرتو آن نور خود را ہمے یافت گفتم اے ذرہ عاشق کہ معشوق را قابلی آنچہ استعداد این مرتبہ را قابلی اے سوختہ کہ با تو ساختہ انداز کجا خاستہ کہ ترا

نظم

آخر بچہ آشنائی اے باد بگو	گستاخ دراں زلف روی مو بموی
من در طلبش دربدر و کوی بکوی	تو در بر او لب بلب و روے بروی

ذرہ گفت این مقام آنکس را نزا است کہ اول قدمش ترک اجزا بیت ندانستہ کہ کسے بے دفع اغیار یار نہ بیند و بے رفع غبار بار نیابد نظم

اے آنکہ ازین در از دستی	خود را چو باز پائے بستی
یکبار گر این گرہ شود باز	برخیز کہ باز رستی اے باز
اے باز یگانہ گر گریزی	زین بند چرا نمے گریزی
غولے است کہ گرد سر کند پر	اے گرد سرت جہان تو می پر

ہر کہ بند کبر و ریا نبرید در عالم کبریا نپرید بزرگے کہ سرشد از سر بزرگی نشد و قومیکہ سر ترک داشتند اول قدم ترک سر داشتند مردے کہ سر حلقہ گشت اول ہمچو حلقہ بے سر گشت ارباب تجرید را درین باب ہزار سخن بیش است ہمہ را سر سخن این بود کہ سخن سر مگوئید زیرا کہ ہر چہ در باطن است اینجا سر میکشد

۵۸ ای آنکہ ہر دو جہاں فدای سر تو باد این دم را بہمت لشکر عدد عالم قدس و کبریا بر دار گیر ۵۹ یعنی بجرد کہ سخن اندیشہ و گرد و خطرات فاسدہ و خیالات باطلہ کرد

کی سر رونده بدعوی سری کند نشاند

اگر سرکشی در میان نیستی — شمارا و مارا زیان نیستی
کسانے که باز سر و میکشند — سر اندر گریبان خود میکشند

خود بینی و خود نمائی ترا دو بند است این یک سخن به از هزار پند است هر که از این دو بند خلاص یافت حقا که حقیقت اخلاص یافت نظم

چون نفس تو از هوا بر آمد — این هر دو صفت دو شهپر آمد
بر خیز و ببر تو هر دو بالش — آنگه بنشین بچار بالش

خود بینی و خود نمائشان احولی است این علت ندارد هر که ولی است و صافی که حجاب اهل معرفت اند میدان که هر یک نتیجه این دو صفت اند نظم

ریاو کبر تو زرق است و افسوس — چرا از خود بتی سازی بسا کوس
ببین خود را دگم کن خود نمائی — که باشی هم بدام خویش محبوس
خود بینی کشد بیچاره طوطی — همان کز خود نمائی دید طاوس
ممکن گردن کشی کز شومی کبر — اسیر آید بدست گبر و کاوس
ز خود بینی چنان شد کار جمشید — که در شاهنامه گوید شاعر طوس

لِیَنْظُرِ الْاِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ چیست یعنی هر که از سر این یاد است داند که این اساس بے بنیاد است اگر خواهی که سر در کش نمائی بگذار سر کشی آستین بر تو روزے کشند که سر در دامن کشی نظم

سر سرکشان پر ز خاک ست و باد	ترا این لطیفه ز من یاد باد
شکسته دلان تند رستند و بس	ز بند خود این قوم رستند و بس
مثال سعادت همان کس برد	که تحفه بدین در نیاز آورد

نیاز مند خسته است که قرب هم مرهم اوست شکسته دل گشته است که مقام عندیت دیت اوست باد از گردن کشی جز خاک ندید آب از فروتنی بجائے رسید خاک تواضع داشت آدمی شد آتش چون خود نمائی کرد شیطان گشت ملعونے نے که تا ابد مردود است رویش سیاه از اثر این دو دو است نظم

فرعون انا ربکم از ان گفت	کز باد برودت خود آشفت
نمرود که سر بر آسمان برد	بنگر که زمینش پشه چون مرد
ای خر ز غرور سر بپیچ	هست این سر تو بتر ز پالیز

ناز معشوق را جز نیاز عاشق در نیابد پروانه تا بلندی پرد شمع بر او نتابد مرد این راه نه خود بیند و نه خود نماید هر که تر دامن است از خود بوئے نم آید این صفتها لنگری است و قالب کشتی بارش گران کنی خود را کشتی یوم یسحبون فی النار علی وجوههم صفت گران باران است یعنی هر که امروز این بار ها فرو کشند فردا قیامتش هر آئینه بر و کشند رفتن این راه بزاد و راحله نیست جز ترک خویش آدمی زاد را حیله نیست

فصل بیست و یکم در صحبت و متابعت

جواهر ارواح ما چون از کان یکن بوده کن و مکن در آویزند آتش عشق بر ایشان

ملا کی مثال هر کسی چو کلندی است که جواهر ارواح ما از کان غیب برکنده و بوجود آورده است یعنی آن آتش عشق که در اصل فطرت ما نهاده

آرزش پنہان در نہاد ہر یک پدید گشت بقدر استعداد ۔ در اصل فطرت بایشان ہمراہ بود از ہر جوہر خلاصہ حاصل آمد کہ اَلنَّاسُ مَعَادِنُ تا تو از کدام معدنی نقرہ وزری یا مس وآہنی کُلُّ مَوْلُوْدٍ یُوْلَدُ عَلَی الْفِطْرَۃِ تا ازان دریا بہرچہ دارد ہر قطرہ

نظم

آلودہ اگر درین راہ آئی	از بوتۂ کجا بود رہائی
بگذار درون بوتۂ خویش	یعنی بہ از خود این کم وبیش
زآلایش خود چو باز رستی	معلوم تو گردد آنچہ ہستی
از بوتۂ ترا ازان ربایند	تا قیمت تو بتو نمایند

وانکہ ہم در بوتہ بماند ناپاک است اگر گفت هٰؤُلَاءِ فِی النَّارِ اورا چہ باک است آتش دوزخ برآفکس افروخت کہ آتش عشقش نسوخت نشنودہ اَلنَّارُ تَرْحَمُ مَنْ فِیْ قَلْبِہٖ نَارٌ

فرد

چو در آتش عشق شد منزلم	دل دوزخ آتش گرفت از دلم

عاشقان ایمن آسمان وزمین اند اَلْاَمِنُوْنَ از دوزخ جز این قوم را نگفت کہ حَرِّمْ یا ایمن از دوزخ جز آن قوم نیند زیرا کہ دیگران میان تہی چون پنے اند بیچارہ تا ابد سوختہ است زیرا کہ آتش اورا از ازل افروختہ است شعر

فَفِیْ فُؤَادِ الْمُحِبِّ نَارٌ هَوًی	اَحَرُّ نَارٍ بِالْجَحِیْمِ اَبْرَدُهَا

ش دوزخ بیگانہ سوزد وآتش عشق آشنا ازان آتش بوی دود آید وازین بوی عود آن آتشے است کہ تُجْزٰی بِہَا کُلُّ کَفُوْرٍ این آتشے است اَلْاِنْسُ مِنْ جَانِبِ الطُّوْرِ این آتش را خاصیتی است کہ ہمہ خاک را زر کند

اما بشرطیکہ نخست ہمہ زر را خاک کند ازین کان اگر زری داری نخست زرگری را طلب کن کہ دم او را آتشے باشد و آتش آور آدمی نیاشد کہ این ہمہ ناز نیستہا کہ در زر قلب و قلب زر پدید آید از بے قوتی آن دم است اگر معلوم کنی بیت

ای خواجہ زر پاک نداری مخر مند	وز دیدہ مزن مہر کہ آبت نبرند

ہر کہ خواہد مس را زر کند گو گرد سرخ پیدا باید کرد و آنانکہ خاک را زر کند گو گرد سرخ و رزد گر سیم ناسرہ در بیچ خریطہ نگنجد باش تا صراف نقد ترا بسنجد نقد جیست صافی الضمائر صراف کیست نوم مبل السرائر بنگر کہ چہ آب کردہ در شو حاسبوا انفسکم قبل ان تحاسبوا بیت

چون تو بہ گردی از گناہے	بارے کم از ان کہ مسکین آہے

مبتدی را ہیچ بہ از صحبت پیر نیست طالب تحقیق را چنین تدبیر نیست از خود بہر کہ رفتارے را بگیرد گرفتاری است و آنکہ بگفتار خلق مغرور شود گفتاری است رو بمردی کن تا خود رو نباشی آخر نقرہ گردی بخود روی باشی

قطعہ

ز من جان بدرین پند بپذیر	برو فتراک صاحبدولتی گیر
کہ قطرہ تا صدف را در نیابد	نگردد گوہر روشن نتابد
ز سنگ از بہر لعل است و یاقوت	چنانکہ اطلس تو دارد ز بہر توت
اگر تاثیر صحبت نیست ای دون	نباید ہیچ مرغ از بیضہ بیرون
اساس کار وقتی محکم افتاد	کہ موسے را خضر میگردد استاد
چو ممکن نیست رفتن بی دلیلی	بباید مصطفے را جبرئیلی

مقتدا کسے است کہ از ولایت بہرہ دارد نہ آنکہ خود را درین ولایت شہریار داند
ہر کہ از خاک و آب دست ندارد اقتدا با او ممکن کہ آب دست ندارد آن خاک
و آب نے کہ در کتاب طہارت است این خاک و آب کہ ہستیت ازان
عبارت است محراب عشق را امام بازاری نیست آنچہ در عقب نیک و بد
گذاری بازاری نیست

مثنوی

نمازِ خلق بتسبیح و سجود است	نمازِ عاشقان ترک وجود است
قیام و قعده و تکبیر و نیت	ہمہ محو است در عینِ معیت
کم و بیشی کہ در دنیا و دین است	صلا در دہ صلوٰۃ و قامت این است

قبلہ صورت بیت الحرام است و قبلہ معنی بیت المعمور عشق را قبلہ است ازین
ہر دو جہت دور عاشقان صادق مجاور این حرم اند نہ ہر طائفہ بیک طواف
محرم اند اصحاب صفہ درین صفت چون بنیان مرصوص اند کز اول قدم
بطہارت ازلی مخصوص اند

نظم

بگویم اگر مے توانی شنود	کہ تحقیق اوفوا بعہدی چہ بود
کہ یعنی شما عہد را مشکنید	پس آنگہ درین بزم را مشکنید
چو اول بلا گفتی اے پر بلا	ہمان یاد کن در خلا و ملا
تو یک عہدِ خود گر بجا آوری	سپہر نہ فلک زیر پا آوری

در شریعت بیک آب دست پنج وقت نماز توان گزارد اما در طریقت بدہ غسل
یک نماز بوقت نتوان گزارد شرط آن جامہ پاک است و شرط این جان پاک
آنجا دست بر سینہ نہند اینجا یار بر سر طہارت ظاہر چلیپت شستن اندام

در طریقت سنی کور را با کمال نابینا کردہ

طهارت باطن چیست کمستن این وام صلوا صلوة مودعا حدیث صاحب
شرع است یعنی تو اصل را باش چه جای فرع است شریعت متابعت اوست
طریقت مبایعت با او هر که پای در راه دین نهاد باید که دست بدو دهد هر بی
سر و پای را این دست ندهد قطعه

شریعت را در تحقیق میدان	چو حلقه بسته آن در همی باش
اگر خوشنودی محمود خواهی	یا از خاص را چاکر همی باش

اگر ترا پرسند میان شریعت و طریقت چه فرق است بگو شریعت موسی است
و طریقت فرق است عزیز من میان مرد و زن فرقی هست در موسی اما در یعنی فرقی
است موسی در موآن فرق را همه کس نشناسد و اندین فرق را کسی چیز ایشان ندانند قطعه

آیا در خواب غفلت خفته برخیز	ازین غولان مردم خوار بگریز
که دل را گفت گوی دیو مردم	بود چون زهر مارو نیش کژدم
منه چشم خرد در هر حسن آخر	رسول الله ترا رهبر بس آخر
حدیث نفس و تن رزق ست و زیور	ز جان و دل رکاب مصطفی گیر
محمد آنکه محمود است سرعش	شده مغز حقیقت اصل و فرعش

این جماعت که سر بر خط حقیقت دادند تحت خط شریعت بر سر نهادند هر که
چون نقطه بر سر این حرف نیست همه را انگشت بر حرف اوست هر که چون
حرف دین کلمه جمع نیست همه را سخن در حرف اوست

رباعی

خط اورا هر که بر گردن نوشت آزاد نیست	خطه کز خطبهٔ او سرکشت آباد نیست
نامهٔ تحقیق را بی مهر او عنوان نشد	خانهٔ توحید را بی مهر او بنیاد نیست

فصل بیست و دوم در ترک صحبت خلق

طالبی که سخن عشق را قابل است صحبت اهل دنیا شش زهر قاتل است مرد این راه بخلق آموخته نه که بخلق آمیخته محرم این راز در آتش افروخته به که باین و آتش بفروخته پیری پسر خود را میگفت و ازین راه تلقین میکرد پسر گفت ای بابا اول این باب چیست پدر گفت جان بابا دع الخلق جانبا هر چه غیر اوست تکیه مکن بر آن چون شکر میخوری مگس بران نظم

نزد یک خود آواز همه دور	این است بیان سعی مشکور
آگاه نشد ز مردن نفس	آنکس که نرفت زنده در گور
میلی که کنی بخلق مایل است	کان چشم دل ترا کند کور
بگریز ز خلق کاندرین دشت	از گرگ بدین صفت رود گور

پسندیده خلق کجا از نیکان است از همه دور باش نیک آنست آنچه خلق ازو دور بیند تو آن نه زیرا که در اصل شکری نه آن لئی عام را چشمی است که هر خسی در و غیر نرست صراف داند که نقره به از زر زیراست حاقلان نیج استی را بس تا نهالت را بر دار کنند خلق را از پیش بردار تا ترا بردار نکنند نظم

هر قبول نیکه مرد این ره را	از در جاهلان بخبر داست

اگر بہ بینی بدیدۂ تحقیق	ہمچو امکان قبول نیچ روا ست

عشق مرغے است و ملاست خلق بالش ازیں جا بدان او بار و اقبالش این ہر دو حال ازاں بر تو می گذرند تا زیادت و کم ادیادت ببرند تا بخود نرسی دل ازین ہر دو حال فارغ نیست ہر کہ معنی خود ندید بالغ نیست تا نرسند کہ خواب پریشان بینند واجب نیست کہ خود را ازیشان بینند عاقلا چون مرد مہ خود را چہ رسوا کنی تا چند از مردمان جبرئیل واکنی

مثنوی

در رہ عشق باش مردانہ	ورنہ چون مرغ می شمر دانہ
چند باشد عطا و منع کسان	بگذر از گفتگوی منعکسان

مرد این راہ را چون عشق آویزد رد و قبول از میان برخیزد و تخلقوا باخلاق اللہ حلیت

بے نشانی نیچ و خار برگش اگر سر و گل نشانی

نظم

چو بر عکس میگردد این جا عبارت	ببین کز کجا کرد است این اشارت
درستی درین رہ شکست تو آمد	کہ اول خرابی است وانگہ عمارت

دنیا پرستان ازین حرف در غلط اند ہمچو خران در خاک می غلطند من کان فی ہذہ اعمی فہو فی الآخرۃ اعمی در شان کسی است کہ ندانست این معما

نظم

گو رو کہ آن بود کہ در دنیا	نشنید و نگفت زین معنی
صفت اوست در کلام اللہ	ان تسئلہ واب عند اللہ

نظر خلق درمیان ظلمت و نور است جوش آن طوفان نہ ازین نور است

عاشق را خلق دیوانه خوانند و خود را هوشیار خرگوش همه را خفته داند و خود را بیدار نظم

تو خود را مبین گر توانی شنید | که در هر دو عالم ترا کس ندید
اگر هیچ واقف شوی زین نفس | ازان برتری کت نماید بکس
نگهدار خود را تو از چشم خویش | که اینهاست از ناخن قسمت ریش

عاشقان را گواز رد خلق نقصان است هر قبولی که از قبیل ایشان بود نقص آن است هر که محسود اقران نشد حقا که صاحبقران نشد اگر چراغ تست افروخته او مترس از انکه پریدون لیطفوا ۰ بیت

وایشان راحت آمد صحبت ایشان الم | روی کاغذ را چه حاصل جز سیاهی از قلم

عاشق را روشی است که هیچ آفریده گرد وشش نه بیند مگر در گردش احوال تا از کدام منش برآرند یا بکدام صفت حشش دهند آنجا بهر صفت که موصوف شود هر آئینه آئینه عکس آن بقدر نسبت بتابد ازان قدر تابش توان دانست که تحقیق او کے توان دانست نظم

عاشق از خود نیز پنهان می رود | زانکه پایش بر سر جان می رود
گر ز ننگ خویش بیرون تاختی | بنده را از حق کسی نشناختی

ولیاقی تخت قبائی درین باب گفته اند اگر دریائی نظم

ترا چون از تو بسته اند رستی | یقین میدان که انگه تند رستی

قبول دولت آنجا می خرامد | که مرغت پای بند دام باشد
تو اگر نیک و بد یکرنگ بودی | کجا پروای نام و ننگ بودی

بزرگان گفته اند که شهرت آفت است و خمولت راحت اما به چنین دانم که هر دو آفت اند آن قوم را که پای بند این دو صفت اند زیرا که در شهرت دیدن خلق آفت است و در خمولت دیدن خود مخافت است دیدن نیک و بد سهل است اما دیدن خود نیک و بد جهل ست رسیده را پرسیدند که این قدم از چه بایستی گفت آنچه من یافته ام از خلوت در انجمن نیافته ام قطعه

گرت داعیه این قدم در سر است | همین یک حکایت ترا بس است
هنوزت گرفتار دو شکی | گرت نیست بازار و خانه یکی

حکایت شنیده ام که دیوانه بر شیر نشسته بود و مارے بدست گرفته در میان بازار در آمد گوشه نشینے بود این قدح نوشیده و از چشم خلق خود را پوشیده در هر دو کون مکانی نداشت اگرچه در آن بازار دکانے داشت چون دیوانه بدو رسید گفت اے نارسیده بر سگے نشستن لاف بے باکان است و کرمے بدست گرفتن خلاف پے پاکان است اگر از خود رسته و بخود نرسته سالکے چون تو ترا زهره باشد و سنگ خود را با خود دارد در میان دو پله خود چون عمود راست باش نظم

گر دیو مسخر تو گردد | ترین هر دو ترا چه سود گردد
بنشین پس کار و پیش بنگر | دخل کم و خرج بیش بنگر
گر شهرت خلق آرزو کرد | گردی نکنی تو گرد خود کرد

فصل بیست و سوم در صبر و تسلیم

عاشق را دردی است مادرزاد و نیستی از پدر و مادر آزاد بیت

نه در وصل شادی نه در غم قرار	نه دست صبوری نه پای قرار

شعر

فَالْوَجْدُ اِنْ نَزَلُوا وَالشَّوْقُ اِنْ ذَهَبُوا — فِي الْقُرْبِ وَالْبُعْدِ مَا لِي مِنْهُمُ فَرَحٌ

برین بساط انبساط شرط نیست و صاحب نظر را بغیر از نظاره چاره نیست یکے را گفتند چگونه می باشی گفت چنانکه میدارد گفتند چگونه میدارد گفت چنانکه می خواهد گفتند چگونه می خواهد گفت چنانکه سزاست لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ بیت

از کار تو چون قلم بیاسود	گر رنجه شوی ندارد سود

این بنا دراخلل از نا استواری است عقل ازین حکایت متواری است بایزید بسطام رحمة الله علیه را خطاب کردند که چه میخواهی گفت میخواهم که مرا خواست باشد یعنی با خود هم نشست و خاست نباشد رضا نظر رحمن است و صرف اثر حرمان است آن نشان حرمت است و این دلیل خذلان نظم

کار تو چو بی تو ساخت یارت	بگذار زمام اختیارت
ای رهزن تو شش هوایات	عشق و طلب مراد بیهات

حکایت کرم پیله را گفتند ای کرم کرم خود کریم رو مدتے است که از برگ خوردن درون خود را صاف کرده اما از بهر خواب کارے بگذاف کرده زیرا که هر چند می کوشی همه بر خود می پوشی اگرچه صاف تنی اما گرد خود

می تنی گفت آرے قصہ من شاخ در شاخ است و ریگذر من خار در خار اینہمہ
ازان است کہ ہستی من مراد شمن است و درین صورت کہ گفتم عیب از من است

نظم

ہلا اے مرغ زیرک پر بپنداز	کہ این جا مشکل است آہنگ پرواز
درین وادی نہ رہ پیدا نہ منزل	ازین پردہ نہ بانگ آید نہ آواز
کسے واقف نمیگردد درین حرف	کسے محرم نمے باشد درین راز

شیخ ابو سعید رحمۃ اللہ علیہ فرمودہ مرد باید کہ سالہا راہ رود بر ہیچ یعنی ہمہ درویشان و ہندوانے این حکایت دروی است پیدا رونے این قصہ درویی است

پیدا نہ درمانش ہر کہ طالب این درد نیست بیرون درمانش

حکایت درین اندیشہ بودم کہ قلم با من در سخن آمد گفت اے ابو الفضول از ہر باب درین فضول سخن راندی و قصہ راہروان برخواندی ساعتے درمن نگر تا ہر چہ پرسم جواب مرا گوئی و آئین مجاز کہ گفتہ در آئینہ تحقیق بہ بینی زیرا کہ لباس فقر جز بر قامت من چست نیست و سر نامہ عشق جز بنام من درست نمی گفتم ہان ای قلم برہانی نما ای خامہ خام مباش خام و پختہ ہر چہ داری بیاش

نظم

بگوای سحر پرواز سبک روح	بگوای غمگداز جان مجروح
بگوای عشق بازان را سخن ساز	میان عاشق و معشوق ہمراز
بگوای پیک خوش رفتار برگو	چہ داری زین شد و آمد درین کو
میان بستہ بفرق سر دویدے	زبان بکشای تا حاصل چہ دیدی

قلم در زمان زبان حال بکشاد و گفت از روز اول کہ سر از خاک بر کردم و ہمت

بلند مرا از ان پستی برآورد هر باد مخالف که از چپ و راست میرسید مرا حرکت میداد
ما هیچ رو گردان نشدم پیش از انکه این گفت و گو بود من خود راست می رفتم
و بر یک قدم خدمت را کمر بسته می بودم اگر از ریاضت خشک و نزار می شدم
و از گرم و سرد زمانه رنگ زرد میگشتم اما هرگز از بار و برگ گرانیم بود و از پا و سر
نگرانیم نیفزود و منتظر امری عمرے بسر می بردم و مترصد کارے روزگارے مے
گذرانیدم نظم

تخم در میان دو برگے که داشت	ز خود بر نخورده جهان میگذاشت
غم صبح و اندیشهٔ شام نے	برون از یکے قطره آشام نے
نه پائے فرو برده در هیچ کوے	نه دستے برآورده از هیچ رو
نه در سایه ام هیچ حسن را مکان	نه از میوه ام هیچکس را دکان

و قت آن شد که بدرویدم آنچه کشتم یعنی خام بودم پخته گشتم گفتند اے بے نوا
صرت می بریم ترک برگ خود گیر که تمامی بریم بعد ازان بند از بندم جدا کردند
گره مرا بکره از من ببریدند امروز از همه آزاد آمده ام و بنده وار هر کجا که می برند
ی روم چون حقیقت کار خود بشناخته ام بر بساط امر از سر قدم ساخته ام
یرم که سواد الوجه مطلق مرا ست عاشقم چون اصل و فرع از من جدا ست
نتم اے بسیار گو دوزبان اے باد پیمای تهی میان این همه دعوے

کردی معنی گو گفت اے غافل اگرچہ تہی میانم اما سخنم میان تہی نیست این حکایت رسیدہ باشد بگوش ہر کہ رسیدہ باشد بلکہ در خود دیدہ باشد ہر کہ او دیدہ باشد من خود دیدہ ام خشک و تر چہ با نم گفتند آنچہ خواستند من ترجمانم در ہر تعبیہ باتوانبازم تعلیم آسان است اگرچہ من می بازم نظم

اگر چشم داری دمے گوش باش	ببین تا چہ گویند خاموش باش
چو یاد آیدت گو ترا ہمدم است	حدیثش ہمہ گو فراموش باش
نہ آن ہمدم است او کہ با او دمے	تو ان زد بیندیش و با ہوش باش

شک نیست کہ این ہمہ مے نمایم اما شب و روز باد مے پیمایم شنیدہ

ہمارا ز قضا جز این قدر نمایند	پیمانہ تو ئی بادہ بتو پیمایند

گفتم اے قلم مبارک قدم آخر الامر ترا ازین تگ و پو و گفت و گو چہ حاصل است گفت از حاصلم چہ پرسی ہمچنین بسر میدوانند تا سرم نماند بعد ازان دست از من بدارند نظم

سر نبشت رہ رو انش بے سری است	تا نہ پنداری کہ این راہ سر سری است
ہر سقط را در صف مردان کجا	گرچہ مسند فی کند جائے سری است
محرم این سر نہ ہر خیرہ سری است	ہیچ افسار نہ بہر افسری است

سودا است و نہ ہر دستے بیضا است اے معلول صفرائی گمان مبر کہ این صفت آرائی لشکر گفتن و بیان شیرین نگردد خسروی باید کہ ہمدم شیرین گردد بیشتر خلق باطل را خریدار ند حقا کہ این ہنر از خنری دارند طالب جمال

تا آب و خاک بنیدمرد نیست صاحب درد تا دُرد و صاف خواهد فرد نیست

نظم

تا در تنگ و پوی گرم و شروی — ای مهبات کجا رسی بمردی
دانم که خبر نداری امروز — فردا شنوی که دی چه کردی
حقا که غبار این ره از تست — سبحان الله چه تیره گردی
هشدار که این بساط شاه است — گر راست روی گرو ببردی
گه غره شوی بزرق و طامات — از مات ترا خبر که مات کردی
بر نطع پیاده نراندی — بگذر که نه مرد این نبردی

شرط رهروان نگران رفتن است ای کاهل نه گران خفتن رسم عاشق خود را کشتن است ای غافل نه خود رای کشتن

نظم

هر کرا با درد عشق آرام نیست — تو سن نفسش درین ره رام نیست
کام ناکام ای سلیم از خود ببرد — جز تسلیمت مجال کام نیست
هر چه گوئی تا هنوز اندر خودی — اینهمه جز بانگ بی هنگام نیست

عزیز من هر که خود را نگرد بدرود و ازین مزرعه هیچ ندرود بهشت نیست

درین راه اگر یک قدم بدروی — عجب باشد از کشت خود بدروی

تا نگردونشان هستیت گم چه دانی که چیست و هو معکم ما کنتم خود را بچشم نیستی توان دید چون طلب نیستی نداری نتوان دید

نظم

کسانیکه اینجا گذر یافتند — همه بی خود از خود خبر یافتند
چو کردند زیر و زبر هر چه بود — پس انگه یکی حرف در یافتند

کلاه افگن و ترک آن را بشین | که اینجا نه یاره نه سر یافتند

سمنون مجنون را قدس الله روحه گفتند من این بگی گفت

من این لی این و انی کما تری | فاجعل بلا قلبا و اسعی بلا بقر

بیچاره عاشق ازین سبب معذور است اگر عربده مستانه کند معذور است هر
کرا شراب تلخ دهی ابرو ترش کند و هر که قدح گران کشد سبکی آرد نظم

بدریوزه همیشه باده کردی | بگر قرص خمیرش داد مردی

چو برگ گل نهادش بر کف دست | برای خوردنش در گوشه بنشست

بدندان قرص را چون نیک بشکافت | بغایت لقمه خود را ترش یافت

بدشواری ازان یک پاره برکند | دگر را در تنور انگبین افگند

بگفت ای کرده عیشم تلخ بر گو | چرا گشتی چو بخت من ترش رو

چو قرصش خام دل دید از سر درد | جواب سخته در حلقش فرو کرد

که ای غافل ز دام و دانه غیب | وز بیمعنی مرا چندان مکن عیب

اگر باشم ترش معذور میدار | که خوردم از زمانه مشت بسیار

فصل بیست و چهارم در کشف معانی سلوک

در اول طلب که بدایت سلوک بود خواستم که خود را در سلک مجردان در آرم از
علایق و عوایق متبرید از صحبت خلایق میرمیدم گاه ساکن زاویه گاه مسافر

بادیہ سرگردان ترا ازین آدمی نہ مسکن پیدا نہ ماوے **نظم**

شدہ روزیم ہر روز از تباری	دناتم ہر شبے در کنج غارے
گہی چون گرگ در ویرانہ خفتہ	گہے چون آہوان صحرا گرفتہ
زروبہ بازی خود روزگارے	دوانیدہ جہان در ہر دیارے
نہ بود از غایت غفلت مرا ہوش	ندانستم کہ ہست این خواب را جز گوش

مدتے درین سودائے سرگردانی چنانکہ افتد و دانی بسر بردم اگرچہ دولت صحبت پیرے مرا ہمچون بخت جوان مدد ی نمود اما چون آفتاب جہان تاب بر اوج عادت اوج سعادت نقل نمودہ بود و درین ہیچ محل واقعہ من حل نمی شد با خود گفتم بدین صفت گشتن نشان تخم غفلت کشتن است و دعوے چنین سفر کردن نشان بریدن رگ گردن است اگر خواہی از آن او باشی باید کہ سر بر آنو باشی نزا گفتہ اند کہ قدم بر دنیا و آخرت نہ نہ گفتہ اند کہ بار ہر دو بر خرت نہ **نظم**

نگہدار در عشق انصاف را	نہ این در در آن صاف را
ہر آنکس کہ اوصاف گردد بدل	بدل باید ش کرد اوصاف را

گفتم پس کار خود بنشین تا این مشکل از پیش برخیزد ہر کہ چون باد سرگردان است ہمیشہ خاک پر و میان بر بند و بگوشہ می باش از ہمہ جہانت کوشی مباش نشنیدہ ہر کہ عزلت اختیار کرد غرتش حاصل شد مَنْ اَثْرَ الْعُزْلَۃَ حَصَّلَ الْعِزَّۃَ بہ نیت عمارت باطن خود را خاموش کن نیت ظاہر را فراموش کن عاقبت الامر بر امید مشاہدہ قدم در کوے مجاہدہ نہادم و در دائرہ تفکر سر در گریبان تحیر کشیدم **بیت**

بسل کرد عزلت را ۱۲ کہ خاموشی موجب جمعیت ظاہر و باطن است ۱۲

حاصل زجهان مرا جز این چند نبود | اندیشهٔ پوشش و غم خورد نبود

چنان مستغرق این کار گشتم که یاد دی و دوشم از دل برفت و پیوند این و آن برسر و دوشم نماند بحکم آنکه الغریق یتعلق بکل حشیش هر چوبدستی که پیش پایم نهادند پس دست می انگندم و هر خار و سنگ که در دستم می آمد با همنفس میشمردم و حکایت بخت رمیدهٔ خود میکردم بعد از کوشش بسیار اندکی گویش دلم کشاده گشت تا سخن هر یکی را بشنید و اصطلاح ایشان معلوم کردم قطعه

هر چه در پیشم آمد از کم و بیش | شد دل ریش من زبان دانش
محرم راز جمله گشت چنانکه | خواند روح الامین سلیمانش

گفتم این پریشانی مگر فراهم آید و این ناتوانی را مرهم بود تا بهر جنبیده و ارمنده که پرسیدم حکایت بخت رمیده میگفتم فاز انجام و آغاز و نشیب و فراز این راه سوال میکردم نخست بنقطهٔ خاک رسیدم دفتری دیدم بسیار کار از و در حساب شهری یافتم اندک مایه از و مهمور دیگر خراب قطعه

اگرچه غم دل افسرده میداشت | ولیکن پای خود افشرده میداشت
نهاده بار همچون کوه بر پشت | نمیگشت از مقام خود یک انگشت

گفتم ای عرض با طول و عرض ای زمن گشته زمین نام ای زنده دل مرده اندام
ای اصل صلصال و ای مایهٔ فخار ای مرزعهٔ انبهه گل و خار قطعه

ای از تو اساس این در و بام | ای زنده و مرده را تو آرام
بنیاد شش و چهار گشتی | نه دایره را مدار گشتی

آن نقطه توئی که چرخ پرگار گردِ سرِ تو شود چو پرکار
دانم حرمِ بزرگواری از کعبهٔ جان خبر چه داری
ای خاک اگر آگهی ازان کوئی باین دلِ پر غبار بر گوئی
سیر گشته چو ذره گشتم چند شاید که کشاید از تو این بند

خارخار من در دل او اثر کرد و بخاری از دل گرم او بر آمد و زلزله در نهاد او افتاد گفت ای نوباوهٔ باغ کن فیکون من حرفی ام مبنی بر سکون از حالت رفعی در محل کسری افتاده ام و در مقام نصبی فتحی ندیده ام چون نقطه همیشه در میانم اما ازین حرف چون نقطه برکرانه ام نظم

چو کژ گشتم من از رازِ او نه انجام بینم نه آغازِ او
بدامش یکی مرغ پر کنده ام بصد خواری اینجا سر افگنده ام

اگرچه بصورت گشت زارم اما بمعنی گشته زارم ناخوشی مزاج نه از سردی و خشکی است از سردی روزگار بگو خوش کیست شعر

تَأَمَّلْتُ الزَّمَانَ فَمَا وَجَدْتُ إِلَى طِيبِ الْحَيَوٰةِ بِهِ سَبِيلًا

ندیدم بکام از تو یک روزه کار سیه باد روی تو ای روزگار
چه کردم که آیم چنین پرده که گردد از نهادم برآورده

دیدم که این خشک مغز را جوابی نغز خود و این سود ازده سرمایه بندآشت

دلش از آسمان کرد باد خطاب نبودش جز از ریسمان یک جواب

ازسر اودر گذشتم بپایه کوهی رسیدم باخود گفتم چون میگوید که از اد تا دم

گفته است کلیم الحق علی نبینا و علیه الصلوٰة والسلام الجبال اوتاد الارض فلعل هذا الجبال اوتاد و گردبی از خدا پرستانند که بپرستش چون کوه راسخ اند و اوتاد

بپرسم که از تا دم از کجا میزند بنز دیک او شدم ابدال صفتی دیدم از میان
خلق گوشه گرفته و با دیو و دد آرام پذیرفته دیوانه تسکلے درشت روے و
دلتنگ سرے برهنه دامن پر از سنگ **مثنوی**

نه اورا هم پاوے یاد سر	نه اندوه خشک نه سواد تر
درخت از تن او برسته چو مور	تو گوی که یکسان شد پشت و رو
بسے جانور باوے آمیخته	همه در کمر گاهش آویخته

آواز بر کشیدم و سلام گفتم هیچ آواز در و پیچید چنان در حیرت خود را سخ بود که مرا
هیچ پاسخ نداد بعد از تفکر بسیار این ابیات بگفت **نظم**

قصه مشکلم چه می پرسی	کان غم شد دلم چه میپرسی
لعل بندد چو خون خورد جگرم	پیش زین حاصلم چه میپرسی
طالب گوهری بدریا شو	من چو پرسا حلم چه می پرسی

چون چشم از و برداشتم بچشمه آبی رسیدم رونده دیدم ازرق پوش از صحبت
ناهر جنس در خروش صاحب سکری که از کف دهن روے او نمی نمود و از صفا
سینه روی در و مینمود فریادے برآورده و سری انگنده از حالتے که داشت با خود
چرخے میرود و تعجیل تمام بسر فت و میگفت **نظم**

منم سرگشته بے سود و سود	برهنه پای و سر در کوه و صحرا
گهی نالان دویده بر سر کوے	گهی حیران فتاده در تگ و پوے
گهی پهلو بسنگی باز داده	گهی رخ در بیابانے نهاده
گهی لب خشک از ناچار و ناکام	گهی خود در خلاب از جور ایام

گہی چرخ ہاین وآن سپارد | زمانی روزگارم تازہ دارد
زماہی تا بمہ در سینہ حاصل | چنین روشن دل آنگہ پای در گل

معونی واراز ہر چہ داشتم مجرد شدم و بشرط ارادت پیش او دویدم گفتم اے جوانمرد عالم گرد وای مسیح دم حضرت قدم باکہ شیفتہ کہ آشفتہ میروی یا چہ شیدہ کہ چنین گرم میدوی نظم

اے جلہ گرے ہر دو سر طبعم | آراستہ تو اصل و فرعم
پیدین کہ نہان و آشکارند | از فیض تو روی شستہ دارند
شو ہمہ و نما ہم از تو | نام تو جو ماست ما ہم از تو
اے رہ رو چابک سبکروح | چون تشنہ تست جان مجروح
یک لحظہ دوای دردمن باش | دریاد بہ پای مردمن باش
از قصہ خویشم آگہی دہ | باخود نفسیم ہمرہی دہ
زین رہ کہ نہ بینمش سر و پا | من ہیچ ندیدہ ام تو بینما

چون آں جواب من بشنید روان زبان بجواب من بگشاد و گفت اے پسر مدتے شد کہ بسر میدوم و بآوازہ بحر محیط آوارہ میروم گاہ از حسرت روے بے مالم و گاہ از حیرت سنگ و ریگ میخورم نظم

کس نیست درین گفت و گو محرم من | شد نالہ من ہمنفس و ہمدم من
بے گریہ چو نیست دیدہ پر نم من | یا سر نہم یا بسر آید غم من

با اینہمہ ہست وجود تنگ و پویم آنست کہ بمقصد نارسیدہ روے مقصود نادیدہ دور زنانم بر زمین فرو برد نظم

مبین رفتار گرمم اے جوانمرد | که هست از گردشش گردون دلم سرد
همے ترسم که از دوران افلاک | گریبانم بگیرد دامن خاک
بدریا نار سنیده غرق کردم | درین راه برنیاید هیچ کردم
گرم آرام بودے در دل سنگ | نبالیستی دویدن چند فرسنگ

قدمی چند بموافقت او رفتم جوابے موافق حال خود نیافتم دیدم که همت
بلند نبود و همیشه میل بسوے پستی داشت و نیز از غایت سبک سری چنان
بود که هر که بدو میرسید زودش در کوزه میکرد گاه از آمدن سنگے فریاد میکرد
گاه از رفتن بادے روترش می کرد از و نیز دست بشستم و بر مرکب همت
نشستم درختانی دیدم رخته که داشتم آنجا کشیدم بدان امید که سایه اقبال شان بر
من افتد گر از بار او بار خود خلاص یابم و از جانان اثری دریابم

قصه

بے برگ و نوا دلم برآمد چون شاخ امیدیی برآمد دوات

القصه سبز پوشانی دیدم روحانی صفت در صف طاعت بیک قدم ایستاده
هر یک چون شجره طیبه یافته نشو و نما که اَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ

قومی دیدم بصورت آزاد | از آتش خویش گشته برباد
بار روزه و با نماز بے خواب | افطار همه ز قطره آب
از خواب برون نمی فتادند | پهلو ز زمین نمے نهادند
بودند باصل و فرع درویش | اما نگران نه سایه خویش

چون تیر ز آب و گل بجستہ — لیکن ہمہ شاخ ناشکستہ
پیران جوان صفت سرورو — نگذاشتہ بی خضاب یکمو
ہم جیب و ہم آستین پر از مشک — لیکن ہمہ پوست بر بدن خشک

روش این طائفہ روشتر از دیگران می نمود خود را در حلقہ ایشان افگندم یکی را دیدم کہ سجادہ بر آب افگندہ بود و بنیاد او قوی تر مینمود نزدیک او شدم و از درماندگی در پائے او غلطیدم گفتم اے پیر زرگوار و اے یگانہ روزگار نظم

نزدیک تو چون ز راہ دور آمدہ ام — دانم نکنی بار کہ عور آمدہ ام

اے جوان بخت تازہ رو اے درشت اندام نرم خو مرا خبر کن کہ در ین باغ کدام گلبن شگفتہ است کہ چنین بیخ فرو بردہ و در ین منزل کدام شاخت در بر آمدہ است کہ چنین جائے محکم کردہ چہ قاعدہ است کہ این بنیاد بآب رسانیدہ و چہ مرتبہ است کہ سر بر آسمان بردہ نظم

تو بجا نرا در ین رہ حرمتی ہست — زپا افتادہ ام بگذار ام از دست
ز دانی سایہ در کار من افگن — اگر در راہ من خاری است برکن

درخت خود از درشت پوستے بمغز این حکایت رسیدہ و از پوست بیرون آید چون دل نرا شت بجدل گفت شروع من ہمہ در سائل فروع است از اصل سخنے روا نتے ندیدہ ام و نیز از ان خود را بفرع باز نتہ ام لا گرم اصل بر جمع سے کنم خستہ مے شوم بست

رنجیدم کشتی چون مرا راحت است | ابا از زیر گرانی کاندرو محنت است

مراطریقت است که همیشه قدم برنمیدم در دریا و از اره بر سرم می نهند و دم نمی زنم اگر سر میباید داری سر باد گرما اختیار کن و همدرین مقام آرام گیر نظم

سر گشته مشو که راه بی پایانست | حب الوطن از شرایط ایمانست
چون تربیت از خود نمایی داشت | دیدم که هوا خود نمائی

گفت ای پیر عقبه قال بگذار و این شیوه را برزق و حیله حال بنداز نظم

حدیث شاخ و برگ از پیش بردار | خیالش دان و هم در سایه بگذار
حریفان چون نظر بر میوه دارند | بمجلس شاخ و برگت کی گذارند
ز صورت نقل کن و از سایه بگریز | چو مهمان تو ام نقلی فرو ریز

گفت این مسئله مختلف است تمهید قاعده را حجتی بیار و این قضیه منعکس است اثبات علت را دلیلی نما چون حوالت این حال باختلاف حالات است در حرفت من بیان حرفت از محالات است دیدم که در بدایت مانده بود و سبق بدایت نخوانده مطالعه جامع صغیر را مثل نافع خود شناخته قائل میسوط را ذخیره خود ساخته چون سیلی بدو رسیده بود که از جایش برکند و سیلی نخورده بود که از خودش خبر کند از شاخ و برگ او بر شکستم و با هیچکدام نه پیوستم زیرا که همه تر دامن

خود روے برآمده بودند واز خشک مغزی باد در سر داشتند نظم

در سایهٔ خود ز سر فرازی	رفته همه در خیال بازی
زآلایش آب و گل بوده	سجاده هر یکے نمازی
غافل ز معالم حقیقت	آسوده بعالم مجازی

بعد ازان ز هیچ سرو سرم فرود نیامده واز هیچ شمشاد شاد نگشتم الميد از چنار و بید برگرفتم و آسیب بر سیب و انار زدم و با خود گفتم بیت

هر بر که نه منزل قرار است	این آب و هوا نه سازوار است

بعد از کوشش بسیار مرکب را سبکسار کردم تا بیکبارگی قدم بر هوا نهادم سندباد دیدم که گردی برانگیخته بود و می آمد بحکم آنکه هر چیے در صحبت اوراه یافته بود نخواستم که سر خود با و در میان نهم باز گفتم از چنین صرصری سرسری توان گذشت نظم

که چندین پرده ها ز بهر سازی است	خدارا در دل هر بنده رازی است
ازان روید گل و خار اندرین باغ	که هم طاوس در کار است و هم زاغ
اگر بینی ابد و نیکی مزن دم	که هم ابلیس بے باید هم آدم

بشرط هنا نگیری دست در فتراک او زدم و گفتم نظم

عیسے نفسا دمے بیارام	شوریدهٔ مباش همچو ایام
جان تعل نهاے تست مشتاب	نعلم چو در آتش است دریاب
بسیار دوید درین کوے	آخر چه شنیدهٔ فرو گو
این بادیه را کجا است منزل	زین رفتن و آمدن چه حاصل

باد گفت ای جوانمرد ازین خاکسار پر گرد بر گرد نشنیده که سخن یاد آورده اند

آیے نباشد بعلم آخر مدے بپیش بحضرت مہتر سلیمان بودہ و در حدمت او شتیب
و فراز دیدہ یعقوب را بوئی یوسف نسیم تو داد آب زرہ داودی از رہگذر تو یافت
اے مہلک ثمود و عاد چہ دانستہ از مبدا و معاد برا این حکایت یاد آمد و گفت

نظم

شنیدم در زمین گنجشکے ہست	کہ گردد گرد ہر ویرانہ پیوست
نہ او در دانہ آویزد نہ در دام	نہ با مرغان دیگر گیرد آرام
چو بیند زخمہ در کنج دیوار	شب و روزش ہمی کاود بمنقار
مگر مرغی دران حالت بدیدش	ازان سودا رفاسد بر رسیدش
بگفت آری شنیدم من کہ پیوست	سلیمان خاتمی میدانست در دست
اگر خاصیتی بودآن نگین را	کہ بگرفت او ہمہ روی زمین را
دلم را آرزوئے ملکت کرد	کنون میجویم آن خاتم بصد درد
تو آن مرغی و من چون کہنہ بنیاد	سر خود گیر و میدار این سخن یاد
چو از من درگذشت او گفتم ایدل	ترا زین باد پیمودن چہ حاصل

بعد ازان نظر در ہوا کردم صد ہزار نوع مرغ دیدم از جنس جمیع آمدہ یکی را ازیشان
از آشیان خود خبرے و ہمہ را نظر جز بر دبال و پرے

نظم

دل بطمع در ہوا دادہ ہمہ	پنجۂ حرص بر کشادہ ہمہ
ہر یکے از پے دانہ در دامے	بر سر استخوانش آرامے
در ہوا و ہوس پریدہ بلند	در مغاک طمع فتادہ چو بند

تفرقہ ایشان در نہادم پدید آمد پائے بر سر ہمہ نہادم و روان شدم

ون قدمی چند بر گرفتم گرم روی دیدم بے آرام سوختہ یافتم آتش نام
لے بریان تنے آشفتہ روزگارش فلک اثیر گفتہ چون اتراد من رسید
لف سینہ او دود از سرم بر آمد گفتم اے پیر با فرہنگ دانے منیر مرا
رنگ زحل نیرنگ نظم

اے رہبر شب روان ایام	صبح از رخ تو دمیدہ ہر شام
از روئے تو تازہ کار ہر شمع	واز لطف تو پختہ نان ہر خام
ہر خشک تر سے کرانہ گیرد	آنجا کہ تو در میان نہی گام
مخمور توام مرا خبر کن	آخر چہ چشیدہ ازین جسام

چون دم من با تش رسید در حال رنگش برافروخت و زبان دراز کرد و گفت
تو کیستی کہ مجروح را میخراشی و بر جراحت سوختہ نمک می پاشی انگشت
بر حرف من منہ و خود را برا نگشت من مزن رباعی

حال من خاکسارے بین و بپرس	میسوزم و انتظاری بین و بپرس
سودا زدہ چو من نیاید بجہان	اینک من و روزگاری بین و بپرس

گفتم پس این ہمہ دعوی سرفرازی و لاف زبان درازی بہر چیست گفت
اے پیر چہ کنم نظم

تا آنکہ سینہ روشن دلم از خور فلک	خود را بطپانچہ سرخ رو میدارم

چون از ہیچ آتش ہیچ دل گرمی نیافتم روے از و تیز برتافتم و سمت خانہ گرفتم و
با خود گفتم نظم

بد و نیک را آزمودم ہمے	ہمہ خستہ بودند بے مرہمے

کجا از شرمے تاثر یا سیکے | کزین درد دل باز رستہ اند کے
دو عالم اگر نور و گر ظلمت اند | ز نزدیک و دور اندرین حیرت اند

ماہ از بر آمدن شب دل سیاہ و آفتاب باز فرو شدن روز زرد و آسمان ازین واقعہ جامہ کبود صبح و شام ازین غم خون آشام دیدم کہ عطارد و ماہید اساسی ندانشتہ بہرام و برجیس را بر خاستے نبود

رباعی

دل دایہ خود نیافت در ہیچ محل | نے از مہ و زہرہ نے ز مریخ و ز حمل
از قطب و سہیل کار من سہل نشد | واز طائر واقع نشد واقع حل

القصہ ہمہ چون مار و مور مجبور و مامور یافتم بسیار فرشتہ خود را بمن نمودند ہمہ را سر رشتہ گم بود

نظم

آنہا کہ گل اند و آنکہ خار است | حیران ہمہ کین چہ کار خار است

حاصل الامر ازین بالا و پست ہیچ بر نستم و از ہشیار و مست مرا ہیچ نکشاد یا خود گفتم

نظم

یقین میدان کزین چندین کم و بیش | نمی باید یکی سر رشتہ خویش
درخت و کوہ و آب و آتش و خاک | ہمہ در محنت خویش اند غمناک
زمین و آسمان و عرش و کرسی | ہمہ جویای راہ اند از کہ پرسی

چون از ہمہ باز آمدم خود را بہیچ کدام بر نستم دنیا و آخرت بمن نمودند ہر دو را دیدم کہ با سن بودند فَظَنَنْتُ شَيْئًا وَلَا أَسْأَلُ عَنِ الْخَبِيرِ

قطعہ

سخن عشق چون معمای است | کہ نہ اور اسری و نے پای است
ہر چہ در طبع تو نیاید راست | تو ندانستہ گو کہ خطا است

حکایت این سخن بحکایت آن مرد عجمی ماند که از زبان عربی سخت عاری بود مگر پسر داشت او را بمدرسه فرستاد تا علم آموزد و هر دخلی که داشت خرج او میکرد بعد از مدتی که مال خود را پایمال دید گفت اے پسر عمرے بسر بردی هیچ علم بدست آوردی پسر دانشمند شده بود خواست از دل پدر این غم بدر برد و دانش خود را بدو جلوه دهد گفت ای پدر همه اسم و فعل و حرف و اشتقاق و صرف دانستم فقه را حجت و دلیل و قرآن را تفسیر و تاویل بیاموختم پدر گفت بیهوده مگو اگر زبان عربی آموخته کتاب بیار تا من باز کنم هر چه برآید پارسی آنرا با من بگو پسر گفت روا باشد کتابے بدست پدر داد چون کتاب را باز کرد از قضا در اول صفحه این لفظ بود که لَا اَعْلَمُ از پسر پرسید که معنی این چه باشد گفت نمیدانم پدر بغایت جاهل بود در حال خشمی در و در آمد و گفت در حق تو چندین رنج بردم نقد و نسیه بباد دادم یک سخن که از تو پرسیدم میگوئی که نمیدانم چوبے برداشت و بر سر پسر بکوفت که زود باش بگو که پارسی لَا اَعْلَمُ چه باشد گفت اے پدر میگویم که نمیدانم بهیچ نوع آن ناجنس استوارش نداشت **قطعه**

بچشم خردمند اگر خس رود	بفالش همه زیر مژگان نهد
وگر دانهٔ دُر بود پیش خر	بجای جوش زیر دندان نهد

گفت چندین سال چه کرده که این مقدار سخن نمیدانی پسر بیچاره دانست که پدر نادان است بضرورت چوبے میخورد و بخوبی عذر میخواست و میگفت **نظم**

چگویم باکه گویم قصهٔ خویش	که نوشم می نماید جلهٔ رایش
بهر آنرا که می خارم سر و پا	علی رغم او مرا گردد همه ریش

بکام خود نیارد روزگے دم | بلم از بیم دندان بدآندیش
سخن زاید ز نکتہ راست چون تیر | چرا من رہ نمی یابم بہر کیش
بغیر از عذر و تسلیم اندرین راہ | ندارد چارہ بیچارہ درویش

فصل بست و پنجم در ارشاد و انتباہ

چو آنمرد آسمان و زمین و نیارا ہمچنان است کہ دوزخ و بہشت مر عقبے را و نیا در اصل چشم ندارد و چو گردم از ہمہ تن عیش زند ہمچنان گردم صورتا و ہنرا گونہ است تا بیننده را چشم چگونہ است در ہر ذرہ کہ نگہ کنی سخت اوست اما ہر کسے نداند کہ در کدام تو است و بیخ او سر بر زند ہر چیزرا کہ بر کنند ازین سبب ہمہ را بد و نسبت کنند شعر

فی الدنیا تقول بملا فیہا	حذار حذار من بطشی و فتکی
وگا تغرنکم حسن ابتسامی	فقولی منجلٌ والفعل مبکی
مرا دنیا ہمیگوید شب و روز	کہ ہان از صحبتم پرہیز پرہیز
مده خود را فریب از رنگ و بویم	کہ ہست این خنده من گریہ آمیز

مواقی این بیت حکایت صیادے یاد م آمد کہ بقصد مرغان دام نہاده بود گر روزے چند مرغان را بکام خود یافتہ بود و حلق شان می برید چشم آن سیہ دل از غایت آنکہ چشم بر ایشان سرخ میداشت بدرد آمده بود از سر دی

اب گرم ازدی میدوید مرغ از نظر بر چشم او افتاد نقند زهے دل نرم و دیدۂ
پرشرم که این خواجہ دارد از مشقت ما سر شک تشفقے می بارد در میان ایشان
یک مرغ زیرک تر بود گفت بچیزان شعر

لَا تَنْظُرُوا اِلَى عَيْنِهِ كَيْفَ تَكْلِمُ ۔ وَانْظُرُوا اِلَى يَدَيْهِ كَيْفَ يَقْطَعُ

نظم

ببین گر رشکش دو دیدہ تر است ۔ تو آن دست بین کش بکام اندر است
مدار از لبش خندۂ خوش امید ۔ کہ دارد بقصد تو دندان سفید

خردمند را غر بمیت جز بر گریز نیست چون می بینند کہ بہارش بی برگ و بر
لیست دنیا شکار تست بروبازی کن ورنہ عشق چکار تست بروبازی کن
متاع دنیا را برائے تمتع خسران است تا نہ بینی کہ عاقبتش عقوبت و خسران
است چنانچہ ابو الفتح بستی بیتی گفتہ است شعر

زِيَادَةُ الْمَرْءِ فِي الدُّنْيَا نُقْصَانٌ ۔ وَرِبْحُهُ غَيْرُ مَحْضِ الْخَيْرِ خُسْرَانٌ

نظم

چو سود شش ماہ این است شادیش غم ۔ مگو این چرا بیش آن از چہ کم
جلیگار این دار ناپائدار ۔ چو دزدی بود بستہ و بیدار
چو آخر کند عیش شیرین تباہ ۔ بباید ز اول گرفتن بتباہ

ے حمائل مال مہمان آخرت از گو شمال آخرت یاد نیست امروز دعوی
ت و ملک میکنی فردا بدانی کہ مالک ملک کہ بود اگر میدانی کہ اِلَیْهِ الْمَرْجِعُ وَالْمَآبُ
دن از توبہ کردن متاب ہر کہ دون ہمت و دونی نیست خود بداند کہ در دنیا

جا بوفائی نیست در همه حالتها که براو گذران است آن دم را غنیمت شمرد که
در آن است **نظم**

یکبار بر خویش باری منه — دم نقد را هم تهی منه
یکی چشم عقل ای پسر برگشاد — مزن بر دل خویش چندین گره

دنیا در دل در دست و در دست دوا یعنی اینجا عطا میشود و آنجا عطا آن همچو
آب در کشتی و این همچو آب در غربال آنکه پای در کشتی نهد زمی اقبال در همه معنی گفته طلبه

تا دل دوست را تهی نکنی — با غم عشق همرهی نکنی
گر بود در دلت ملول شوی — ور ببندی بدل ذلول شوی
چون همه در دل زشت عیبان — یه بود گر تو گم شوی زمیان
ناخن از بهر خارش سر تست — سر ناخن بگو چه در خور تست

عاقلا دنیا رو دین قوم آرد اما این قوم رو بدنیا نیارند ندانسته که دشمن را بدوست
دهند اما دوست را بدست دشمن ندهند هر چه از دنیا نثار درویشان کنند
سپندی بود که گرد سر و گوش ایشان کنند هر که چنین صورت بست خطا بست
زیرا که اخذ ممن حذ معنی خطا بست اما این متبع را حسنی بکمال باید زیرا که در
پرده جز صاحب جمال نشاید **رباعی**

روی حبشی ز چشم بد بی خطر است — از ترک خطا پرس که اولی شکر است
زان مردم چشم را سیاه است لباس — کز آفت چشم مردم اورا خطر است

ازین طائفه قومی اند که در منع و عطا یکسانند باز جماعتی از عطا ترسانند اما صاحب

صدر این بزم آنست کہ از منع شاد و از عطا ایزمان است سخن خاقانی خبر میدید ازین

معنی نظم

از حادثات در صف آن صوفیان گریز	کز بود غم کنند زنابود شادمان
زبشان شنود قیقہ فقر از برائے آنکہ	تصنیف را مصنف نیکو کند بیان

بسیار کس را بچرخ آرد فلک اَمَّا مِنْهُمْ مَنْ سَلِمَ وَمِنْهُمْ مَنْ هَلَكَ عزیز من ہر کہ صاحب نصاب نیست رو بہر چہ آرد صوآب نیست ہر کرا دل از ما و من تہی نگشت در علم تحقیق منتہی نگشت بی یَسْمَعُ وَبِی یُبْصِرُ وَبِی یَنْطِقُ از خویشتن مردگی است تا ازین مدعیان کہ بینی مرد کیست کمال عاشقی غیر از خود بریدن نیست بر روئے آب رفتن و در ہوا پریدن نیست برین بساط ہر کرامات کنند فرزین بند اولش کرامات کنند

حکایت منظومہ

شنیدم این حکایت را زاستاد	کہ روزی شیخ دین بوحفص حداد
اگر با چند مردے کار دیدہ	ہمی شد در بیابانے جریدہ
جماعت را نماند از توشہ نانے	نشستند اندران وادی زمانے
نہان از پیر میگفتند ہر یک	کہ اینجا مے باید مرد بے شک
گر از قوت دراز سنگ خارہ است	بدنیا خود کرا از قوت چارہ است
چہ بودی گر بدین وادی خونخوار	شدی ناگہ یکے صیدی پدیدار
درین اندیشہ مے بودند مخمور	کہ ناگہ آہوئے پیدا شد از دور
برآمد ہمچو باد آن باد پیکر	چو خاک افتاد پیش ہر یک سر
دل اصحاب زان شد خورم و خوش	تو پنداری زدند آبے بر آتش

بقصدش چون کشیدند از کمین دست | سبک پیر از سر سجاده برجست
زدل با حق دمی پنهان برآورد | بجست آهو چو تیر و جان بدر برد
ز طبع هر یکی این حرف اقتضا کرد | که رد این فتوح آخر چرا کرد
زبان بکشاد پیر از راه بینش | که هست این شرعیان بر آفرینش
سری کاین جا فرود آمد معلوم | نماند از عالم تحقیق محروم
مراد ما بغیر از حق حرام است | غم او در جهان ما را تمام است

عاشق را شرطی است که درین همه خاست و نشست هیچ با بی در سیر بود یا چون ماهی در شست هر که در بند دوست نیست از دوست بی بهره است هان تا نخری هر چه فروشند که بهره است اگر کس باشد که از حقیقت بمجاز آید گر کس باشد که از هوا باستخوان باز آید

نظم

اگر تو بهر خویش این دانا باشی | چه در کعبه چه در بتخانه باشی
دمی گر بگذری از خود پرستی | ازان جمله که گفتم باز رستی

فصل بیست و ششم در اشارت اهل طریقت

عزیزمن هر کجانان طلبی ست با هر کجا نان طلبی ست لیکن آنرا که راه نیک رود با آنکه راه نیک رود یکسان مگو نکو کار را با بدکار در یک پله منه بازاری را با مرد بازاری یک پایه من بازاری را چون از درشتی او بازاری صد چند گردد کار او و مرد بازاری را چون بازاری هزار چند شود انکسار او تا توانی بعد خود طلب که قرب آنست اگر من فدای آنکه درین صید قربانست مرد عاشق همچو بازرگان است اما سودای او

نه بمزگان است بازرگان را تنگ و پواست تا یکے را بنهراربرد عاشق را
خست و جواست تا هزار را یکی آرد آنرا سفر برای مهری است که در دست
سره بیند این را نظر بر مهری است که در قلب شکسته باید بست

یکی در زیر بار خویش خروار | یکی بار و خرا فگنده بیک بار

حکایت وقتے یکے از ابنار دنیا که قلاده توانگری در گردن داشت
بدیدار آن در سر با درویشے اساس محبت می نهاد و میگفت با تو حسابی دارم آنرا
شمار کن درویش گفت من در هیچ شماری نه ام تو با من چه حساب داری گفت
مدتے شده که مودت تو پائے بند من شده است اکنون هوائے صحبت تو در سر دارم
درویش جنسیت حقیقی ندید خواست که او را بنوعی دفع کند گفت اگرچه هر دو
سودا می پزیم اما صحبت میان من و تو راست نیاید زیرا که تو روز و شب زخت
خود را بچهار سوے کشی و من بهر ساعت بار خود بیک سوی افگنم و کار ما نیز
عکس یکدیگر افتاده است که آنچه تو داری بیع میکنی و آنچه من دارم عیب میکنم

نظم

کار خود کن سر خویش خار | که این گل نروید ز هر بیخ و خار
زین بوته بسیار بگداختند | ز هر آهن آئینه کے ساختند
هر صدف لایق گوهر است | نه هر خانه مشک را در خور است
دیوے یوسف ز هر پیرهن | کجا بار شه یافت هر پیرزن
مرد کاوس وکے میشود | که هر مرغ طاوس کے میشود

حق را از روز میثاق با این طائفه هم وثاق است گفته اند هر که بر آن سمان

نرفته یک قدم پیش از فته خفاش را گفتند چرا در روز بیرون نیائی گفت در روشنائی شب عادت کرده ام ظلمت روز را تحمل نتوانم کرد **فرد**

قدم پیرون منه ای ناشناپیش	که بیگانه نیاید زاشنا پیش

بزرگان گفته اند که طریقت دو گام است از بوئی گل چه سود هر کرا ز کام است راست گفته اند که دو گام است اما کسی را که قدمی است بلکه یک نفس پیش نیست آن را که دمی است **نظم**

همی کرد موری دعای سحر	که مهمانش آید سلیمان مگر
چنین گفت یکمرغ زیرک بدو	سلیمان بیاید ولی جای کو

هیچ روزنه محرم این کوی نیست تا دام که در قفس مرغ سخنگو نبستند **نظم**

صراط مستقیم آنجا توان یافت	که از تحقیق خود مردم نشان یافت
ممکن شد دلش در ممکن غیب	نه ممکن او بود نه کون و مکان یافت
کسی شد محرم این منطق الطیر	که مرغ او از این تلقین زبان یافت

حکایت شبی راهبر من شد از راه بر من آمد گفتم ای آصف صفه صفا و ای سلیمان مملکت بقا هیچ پیدا است که آن مرغ پنهان نشین کی در سخن آید گفت وقتی که چهار طمع کی گردد **نظم**

تا طبع ترا بود حسرو نی	از دائره تصفا برونی
سودائی درشت و نرم تا کی	خشک و تر و سرد و گرم تا کی
جان از دل و نفس چون رست	طبع تو باعتدال پیوست

حکایت روزی بیای درختی رسیدم غلیواژی دیدم

بر سر شاخی نشسته بودند و درمیان ایشان مناظره میرفت غلیواز میگفت ای
ان ساعتے فراہم آیے کہ نیک پریشان خاطرم ہما میگفت از چہ سبب گفت
نے شد کہ درین اندیشہ ماندہ ام کہ در زمین با تو برابرم و در ہوا بہ از تو می پرم اگر معنی
ت ہر دو ہم نوالہ ایم و اگر دعوی است در یک قبالہ ایم اثر سعادت بچہ حجت
در ناصیہ تو مبین است و داغ شقاوت مرا از چہ سبب بر جبین آنانکہ صاحب
تخت و تاج اند بسایہ اقبال تو محتاج اند و ہمہ در سایہ تو می آویزند و از ہمسائگی من
میگریزند

مثنوی

دولت ہر کجا محکم کند رائے	مگس بر فرق سیمرغان نہد پائی
اگر بیند خیال سایہ از دور	سلیمانی کند در عہد خود مور
چو با عجبت ملخ انباز گردد	ز فر دولتت شہباز گردد

ترا در نیمعنی لگد ساختہ ام تا حکم کہ حکمت چیست ہما گفت این ہمہ تو راست
لفتی اما عیبے کہ ترا است نگفتی غلیواز گفت آن کدام عیب است گفت آنکہ
ہمیشہ این ہنر داری کہ خود را گاہ نگاہ دارے آخر سخن حکیم سنائی نشنیدی کہ میگوید

یا ہمیشہ چون زنان رنگی و بوی پیش گیر	یا چو مردان اندر آ و گوی در میدان فگن

جوانمرد میان زنان و مردان فرقے ہست در صورت اما در میان مردان مردان فرقی
است مورد در مور آن فرق را ہمہ کس نشانہ داند این فرق را جز ایشان ندانند

مثنوی

در مرتبہ کہ کم ز زنانند	مردان جہان کم از زنان اند
از نعرہ بلبلان ما نراغ	آگاہ نگشت کرگس و زاغ
صیدی کہ گرفت پنجہ باز	کنجشک بدو نگردد انباز

هر که ازین بلبله سرمست نیست با نعره این بلبلان همدست نیست شنیده ام
که هزار داستان ازین دایستان بیخبر بود گل بیک قطره آب عقل ازو بربود
نالهٔ نی چون گل ساقی شد سخن آنجا درباقی شد شعر

قَدْ اَسْكَرَ الْقَوْمَ دَدْنٌ مِنْ دَنَانِيرِ ۔ وَكَانَ سُكْرِيْ مِنَ الْكَأْسِ الدَّنَانِيرِ

نظم

چه جای آب تلخ است ای جوانمرد ۔ لب شیرین ساقی بیخودم کرد
دلم از بوی او گشت اینچنین مست ۔ نیافتادم و عقلم شد از دست

اگر راست پرسی این نعره از بوی بهار است زستان نیست وگرنه چرا
زستان نیست دریاب که اگر ازین بهار افتی یقین میدان که بی بهار رفتی از
هر که این حکایت پرسی گوید میکوش تا برسی سبحان الله فرزند آدم را چه همت
است چون همه از دست کجا رسی بهمت متقدمان گفته اند که همت را اثری
است این ضعیف گوید که همت خود اثری است نظم

همت چکنی بلند یا پست ۔ گر دوست توان بدوست پیوست
در تو از دو دو هم از دست ۔ این واسطه خار شی است در پوست

مجنون بنی عامر را درین معنی بیتی است شعر

تَدَاوَيْتُ مِنْ لَيْلَى بِكُلِّ مِنَ الْهَوَا ۔ فَمَا بَيْنَ اَوْ شِفَاءُ لِلْخَمِ بِالْخَمْرِ

وصال دوست باختیار تو دوری است این مسئله نه از منظومه وقدوری است

مجنون تا بر سر کوہ نجد بود از نسیم صبا صاحب وجد بود چون بہوش آمد گرد قبیلہ گشت قرب لیلی برادر عقیلہ گشت اختیار و ارادت مکری است پنہانی چنان کہ لاف انا الحق سبحانی ہی بی خاک را از کجا این طول و عرض تکاد السموٰت یتفطرن منہ و تنشق الارض بندہ بجہد ولی شود ولی آلہ نی پیادہ را از زین تو ان کرد ولی شاہ نے

مثنوی

ہر چہ نماید تبوا سے دور بین — سایہ خود را تو ازو دور بین
گر چہ شوی ہمچو خلیل و کلیم — پائے نگہدار بقدر گلیم
ورشدہ عیسے صاحبقران — سوزن خود گیر و خر خویش ران
چشم تو نوری کہ در آئینہ یافت — غرہ مشو کان ز روی تو یافت

صاحب نظر را در ینحال اشتباہ است اگر خود را در نیابد حالش تباہ است پارہ عاشق اگر چہ اینجا مغلوب است در کوئے ملامت مصلوب است روندہ مغلوب شود غالب است زیرا کہ آنچہ مطلوب بود بعد ازین طالب است اینجا تم بتحتہم را با نون بچونہ بیامیزد از ہر دو حرف من برنگیزد این من کہ تواند گفت

نظم

انا من اہوی و من اہوی انا — نشنیدہ لیس فی الممکنات شیٔ غیرنا

بچۂ بط اگرچہ باشد خرد	آب دریاش کے تواند برد
بچۂ بط اگرچہ دیر بود	آب دریاش تا بسینہ بود

محب را این دعوی نرسد و اگر کند ہر آئینہ بر سد شریعت پاسبان صورت است سیاست بی ادبان ضرورت است از قصۂ محب و محبوب این قدر معلوم است کہ آن با خود و این معصوم است نہایت اہل تحقیق ازین اشارت مبرہن است کہ تن مردم اینجا ہمرنگ پیرہن است زیرا کہ ظاہر حکم باطن گیرد و بصر مرتبہ بصیرت پذیرد

شعر

ہتف الضبح بالمدجی وأسقیہا	قہوۃ یترک الحلیم سفیہا
لست تدری لیلۃ قد صفا	أہی فی الکأس أم الکأس فیہا

رباعی

چہ خوش باشد سماعی در شب آہنگ	صراحی باشراب صاف ہمرنگ
نہادہ جان و جانان روے در روے	چو عکس آئینہ بے زحمت زنگ

عاقلا ہر چہ شوی از بندہ بودن گزیر نیست مالک الملک را حاجت بحاجب و وزیر نیست خواہ از اعیان باش خواہ از عبید و یعلم خائنۃ الأعین وما تخفی الصدور

نظم

اے بخود شہ غرہ کین کرامات است	واصف خود کردہ کین مناجات است
سخن نفس گفتہ کین حال است	غم تن خوردہ کین مقامات است

پیش بودن مساز پیشه که حق عالم السر والخفیات است مخبر عالم صلی الله علیه وسلم
در اول قدم گفت انا سید ولد آدم گفتند بلند مگوش آدا از کم تجد تسیما فادی
چون رسید بسر چشمه این مشرب گفت انا عبد اکل واشرب سخن شیخ فرید الدین
عطار است

در هر پیرزن میزند پیمبر — که آئی آن در دعایت یادم آور
بپین تا خود چه کار مشکل افتاد — که خواهد آفتاب از ذره فریاد
یقین میدان که شیران شکاری — درین ره خواستند از موریانی

حکایت صاحب این بساط و شاه این بساط شیخ بسطامی آن دریای بس طامی
قدس الله سره العزیز چون از پیل مات اجل دو اسپه رخ بدار بقا می نهاد و در فرزین
بند سیرت از مرکب علم و عمل پیاده گشته بود از سر تواضع ریسمانی در گردن خود افگنده
و کاردی در دست گرفته میگفت ان قلت یوما سبحانی فانا الیوم مجوسی اقطع
زناری و اقول اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شریک له و اشهد ان محمدا
عبده و رسوله

ای خواجه حدیث همنشینان این است — زاحوال گدایان سر کوی بپرس

آورده اند که یکی از علمای امت را بعد از نقل او بیداری بخواب دید پرسید که ایشان

نظم

نه منعم بے پوست | نه مفلس بے پوست
ما هیچ نه ایم رحمتے بر ما ایم | اگر چون مگسیم گر همائیم
سلطان حقیقتیم ولیکن | در کسوت آب و گل گدائیم

عزیز من صاحب حال را همه وقت یکسان نیست پیمودن این بادیه همه وقت آسان نیست وقتے باشد که بے زاد و راحله روند گاهے در پے قافله روند آن قافله سالار کاروان تحقیق و آن چابک سوار میدان توفیق علیه الصلوة والتحیة چون قدم تجرید در بیابان تفرید زد گفتی لِیْ مَعَ اللّٰهِ وَقْتٌ لَا یَسَعُنِیْ فِیْهِ مَلَکٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِیٌّ مُرْسَلٌ باز چون کمر صحبت بر میان بستی فرمودی اَنَا اَبْنُ بَیْتِ مِنًی کُلُّهٗ در مقام خلوت جبرئیل را راه درش بار نبود و در محل دعوت از پیر زنان بردلش بار نبود آنجا که جانان بود جان را دلیل عقل همان بود حکم دارد که جبرئیل عنقا نشیند که گفته اند

دلاله اگرچه خوب کردار بود | در خلوت معشوق گرانبار بود

تو از اصل فرعے و فرع را پایے در طینت خویش نگه کن بارے چون بار خود را در نخچیرگی رسانی اگر ترا گویند بے تو شو توانی

نظم

چو شد بے خار و خس آنگه گزیده است | که تحقیق تو بار اینجا کشیده است
حجاب راهت ای بیچاره جهل است | اگر خود را بدانی کار سهل است

حکایت منظومہ

درین معنی حکایت منظوم یاد م آمد

درختے میوۂ خود را بنی گفت
نہالم را چہ گلہا از تو بشگفت

تو از من پختہ و کارم ز تو خام
تو مرطوب و مرا می لرزد اندام

تو داری بود من گردم بہر رنگ
تو داری مغز و بر من پیر سنگ

حکایت

از پیرے شنیدہ ام کہ بر ساحل محیط درختے است کہ از بدایت فطرت نہال او چنان نشو و نما یافتہ است کہ از شاخ و برگش بوی اصل می آید۔ و مغز و پوستش فائدہ ثمر میدہد گفتم

مثنوی

نشان دہ مرا کان درخت از کجا است
مگر نام آن سدرۃ المنتہا است

بدینسان درختے چنین دلپذیر
ز کشمیر و کشمر نہالے نزیست

بگوئی کہ کردار و آئین شان
کہ طوبیٰ ہوس کرد ہمسائگیش

پیر گفت ای پسر آن درختے است در زمین معرفت بر لب جوئبار محبت بر آمدہ و در میان قدرت و حکمت بلندی گرفتہ و او را خاصیتے ست کہ ہر کجا میوۂ او میرسد برگ و چوبش نیز می رسد زیرا کہ ہر فرع را از و قاعدہ اصلی است و ہر ورقے دفتر

علمے

مثنوی

یکسان شدہ برگ و میوہ و شاخ
بشنو ز من و مباش گستاخ

محرم شدہ در مقام وصلش
فرعش چو ثمر ثمر چو اصلش

جسمش همه روح و روح او جسم	کو مغز و چه پوست بگذر از اسم

درختے از بار خود این بهره دارد هر کجا که میوه را برند او چه زهره دارد مگر درین معنی

گفته اند مصراع آنجا که دلم رفت تنم بایستے

درختے که شاخش به نیارد همچو جانورے زان که شاخ برآرد حقا که درخت

در بار نیاید تا لاشه نفس تو در بار نیاید پیران طریقت که را بهر اند با تفاق

برآنند که هر که درین حضرت بار یافت هرآینه از تحمل بار یافت این سخن

گفتن آسان است امانه فلک از دو هر اسان ست بار سے که تو برین خر نهی درین

دکان نیست این بضاعت از هیچ بحر و کان نیست نظم

کسانیکه این بار بر جان نهند	قدم بر سر لعل و مرجان نهند
از اناء عرضنا کسے آگه است	که این بار با جان او همره است
پیاده و نه اسپ از پے مار است	سوی شاه بین تشنه از ما ست راست

هر که بار خود نیندا خت این بار نبرد آنکس که چیزیں بار یافت هرگز نمرد عام را

این سخن سخنه اند خاص فتد را این سخن داند حیوان صفت این سخن را در نیابد

همان امانت است که عرش بر نتافت مرد معنی از صورت بے نشان ست

اورا بچشم دل بنگر که بینش آنست صوفی نگوید که او را که مخلوق است نشنیده که او نیز مخلوق

مرد راه را نظر بر سود و زیان نیست ابوالوقت را نسبت با بازرگان نیست لطف

کسیکو نیک و بد را پشت پا زد	سزد او را که اینجا عشق بازد

سر دوستار گر کس را بکار است	مگس شیخ الشیوخ روزگار است

علم ظاهر این عقدها حل نگردد مرد صورت بین لایق این محل نگردد و علمیکه حاصلش جدال است بنگر که تحصیلش برچه دال است این حکایتها بازیچه غلمان است آنچه مرد را بسوی دل برد علم آنست علم سابقان در سینه باشد زیرا که سبق ایشان در سینه باشد وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا تعلیم یزدانی ست هرچه از بنجا بود همه دانی ست نادانی است

نظم

هر که را علم گوی و چوگان است	نتوان گفت مرد میدان است
چه خبر باشدش ز مستی مے	هر که نام شراب میدانست

سبحان الله فرزند آدم را با این مفلسی چه سود اندر سر ست تا چیست در سرش که هر که همتش در آن سر است آنچه در سر اوست از و بے سری خواست نه این اندیشه است که سر سری خواست

نظم

چه جوش این ست که با ما در سر ست	چه درد است این که مارا سر نشست
همه غم در دل و از دل خبر نے	سخن با جان و از جان خود اثر نے
ز خود پوشیده می دارد آنچه دیدی	ازین افسانه خوشتر کے شنیدی
بحق می باش پس بیخود قدم زن	بمیر از خود تمام انگاه دم زن
زهے پوشیده و پیدا که مائیم	زهے پنهان و پر غوغا که مائیم

اگر مردی دی و دوش را فراموش کن از حکایت امروز و فردا خاموش کن بوندہ این راه نظر بر رخنه دار و این طرفه که بر هیچ طرف رخ ندارد سخن آن مرد مهنیه است

چون دوست بدست ست همه جائے جائے نشست است

حکایت شنیدہ ام کہ یکے از بزرگان وقتے بغربت کہ بیرون آمد
چون پائے در بادیہ نہاد مردی را دید سر از گریبان کشیدہ و از خار خارے
داشت خود را در سایہ خارے افگندہ نزدیک آن سرگشتہ آمد و حال گذشتہ
را شرحے طلبید درویش سر برآورد و گفت ایہا الشیخ **نظم**

از بے خبران خبر چہ پرسی	واز گم شدگان اثر چہ پرسی
تے روز مرا نہ روز کارے	تے یار و نہ دل دگر چہ پرسی

مرا مونسے بود انجا رفتہ بود دوست چراغے داشتم در نیمگام فرو خفتہ است
وقتے خایب کردم و حالے بباد دادہ ام **فرد**

ہمے باشم چنین بی صبر و بیخواب	مگر در جوی من باز آید آن آب

امید وارم کہ چون محرم آن بیت الحرام محرم آن حرم گردند شیخ ازین محروم
یاد آورد شیخ چون بمقصد رسید مقصود آن نامراد بر خاطرش بگذشت دست
بدعا برآورد تا دست بردی نماید گفت اے کرمت پائے ماندگان را دستگیر
وای لطفت از دست رفتگان را پائے مرد حاجت آن درویش برآورد و چراحت
آن دلریش را دوا فرست دم آن پیر مبارک قدم مؤثر آمد و نفس آن شریف
نفس را عزیز داشتند در حال از دعا آن صاحب وقت جراحت آن
مجروح شکستہ دل بمرہم خود پیوست شیخ چون وقت مراجعت بدانجا رسید
درویش را دید برقرار معہود پائے درختے گرفتہ و دست از ہمہ عالم بداشتہ چون
شیخ را از دور بدید با بشاشت تمام پیش دوید و شرط استقبال بجا آورد و قبلہ

تعظیم بر دامن اقبال آن قبلۂ مقبلان عالم زد شیخ گفت ای عجب چون دستۂ گل بدست آمد
پای بند این خار بودن سبب چیست درویش گفت اگر دامن ازین خار نمی کشم شگفتی نیست
زیرا که گل دولتم در صحبت او شگفتہ است مدتی در سایۂ او روزگار گذرانیدہ ام و مہ او در آن
غم یار و ہمدم او بودہ است اکنون که بدین کرامت سزاوار م از کرم نباشد که او را بگذارم شط

غم یاری بخور که یار غم است	اینچنین یار در زمانہ کم است
یار سخت بسے بود زہزار	یار شادی نیابدم بشمار

بر این درخت من خوردہ ام زخت از بر و کجا برم برگ از و یافتہ ام بار خود کجا افگنم
اگرچہ میوۂ بے مغز ندارد اما شیوۂ تغز از و دیدہ ام چون شاخ او سر بمن فرود آورد اگر از و
بر شکنم سر کجا برآرم شط

ازین پس من و سایۂ آن درخت	که خاکش مرا بہتر از تاج و تخت
چہ خوش گفت وقتی سحر بلبلے	سر خار گیرم برائے گلے

حکایت از پیری شنیدہ ام که وقتے جوانے بود خالد نام در کوہ ہماز مین و آور کشتی و
او آور آسمان و زمین مگر سری داشت بعد از مدتی بشہر در آمدی و یک زمان بر سر چہار سوی بازار
استادی و در آمد و شد خلق بعبرت نظر کردے بعد ازان سر بر آوردی این بیت میگفتے فرد

ہر کس و کاری و گر ہر دل و یاری دگر	ہر خروبارے دگر خالد سودائی تو

ہرہ از نہاد او بر آمدے و باز راہ کوہ گرفتی ہر چند ازین اندیشہ بی شنگ بود اما ہیچ
ل سنگ نمی نمود دستی در میان زدہ گرد کمر کوہ میگشت سنگی بر شکم داشت تا در گذشتی رسا

و نیز چنان رفت که رفتند بسے	این بادیہ را بسر نبردست کسے
دشوار حکایتی و باریک رہے	مشکل سخنی عجب غمی خوش ہوسے

فصل بیست و ہشتم در ختم کتاب

ای شب شصت کردیدہ روز سال عمرت بسیصد رسیدہ تو از جہل خود ہمچنان نارسیدہ بنگر کہ سرت را ہمہ شیب و فراز گرفتہ پایت ہنوز ترک شیب و فراز نگرفتہ ای دوگشتہ کہ یک مو از خودت آگہ نے اے کہل کابل وقت زوال است پکہ نے قطعہ

بنفشہ قامتا سرو بلندت	ترا سیب فلک چوگان ترا شد
سیہ دل ہمچو لالہ چند باشی	کہ شاخ سنبلت برگ سمن شد

شیخ بایزید بسطامی قدس اللہ سرہ العزیز در آئینہ نظر کردو گفت طَهَّرَ اللّٰهُ الشَّيْبَ لَمْ يَذْهَبِ الْعَيْبَ وَلَا أَبْقَى مَا فِي الشَّيْبِ نظم

کجا نقد یک روزہ با یک شبہ	در یغا چو کافور کردی شبہ
نہ بینم مزاج ترا معتدل	کہ ہستت سپید و سیہ مو دلے

الٰہی چون توفیق سفتن این درگران بہا ارزانی داشتی قیمت آنرا نیز ارزانی دار این سخن را کہ صفت گلاب دار دبہان کسیکہ صفت گلاب دارد ملوث نگردان انگشت ہنر نادیدہ را بر این حرف کہ بدست موسی ماند راہ مدہ و نفس ہزار سپید را بدین لفظ کہ چون دم عیسے ست آگاہ مکن این دو شکستہ را کہ در مجلس خسرہ بنیان وردی ست تا قیامت تازہ دار و این عروس رخ نہفتہ را کہ بزبان روشندلان وردے ست بلند آوازہ گردان نظم

این گنج روان کہ بس نہان بود	تو باوہ بلغ بے نشان بود
پیرامن او نگشتہ ذکرے	اندیشۂ او نکردہ فکرے
تا گہ چوندد نمود توفیق	آورد مش از جہان بہ تحقیق

حس را وہاں طالبان دنیا کہ اد یا جیفۂ و طالبہا کلاب ملوث گردان سوچ

مناجات

ای نفس ناطقه را فیض فضل تو این فضولی داد و متخیله را جود جود تو این دلیری بخشید بیت

او نه شهباز را کجا این محل	که خورد شپش و مگس را کشد در بغل

ای توانائی نفس که این نفس برآورد تلقین تو بود که خرده بینی کرد طبع اگر تکلفی نمود تکلیفش بر نیست زبان اگر حرفی گفت بحر لفش نه پیوست نظم

بیک رشته زر دریا تفکر	کشیدم نظم را با نثر چون دُر
بسی منعِ حقیقت یابی ایدوست	که پنهان کرده ام در زیر این پوست
دران ساعت که میکردم تماشش	نهادم نزهة الارواح نامش

چنین گوید مصنف این بدایع و لطائف و مؤلف این غرایب و ظرایف فقیر حقیر حسین بن عالم بن ابی الحسن الحسینی احسن الله احواله و حقق آماله که این عرایس ابکار یعنی نفائس افکار که بیضات خدور خاطر خطیر و مقصورات خیام ضمیر منیر این ضعیف اند بعد از انکه از مستقر فطرت بمستودع خلقت نزول کرده اند و از سلخ صلب قدرت در بطانه مشیمه حکمت آمده و از مادر طبیعت که حاملهٔ اثقال این اطفال ست بمشقت مجاهدت و شدت ریاضت وهنا علی وهن متولد شده دایه گرانمایه عقل سبکدستی نموده هر یک را در مهد عهد بسته و از پستان علم شیر عمل داده بدست شوق در قماط عشق پیچیده و مدتی در تربیت غیب این خیرات حسان را زیر نقاب یقین و جلباب صدق گیبضلی خدرهن لم یطمثهن انس قبلهم و لا جان از دیدهٔ نادیده غیب و ریب محجوب داشته و بر سریر حسن و جمال این حور عین را بنور طاعت و صفار معاملت صباحت و

افزوده واز کمال ظرافت ونهایت لطافت چون بخایت رسید
ای متلقیان کلمه نوا الحکمة ضالة المؤمن در شهور سنه احدی عشر بعد مائة والف
فکر بر بساط انبساط گوشش مگردان هر یکی را از پور فصاحت وبلاغت
وشیوه شیخ ساخت واز سوار وخلخال ترصیع وترجیع ساعد وساق شان مزین
گردانید وخط وخال الفاظ غریب واصطلاح عجیب را بر عذار وعارض ایر
عرض داد وبر منصه زبان نگاه مثال اللؤلؤ المکنون در خلوتخانه دهان آورد
وقت این متحدرات حجله عصمت واین مستورات محفه عفت را در جلس
بنام خاطبان راغب وعاشقان طالب عقد بست امید است که در حریم
قلوب وصدور محترم یعنی شاهان جهان پناه که مقربان حضرت الله اند و
سیاجان المحصنات ان یطمثهن انس ولا جان لم یطمثهن انس ولا جان عن ذی
وبر جال مستغنی اما عاها والله علیه از حقیقت حال ایشان بیان مب
قبولیت ومحرمیت یابند واز دیده ناپسندیده هر ناحفاظ که یحیاقون ال
عن مواضعه ویراءون الناس ولا یذکرون الله الا قلیلا از حال
خبر میدهد محفوظ ومصون ماند ان شاء الله تعالی ونعمد وصلی الله علی خیر
محمد وآله واصحابه اجمعین

خاتمه

الحمد لله علی احسانه که درین زمان برکت توامان کتاب مستطاب نزهة الارواح مصنفه حسین
علم الحسنی الحسینی محشی بحواشی مبدیه ومقدمه بخط خوب وروشن دلکشاد وتقطیع موزن اسلوب یگانه
تقطیع تام ومتع ما الکلام باهتمام احقر انام محمد عبد الاحد غفرله الصمد بامع
در مطبع مجتبائی دهلی طبع